Міністерство освіти і науки України
Національний університет “Острозька академія”

На правах рукопису

ЯНЧУК ОЛЕНА АНДРІЇВНА

УДК 94 (438+477)−054.57 “1980−1990”

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ В ПОЛЬЩІ (1980−1990)

07.00.02 − всесвітня історія

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:
Кулаковський Петро Михайлович,
доктор історичних наук, професор

Острог−2015

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ...……..…3

ВСТУП……..4

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ……...…….11

1.1. Історія вивчення проблеми……11

1.2. Джерельна база дослідження……19

РОЗДІЛ 2. УКРАЇНЦІ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ОДНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ……...…….…...…27

2.1. Функціонування української меншини до періоду назрівання суспільно-політичної кризи в комуністичній Польщі…….....…….27

2.2. Мобілізаційні процеси в середовищі українців у період легального існування “Солідарності”……...…….....51

РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКА ГРОМАДА В ПЕРІОД ПОЛІТИЧНОЇ І ЕКОНОМІЧНОЇ СТАГНАЦІЇ (ГРУДЕНЬ 1981−1988 РР.) …….…….74

3.1. Діяльність українських осередків в умовах воєнного стану……..…74

3.2. Відновлення незалежного українського життя після виходу з підпілля……...95

РОЗДІЛ 4. ІНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ В ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ НАПРИКІНЦІ 1980-Х РР..……...…… 124

4.1. Потенціал і амбіції українців у громадсько-політичному житті Польщі……...……...124

4.2. Плюралізм ініціатив розвитку українського питання на межі 1989−1990 рр. Трансформація Українського суспільно-культурного товариства в Об’єднання українців в Польщі……...…….……..148

ВИСНОВКИ…….…...…….174

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….....…180

ДОДАТКИ……..…....……211

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БСКТ – Білоруське суспільно-культурне товариство

ГКЛ – Громадянське коло лемків

ГП – Головне правління

ГУКППіВ – Головне управління контролю преси, публікацій і видовищ

ЗРКСНМ – Загальнопольська рада культури студентів національних меншин

ІНП – Інститут національної пам’яті

МВС – Міністерство внутрішніх справ

МКіМ – Міністерство культури і мистецтв

НСПС – Незалежна самоврядна професійна спілка

ОУП – Об’єднання українців в Польщі

ПАН – Польська академія наук

ПАПЦ – Польська Автокефальна Православна Церква

ПНР – Польська Народна Республіка

ПОРП – Польська об’єднана робітнича партія

СПС – Спілка польських студентів

СУНМ – Союз української незалежної молоді

СУСвП – Спілка українських студентів в Польщі

ТЛЛК – Товариство любителів лемківської культури

УПА – Українська повстанська армія

УСКТ – Українське суспільно-культурне товариство

УХБ – Українське християнське братство

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Період дестабілізації суспільно-політичного устрою ПНР у 1980-х рр., що додатково ускладнював діяльність антисоціалістичної опозиції, позначився суттєвими змінами в житті української громади. Хвиля лібералізації в усіх сферах розвитку суспільства безпосередньо вплинула на динаміку діяльності українських осередків (зокрема, студентських, академічних, релігійних). Виникнення "Солідарності" стало для них прикладом створення нових і незалежних від впливу державно-партійного апарату ПНР організацій. Поступово питання національної політики і національних меншин віднайшли своє місце в політичній програмі профспілки, що призвело до активнішого обговорення польською громадськістю проблем їхнього статусу і стереотипів, насаджуваних комуністичною пропагандою.

Активна позиція в напрямку досягнення поступок з боку органів влади ПНР в українському питанні була репрезентована здебільшого молодим поколінням. Саме воно функціонувало в ролі головної рушійної сили на шляху до утвердження української громади в суспільно-політичному і культурному житті Польщі. Безпосередня участь українців в переломних для країни подіях (зокрема, в парламентських виборах в червні 1989 р.) засвідчила успішність їхньої стратегії встановлення відносин між громадою, державними та громадськими інституціями.

У контексті вищезазначеного ґрунтовний аналіз становища української громади протягом останнього десятиліття існування комуністичної Польщі є вкрай важливим. Необхідність вивчення цієї проблематики зумовлена відсутністю присвячених їй наукових розвідок в українській історіографії. Позитивно оцінюючи внесок у розробку теми польських істориків, здебільшого українського походження, слід відзначити, що усі аспекти життя українців у добу протистояння руху "Солідарності" комуністичній системі не були достатньо висвітлені. Виходячи із цього та наявності численних неопрацьованих джерельних комплексів, які проливають світло на становище

української меншини, потреба його дослідження в період системної кризи польського комуністичного режиму у 1980-х рр. визначає актуальність даної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалася в межах науково-дослідної теми кафедри країнознавства Національного університету "Острозька академія" "Інтеграційні та інкорпораційні процеси у Центрально-Східній Європі XVI–XXI ст." (номер державної реєстрації 0110U002652).

Метою дослідження є вивчення становища української громади в Польщі на тлі кризи 1980-х рр.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних дослідницьких **завдань**:

− проаналізувати стан наукової розробки та джерельну базу проблеми;

− охарактеризувати засади функціонування української спільноти в комуністичній Польщі;

− розкрити сутність національного питання, в тому числі українського, у період легального існування "Солідарності";

− висвітлити діяльність українських осередків і їхню позицію щодо ескалації суспільно-політичної кризи у 1980−1981 рр.;

− окреслити вплив запровадження воєнного стану на активність в середовищі української громади;

− з'ясувати головні тенденції в житті української громади напередодні відзначення Тисячоліття хрещення Київської Русі;

− простежити зміни настроїв українців, головним чином в середовищі УСКТ, що формувались в умовах загострення суспільно-політичної ситуації в ПНР у другій половині 1980-х рр.;

− висвітлити сутність і рівень взаємовідносин представників української меншини з урядовими й опозиційними колами наприкінці 1980-х рр.;

− реконструювати інституційні зміни всередині української громади в Польщі на межі 1989−1990 рр.

Об'єктом дослідження є українська національна меншина в комуністичній Польщі, а його *предметом* – становище української спільноти у Польщі в 1980-х рр.

Методи дослідження. Дисертація ґрунтується на поєднанні системного та хронологічно-проблемного підходів, які дозволили в межах окремих періодів, перехідних етапів комплексно і всебічно охарактеризувати різні структурні елементи предмету дослідження. Важливу роль в науковому аналізі даної теми відіграли також принципи історизму та об'єктивності. Дотримання останнього дозволило здійснити неупереджене опрацювання як наукової літератури, так і вивчення значного комплексу документальних джерел, враховуючи існування протягом досліджуваного періоду різних ідеологічних обмежень. Для своєї реалізації ці принципи вимагали залучення спеціальних історичних методів дослідження. Висвітлення в часовій послідовності подій відбувалось за допомогою хронологічного методу. З огляду на предмет і мету дослідження було акцентовано увагу на використанні порівняльно-історичного методу, що допоміг зіставити й виявити аналогії і відмінності, простежити зміни, що відбувались в українському середовищі під час різних етапів розвитку польської кризи. Для характеристики процесів і явищ загальнодержавного масштабу і їхнього впливу на різні аспекти предмету наукової роботи був залучений синхронний метод. Завдяки залученню методу усної історії, що застосовувався у формі діалогового інтерв'ю, вдалось з'ясувати окремі факти з життя українців у комуністичній Польщі, які не знайшли свого відображення у традиційних писемних джерелах. Звернення до неопублікованих джерел зумовило застосування текстологічного й формулярного методів, які дозволили встановити достовірність, автентичність й об'єктивність інформації, поданої у цих джерелах. У своїй сукупності всі вищезазначені методи дали можливість комплексно проаналізувати основні аспекти предмету дослідження, виявити причинно-наслідкові зв'язки між внутрішньополітичними подіями в ПНР і становищем української меншини.

Слід зазначити, що у тексті роботи польські топонімічні назви (м.ін. при поданні біографічних даних чільних представників української громади) вказані відповідно до сучасного адміністративно-територіального устрою Республіки Польща. Переклад з польської мови здійснювався згідно з правилами українського правопису.

Хронологічні рамки роботи включають період з 1980 по 1990 рр. Нижня межа визначається другою половиною 1980 р. – загостренням соціально-економічної і політичної ситуації у Польщі, що спричинило радикалізацію суспільних настроїв, в тому числі в середовищі української меншини. Верхньою межею є 24−25 лютого 1990 р. – дата проведення надзвичайного з'їзду УСКТ, під час якого утворився новий представницький орган української громади – ОУП.

Географічні межі дослідження визначаються територією ПНР (з 1989 р. – Республіки Польща) з її основними центрами, де на той час проживала українська меншина. До таких належали: Ольштинське, Ельблонзьке, Сувальське, Гданське, Слупське, Кошалінське, Гожувське, Пільське, Щецинське, Лігницьке, Вроцлавське, Кросненське, Новосончівське, Перемишльське, Жешувське воєводства (нинішні – Вармінсько-Мазурське, Нижньосілезьке, Західно-Поморське, Поморське, Підкарпатське, Малопольське, Любуське воєводства); міста – Варшава, Краків, Люблін, Гданськ, Кошалін, Слупськ, Перемишль, Більськ-Підляський, Ольштин, Щецин та інші.

Наукову новизну дисертації формулюють вибір і розробка теми, що є першою спробою дослідити суспільно-політичне і національно-культурне життя української громади в Польській державі протягом 1980–1990 рр.

Основні результати, які визначають наукову новизну дисертаційної роботи, полягають у наступному:

вперше:

− на основі впровадження до наукового обігу та аналізу неопублікованих джерел, в тому числі й недоступних раніше матеріалів органів служби безпеки

ПНР, простежено еволюційні процеси всередині української громади, що відбувалися під впливом масштабних змін у польському суспільстві з початку 1980-х рр.;

− визначено вплив “революції “Солідарності” на зміну настроїв в окремих українських осередках;

− шляхом залучення до дослідження усних свідчень безпосередніх учасників і очевидців подій досліджуваного періоду виявлено їх прихильне ставлення до процесу змін, який відбувався всередині української громади;

− проаналізовано основні напрямки діяльності українців у період польської віднови, при цьому встановлено, що більшість з них, все-таки, намагалась не заангажовуватись у внутрішньополітичні події в країні;

− доведено негативне ставлення української громади до шляхів вирішення питання національних меншин, задекларованих “Солідарністю” в програмних документах;

уточнено:

− специфіку діяльності студентів-українців, які намагалися створити незалежні від прорежимних структури;

− мету і зміст програмних документів різних організаційних об’єднань українців у Польщі, роль їх періодичних цензурованих і позацензурних видань;

− твердження про зростання залежності керівництва УСКТ після введення воєнного стану від державно-партійного апарату ПНР;

− негативний вплив комуністичної пропаганди антиукраїнського спрямування на лемківське середовище з метою підтримки серед них сепаратистських прагнень і прискорення поділу української громади;

− ініціативні заходи українців у напрямку легалізації Греко-Католицької Церкви;

− роль очільників “Солідарності”, зокрема Я. Куроня, Б. Геремека, у висуненні В. Мокрого депутатом до Сейму від цієї профспілкової організації;

отримали подальший розвиток:

− твердження про в цілому позитивний вплив діяльності “Солідарності” на зростання національної свідомості в середовищі української громади;

− припущення щодо активної участі багатьох діячів української меншини у боротьбі проти існуючого політичного режиму в ПНР;

− теза про розлам в українському середовищі щодо протистояння між “Солідарністю” та офіційним урядом; частина українців провадила обережну культурно-національну діяльність, намагаючись не вийти за визначені існуючими нормативними документами рамки;

− думка про неоднозначне ставлення польського суспільства щодо можливого розширення прав національних меншин, в тому числі й української. Про негативне відношення до цього процесу свідчили результати парламентських виборів, у ході яких українські кандидати не отримували значної підтримки від виборців – представників титульної нації;

− теза щодо активізації у досліджуваний період контактів між представниками української громади Польщі та українцями УРСР й значення цих контактів для зростання національної самосвідомості останніх.

Практичне значення. Положення, висновки й узагальнення дисертації можуть бути використані при підготовці узагальнюючих праць з новітньої історії Польщі та України, історії національних меншин, зокрема української. Результати дослідження також можуть стати у нагоді при вивченні історії Греко-Католицької Церкви в комуністичній Польщі, при розробці лекційних і семінарських курсів у вищих навчальних закладах, пов’язаних із вивченням проблеми українсько-польських відносин наприкінці XX ст., в тому числі місця і ролі українського питання у східній політиці Польщі напередодні краху комуністичної системи.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційної роботи апробовані на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях: XV Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених “Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях

молодих вчених” (м. Черкаси, 18−19 квітня 2013 р.), Всепольській науковій конференції “***A mury runą…” w XXV-lecie przemian demokratycznych w Europie Środkowo-Wschodniej*** (Республіка Польща, м. Гожув-Велькопольський, 2 червня 2014 р.), Загальнопольській науковій конференції “Delatorzy, donosiciele, informatorzy, osobowe źródła informacji – ludzie, zjawisko” (Республіка Польща, м. Вроцлав, 27−28 листопада 2014 р.), IV Міжнародній науковій конференції молодих науковців, аспірантів, здобувачів “Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії” (м. Рівне, 10−11 грудня 2014 р.), щорічних викладацько-студентських конференціях Національного університету “Острозька академія” “Дні науки” (м. Острог, березень 2013 р., березень 2014 р.).

Результати дисертації викладені у восьми **публікаціях**, що надруковані в наукових збірниках і матеріалах конференцій, з яких шість − у фахових виданнях України.

Структура дисертації обумовлена поставленою метою і завданнями. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (371 позиція) та трьох додатків. Загальний обсяг роботи становить 213 сторінок, основний текст – 179 сторінок.

РОЗДІЛ 1
СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історія вивчення проблеми

Історіографія питання представлена науковим доробком переважно польських істориків українського походження. Однак усі аспекти життя української меншини в ПНР у 80-х рр. минулого століття не стали предметом спеціального вивчення жодного з них. До розробки цієї проблеми долучались і українські науковці, в працях яких також відсутнє комплексне бачення місця і ролі українців в період польської кризи. Тому це питання досі належить до “білих сторінок” української, в тому числі і польської історії.

Дослідження, присвячені характеристиці суспільно-політичного, культурно-освітнього або релігійного вимірів життя і діяльності українців протягом останнього десятиріччя існування ПНР, спричинили появу різного виду праць, серед яких варто виокремити наступні: монографії, наукові статті, праці аналітико-мемуарного і публіцистичного характеру. При цьому, варто наголосити, що серед цих робіт значний відсоток становлять ті, в яких зображується історія українців протягом цілого періоду існування народної Польщі.

Характеристику останніх варто розпочати з монографії Мирослава Трухана [290], який як активний діяч і учасник щецинського осередку УСКТ представив долю українців в післявоєнній Польщі. У своєму дослідженні автор використовував доступні і цензуровані в той період полономовні і україномовні джерела, опираючись в тому числі на власний досвід перебування в уескатівських структурах[1]. Тому основна частина праці присвячена саме українському Товариству і напрямкам його діяльності. Чимало уваги М. Трухан

[1]Примітка:
М. Трухан був одним із активних членів воєводського відділення УСКТ в Щецині в 1960−1970-х рр., в тому числі представником місцевого студентського осередку.

приділив культурно-освітній сфері життя українців у Польщі. Окреслив він також, хоча і в меншій мірі, ситуацію Греко-Католицької Церкви і її громади, з критицизмом підходив до політики Ватикану і польського єпископату стосовно зближення з греко-католицьким обрядом. М. Трухан підняв також питання ставлення польського суспільства до українців, зазначаючи і про негативізм супроти національних меншин в ешелонах органів влади ПНР. Помітне місце в праці займає проблема ставлення польських опозиційних середовищ до українського питання на переломі 70−80-х рр. минулого століття. Тому з огляду на вищезазначене, незважаючи на пізніше видання низки інших розвідок, праця М. Трухана не втрачає свого наукового значення. Її цілком можна використовувати як першоджерело для дослідження організованого життя українців в народній Польщі.

Серед узагальнюючих праць варто відзначити і дослідження Романа Дрозда, в яких висвітлюється політика польської комуністичної влади стосовно українців протягом 1944−1989 рр. [309; 310]. Зважаючи на те, що автор використав широку джерельну базу, праці в повній мірі відображають місце українського питання в національній політиці ПНР, вміщують в собі аналіз напрямів і дій влади спрямованих на реалізацію засадничої цілі ліквідувати український елемент для якнайшвидшого створення монолітної Польської держави. Увага Р. Дрозда була також зосереджена і на змінах, які відбувалися в українських середовищах у зв’язку з посиленням чи частковою лібералізацією заходів влади ПНР стосовно українського населення в той чи інший період. Однак щодо становища українців у 1980-х рр. – цей період залишився висвітленим автором лише в окремих аспектах. Зокрема, найдокладнішому аналізу була піддана реакція українців і їхня діяльність, головним чином центральних і теренових уескатівських структур, під час загального пожвавлення в польському середовищі у зв’язку з виникненням “Солідарності”. Поза увагою автора залишилися такі питання як українське національне відродження на Підляшші у 1980-х рр., оглядово і стримано висвітлено організацію молодіжного руху серед українців, не піднімалося питання їхнього

стереотипу в польському суспільстві, а також у зв'язку із недоступністю в період написання більшості праць документів служби безпеки ПНР питання здійснення перманентного контролю і стеження внутрішніх органів влади за українськими осередками практично не знайшло свого відображення на їх сторінках.

Особливе місце в історіографії проблематики займає науковий доробок іншого польського історика українського походження Ярослава Сирника. Він представлений, зокрема, першою монографічною працею, присвяченою докладній історії УСКТ [365]. У ній автор досить ретельно і скрупульозно використав матеріали, здебільшого з ІНП та цілої низки інших польських державних архівів, ввівши їх до наукового обігу вперше. Вагоме значення для цілісного і об'єктивного розгляду історії УСКТ Я. Сирником мали свідчення багатьох представників української громади, які в той чи інший період ангажувались в діяльність УСКТ та інших організаційних об'єднань українців в народній Польщі. Варто зазначити, що основний акцент автор робить на взаємодію і способи контролю державних інституцій ПНР, зокрема апарату безпеки, за українською організацією і її членами.

На особливу увагу також заслуговують і ряд публікацій Я. Сирника [279; 280; 281; 360; 361; 362; 363], в яких на сторінках україномовних і полономовних видань висвітлюються окремі сторінки з життя українців в добу ПНР. При цьому науковий інтерес автора простежується саме на проблемі безперервного розпрацювання українських середовищ органами безпеки.

У контексті даного дослідження, зокрема під час з'ясування ставлення української меншини до виникнення НСПС "Солідарність" і наслідків революційних подій 1980−1981 рр., вагоме значення має колективна праця Я. Сирника і Йоанни Гитрек-Грицюк "Національні меншини в Польщі стосовно феномену "Солідарності" [328]. В ній автори висвітлили настрої в середовищах чотирьох найчисельніших національних меншин (німців, євреїв, українців і білорусів) до виклику, кинутому комуністичному режиму, профспілкою. Потрібно зазначити, що в польській історіографії – це одна з небагатьох

публікацій, в якій розкривається місце і статус окремих національних меншин в епоху “Солідарності”.

Серед наукового доробку Я. Сирника заслуговує на увагу і праця, присвячена питанню зародження і виникнення українського молодіжного руху в Польщі у 70−80-х рр. минулого століття [364]. Автор, оперуючи широкою джерельною базою, окреслив суспільну, політичну, культурну діяльність українців, яких в їхньому середовищі інколи називають “другим” або поколінням, народженим після акції “Вісла”. Важливо зазначити, що серед низки різновидів проектів створення організаційних структур, що об’єднували українську молодь і молоду інтелігенцію, Я. Сирником окремо було виділено поширену тоді форму активності молодіжного середовища – видавничу діяльність. Не оминув автор традиційного питання зацікавленості українським молодіжним середовищем з боку апарату безпеки ПНР. Однак для розвитку організованого руху молодого покоління українців це не стало перешкодою, оскільки процеси в польському середовищі безпосередньо впливали на активність усіх суспільних груп.

Говорячи про тенденції, які зароджувалися всередині українського молодіжного руху, неможливо не виділити публікацію Олександри Яворницької [298]. В ній, досліджуючи популярний в сучасному суспільстві феномен субкультур, вона представила досить унікальний і незаштампований комуністичною доктриною образ “українського молодіжного світу”. Авторка характеризує процес розвитку і особливості українського контркультурного руху через призму суспільно-політичної революції в Польщі у 1980-х рр.

Однак становище українців в один із найбурхливіших періодів новітньої історії Польщі неможливо повністю висвітлити без аналізу діяльності органів безпеки ПНР стосовно осередків української громади. Ця проблематика, крім вищезгадуваних праць Я. Сирника, широко також представлена в дослідженнях польського історика Аркадіуша Слабіга. Насамперед варто виділити його монографію, в якій на основі архівних джерел ІНП висвітлюється стосунок

комуністичного апарату безпеки (під цим поняттям розуміється комуністична державна таємна поліція, яка спочатку функціонувала як управління безпеки, пізніше – служба безпеки) до національних меншин на Західному Помор'ї протягом усього періоду існування народної Польщі [353]. У своєму дослідженні А. Слабіг характеризує масштаб оперативних заходів, вжитих щодо тієї чи іншої групи непольського населення апаратом безпеки. Виходячи з того, що українці були розпорошеною і найбільш чисельною групою водночас на території даного регіону від часу приєднання його до Польщі, питанню діяльності і специфіці оперативних заходів апарату безпеки стосовно української національної меншини в праці приділене одне з центральних місць. Звичайно, слід підкреслити, що у зв'язку із частковим знищенням архівних матеріалів за 1975−1989 рр., діяльність органів безпеки в даний період стосовно українців була в меншій мірі висвітлена автором. Однак А. Слабігу все ж таки вдалось ґрунтовно дослідити основні напрями оперативних заходів служби безпеки ПНР щодо всіх середовищ українства, які існували у 80-х рр. минулого століття. Окремо автором було виділено питання контролю і "опіки" апарату безпеки над греко-католицьким духовенством.

Цінною для вивчення усіх явищ і процесів, які виникали всередині української громади у 1980-х рр. була інша розвідка А. Слабіга, присвячена еміграції українців з території колишнього Пільського воєводства ПНР протягом останніх 15 років її існування [355]. Територіальні межі зазначеної праці були обрані невипадково, оскільки саме це воєводство було епіцентром витоку української молоді до країн Заходу у 1980-х рр. У своїй публікації А. Слабіг на широкому колі архівних джерел та опублікованої фахової наукової літератури висвітлив загальну картину розміщення українців, їхню культурно-освітню і релігійну діяльність на території воєводства. Автор також акцентував увагу на тенденціях, відмічених співробітниками місцевих органів безпеки, які з'являлися в українському середовищі в період "Солідарності".

Помітне місце в історіографії проблематики займають також праці, присвячені релігійному життю українців в ПНР. Необхідно тут підкреслити, що

в історичній науці усвідомлювалась необхідність окремого вивчення історій греко-католицької та православної спільнот (представлена також білоруською меншиною) в Польщі. Щодо останньої, комплексним і унікальним дослідженням історії Православної Церкви на території Польщі є праця Антоні Міроновича [338]. У ній автор, використовуючи численні статистичні дані, значна частина яких була введена до наукового обігу вперше, піддав детальному аналізу організаційну структуру ПАПЦ. При цьому зосередив увагу на підігріванні комуністичною владою Польщі українсько-польських і православно-католицьких конфліктів, що виникали через розподіл церковного майна Греко-Католицької Церкви.

Історія греко-католицького обряду в період усієї доби ПНР ще досі не дочекалася вичерпного дослідження[2]. Однак спроби простежити еволюцію правового статусу Греко-Католицької Церкви та життя її спільноти в комуністичній Польщі існували (до 1989 р. дослідження на дану тему з'являлися на сторінках західних періодичних видань і мали здебільшого мемуарний характер). Знайшли вони своє втілення в працях, зокрема, Павла Пельци [346], Збігнєва Воєводи [369] та Ігоря Гарасима [256]. Оскільки розвідки цих авторів, за винятком І. Гарасима (до 1985 р.), охоплюють увесь період існування комуністичної Польщі, у них загалом нарис історії Греко-Католицької Церкви і її громади відображається досить оглядово. Особливо зважаючи на те, що архівні матеріали ІНП, особливо періоду 1980-х рр., стали доступними для дослідників новітньої історії Польщі порівняно недавно, хроніка Греко-Католицької Церкви в переломні для країни 1970−1980-ті рр., є досі відкритою для вивчення.

Цікавою і єдиною на сьогодні публікацією, в якій висвітлюється становище Греко-Католицької Церкви в ПНР в період кризових 1980-х рр., є праця

[2]Примітка:
У 2013 р. була опублікована монографія Ігоря Галагіди "Між Москвою, Варшавою і Ватиканом. Історія Греко-Католицької Церкви в Польщі в 1944−1970 рр.". Ця праця є першою науковою розвідкою, в якій автор в максимально широкий спосіб висвітлює функціонування греко-католицької спільноти в період початку встановлення комуністичного режиму в Польщі і до усунення з посади І секретаря ПОРП Владислава Гомулки. Сама її назва свідчить про вагомість геополітичного контексту, оскільки греко-католики в ПНР заходились під постійним контролем і впливом трьох центрів – Варшави, Ватикану і Москви.

І. Галагіди [325]. У ній він окреслив найважливіші фрагменти тогочасної політики державно-партійного апарату стосовно греко-католиків, акцентувавши увагу також на незмінній старанній діяльності органів безпеки. Однак усі проблеми, які існували всередині духовенства і мирян впродовж одного з найважливіших періодів в історії Греко-Католицького Церкви в Польщі, досі не було детально вивчено. Зокрема, поглибленого історичного аналізу потребує дослідження в сферах відносин між ПАПЦ, Греко-Католицькою Церквою, польським єпископатом і Ватиканом, визначення рівня залежності польських комуністів від СРСР в стосунку до греко-католиків.

Важливим і невід'ємним також аспектом існування української громади в ПНР є проблема її цілісності і неподільності, підважена дискусією щодо національної ідентифікації лемків. Це питання є досі дискусійним і викликає багато контроверсій між прихильниками лемківських націоналістичних теорій і її супротивниками. Знайшло воно відображення в працях Я. Сирника [366], Богдана Гальчака [322], Єви Міхни [336], Стефана Дудри [319; 320], у яких порушувалися питання еволюції національної свідомості лемків після Другої світової війни, наводилися різноманітні аргументи щодо їхньої приналежності, в тому числі розкривалися аспекти суспільно-політичної і культурної активності лемків в Польщі у другій половині XX ст. На сьогодні дві, на жаль, протилежні наукові позиції дають дві відповіді на питання: хто такі лемки – народ чи етнічна група. Пошук наукового консенсусу продовжуватиметься і надалі, що буде лише сприяти поглибленню "сепаратистських прагнень" всередині лемківської етнічної групи і викликати подальший розкол української громади в Польщі.

До українських науковців, в сфері зацікавлень яких знаходиться питання різних аспектів життя української національної меншини в досліджуваний період, належать Христина Чушак, Сергій Швидюк, Наталія Стецюк і Василь Кирилич. Цінною для цього дисертаційного дослідження є монографія Х. Чушак, в якій висвітлюється еволюція поглядів, концепції польської опозиційної еліти, в значній мірі і громадськості, стосовно українців і

українсько-польських відносин протягом 1976−1989 рр. [294]. Основна увага авторки була приділена вивченню української тематики в політичній думці опозиції, головним чином відображення її на сторінках “другообігових” видань[3].

Проблемі розвитку національно-культурного життя українського населення в Польщі у 1947−1989 рр. присвятила свою наукову розвідку Н. Стецюк [286]. Беручи до уваги те, що хронологічні рамки її дослідження досить широкі, на його основі можна сформувати цілісну картину діяльності українців насамперед в культурно-освітній сфері.

Щодо їх суспільно-політичної активності (зокрема, в напрямку формування організаційних структур своєї громади), яка була обумовлена змінами у внутрішньополітичному житті країни наприкінці 1980-х рр., це питання було висвітлене в дослідженні С. Швидюка [296]. У ньому відображені інституційні процеси в середовищі українців, які, як зазначив автор, були викликані в значній мірі нездатністю УСКТ забезпечувати інтереси всієї української громади в ПНР. Створення значної кількості організацій наприкінці 1980-х рр.−першій половині 1990-х рр. С. Швидюк характеризує як “інституційний вибух”. У своїй розвідці він також простежує участь українців у виборах, що, на його думку, є чинником внутрішньо-групової мобілізації етнонаціональної меншини.

Життя української громади, зокрема форми її суспільно-політичної, культурно-освітньої і церковно-релігійної діяльності на межі 1980−1990-х рр. як чинники збереження її етнонаціональної ідентичності, стали предметом дослідження В. Кирилича [264]. У своїй праці ним здійснено спробу виявити вплив української громади на українсько-польські відносини шляхом аналізу основних чинників збереження її етнонаціональної самобутності. Автор також довів, що суспільно-політичні зміни в Польщі наприкінці 1980-х рр.−початку 1990-х рр. зумовили відродження української меншини.

---

[3]Примітка:

“Другий обіг” – поняття, яким визначаються польські нелегальні позацензурні періодичні видання другої половини 1970-х-1980-х рр. З-поміж них можна виділити: “Тиґоднік Солідарносьць”, “Вядомосьці Дня” “Карта”, “Солідарносьць Вальчонца”, “Арка”, “Ґлос”, “Критика”, “Обуз”, “АБЦ” та інші.

Таким чином, слід підкреслити, що цілісне вивчення питання становища українців в умовах кризи комуністичного режиму в Польщі 1980-х рр. відсутнє. Історіографічні здобутки з даної теми стосуються лише окремих аспектів і тому вимагають свого висвітлення в ґрунтовному і узагальнюючому дослідженні. Недостатнє вивчення усіх проблем життя українців не лише в українській історичній науці, а також і в польській, вимагає подальшого і глибшого підходу до предмету дослідження.

1.2. Джерельна база дослідження

Необхідність детального і всебічного аналізу багатогранного життя української громади протягом останнього десятиріччя існування ПНР спонукала до пошуку та опрацювання відповідної джерельної бази дослідження. Певна її частина на сьогодні є опублікованою, частина зберігається в архівних установах Польщі, а також в приватних архівах. При написанні дисертаційної праці використано джерельний масив документів і матеріалів, що зберігаються в Архіві актів нових у Варшаві та Архіві ІНП у Жешуві. Крім того, у роботі були використані джерела з відділу часописів бібліотеки Оссолінеум у м. Вроцлав (Dział Nowych Druków Ciągłych) та приватних архівів Я. Сирника (м. Вроцлав), Олега Гнатюка та І. Галагіди (м. Гданськ). Важливе значення для дослідження життя українців у Польщі в період панування комуністичного режиму мали зустрічі і розмови з представниками української меншини, які у 80-х рр. минулого століття були активними діячами своєї громади.

Отож, джерельну базу дослідження складають різноманітні за походженням, функціональною спрямованістю опубліковані і неопубліковані джерела. Тому їх доцільно поділити на такі групи: актові і описово-статистичні матеріали вищих органів державної влади Польщі; листи, звернення, постанови, програмні документи, декларації, статути українських організацій і

звітні доповіді про їх діяльність; матеріали періодичних друкованих видань (офіційної і неофіційної); спогади та інтерв'ю.

Актові матеріали в дослідженні представлені документами, що продукувалися насамперед МВС. Слід зазначити, що особливу роль в дослідженні проблеми трактування українців і їхнього функціонування в суспільному житті комуністичної Польщі відіграли документи, що зберігаються саме в ІНП. Враховуючи сфери компетенції окремих відділів і департаментів МВС ПНР, які займались розпрацюванням і наглядом за потенційними ворогами держави, в тому числі українцями, в архіві даного Інституту знаходиться левова частка матеріалів на тему української національної меншини. У цьому дисертаційному дослідженні використані матеріали, створені при Воєводських управліннях внутрішніх справ в Перемишлі, Кросно, гуртків УСКТ в Слупську і Гожуві-Велькопольському. У випадку документів органів служби безпеки в праці використовувались окремі матеріали з оперативних справ під криптонімами "Чвурка" і "Ґураль".

Важливе значення мають також документи створені Управлінням у справах віровизнань. У дослідженні були використані описово-статистичні джерела з діяльності ПАПЦ і Греко-Католицької Церкви, які зберігаються у фонді у справах церков і релігійних неримо-католицьких об'єднань. Із цього фонду була опрацьована інформація щодо візитів греко-католицького архієпископа, секретаря Конгрегації східних церков Мирослава Марусина до Польщі протягом 1984−1987 рр., в тому числі інформація щодо функціонування ПАПЦ на території Лігницька воєводства, підготовлена Відділом у справах віровизнань в Лігниці.

Значний комплекс джерел наявний в опублікованих збірниках документів. На особливу увагу заслуговують, опрацьовані Р. Дроздом та І. Галагідою, джерела щодо напрямів і ролі діяльності УСКТ, ставлення державно-партійного апарату комуністичної Польщі до українців і їхніх потреб та вимог в суспільно-політичній, культурно-освітній і релігійній сферах [72].

Цінною для даного дослідження є праця невідомого автора, опублікована у Варшаві 1985 р. під назвою “Українці в Польщі щодо Солідарності” [87]. Окрім аналітичної інформації, присвяченої висвітленню тенденцій в українському середовищі в ПНР після подій серпня 1980 р. і введення воєнного стану, в ній містяться важливі документи, створені різними осередками українства, в тому числі “Солідарності”, в цей період. Насамперед до них належать: постулати щецинського, перемиського, кошалінського гуртків УСКТ, спрямовані до вищих державних органів влади ПНР; документація, що стосується виникнення і зародження українського студентського руху в 1981 р.; документи з І Крайового З’їзду делегатів “Солідарності”, присвячені безпосередньо питанню національних меншин в Польщі.

Необхідну джерельну базу періоду кінця 1980-х рр. було доповнено збіркою документів, опрацьованою Мирославом Чехом [86]. Документи, які ввійшли до цієї праці, стосуються насамперед питання ситуації українців і їхніх прагнень в умовах суспільно-політичних трансформацій в Польщі наприкінці 1980-х рр. До збірки увійшли також документи, у яких вперше погоджувався і затверджувався новий формат, нове бачення майбутніх польсько-українських відносин в напрямку примирення і поєднання двох народів.

Окрім вищепредставлених актових матеріалів, джерельну базу дослідження також значно доповнює документація організаційних структур української громади: насамперед, це УСКТ, СУНМ, Товариства лемків, Об’єднання лемків, ЗРКСНМ, СУСвП, Громадського комітету мирян Греко-Католицької Церкви у Польщі та інших. Залежно від сфери виникнення і застосування ці документальні джерела, як уже зазначалось, можна поділити на такі види: програмні документи (статут, декларація); діловодна документація, куди належать звітні доповіді, ухвали, постанови засідань, звітні доповіді; регіональна документація – створена в результаті діяльності відділів на місцях (звернення, листи, звіти). Зокрема, в постановах з’їздів, звітних доповідях УСКТ відображається ставлення його керівництва на головні тенденції, які відбуваються як всередині Товариства, так і поза його структурами. Як

правило, там міститься критична оцінка будь-якої позастатутної діяльності, однак присутні схвальні відгуки щодо досягнень і успіхів праці самого уескатівського проводу.

Тут важливо згадати про документи з приватних архівів, що стосуються саме створення і діяльності окремих об’єднань українців. Зокрема, в роботі використано матеріали одного з співзасновників Церковного Братства св. Володимира О. Гнатюка. Цінними для дослідження стала кореспонденція членів Суспільної Церковної Ради при Помісній Українській Католицькій Церкві в Польщі з патріархом і кардиналом Йосифом Сліпим від 1984 р.

Крім цього, суттєвим доповненням джерельної бази стали неопубліковані документи діяльності ЗРКСНМ та СУНМ з архіву Я. Сирника. Варто підкреслити, що вони відіграли одну з ключових ролей у вивченні питань виникнення і розвитку українського молодіжного руху та плюралізації організаційного життя української громади в Польщі у другій половині 80-х рр. минулого століття. Щодо документації ЗРКСНМ, вона представлена статутними та програмними матеріалами, листами-зверненнями членів цих організацій до державних установ і посадових осіб Польщі, протоколами засідань ЗРКСНМ, повідомленнями з приводу проведення переглядів творчості, концертів класичної української і світової музики, організованих студентами національних меншин. Наступна група документів – це також програмна і діловодна документація іншої організації українців – СУНМ. Включає вона в себе: декларації, звернення, протоколи конференцій, з'їздів, повідомлення про проведення тих чи інших заходів.

Особливе значення в дисертаційному дослідженні відіграли матеріали періодичних друкованих видань, які в житті суспільства традиційно функціонують в ролі інформаторів та агітаторів. Потрібно зауважити, що преса дає змогу безпосередньо вивчати події та явища, пов'язані з суспільно-політичними і культурологічними процесами в суспільстві, такі аспекти громадсько-політичного життя, які не знайшли достатнього висвітлення в інших джерелах [275, 30]. Тому у зв'язку з тим, що у 70−80-х рр. минулого століття в Польщі відбувалася "паперова революція", використання в роботі матеріалів, крім офіційної ("Трибуна Роботніча"), католицької ("Тиґоднік Повшехни"), опозиційної нелегальної преси ("Обуз", "АБЦ", "Тиґоднік Солідарносьць"), в тому числі тієї, яку продукували різні осередки української громади, є вкрай важливим для з'ясування способу політичного мислення суспільства і поглядів різних його середовищ. Більшість з цих джерел потребувала критичного аналізу, оскільки преса не завжди відображала об'єктивну дійсність через контроль з боку ГУКППіВ – цензурованого органу ПНР.

Звичайно, провідне місце в дослідженні належить виданням української громади, зокрема тижневику “Наше слово”, який протягом 1956−1990 рр. був друкованим органом ГП УСКТ. Тому на його сторінках публікувалися звітні матеріали із засідань Товариства, регулярних зустрічей з представниками вищих органів державної влади ПНР, постанови з’їздів, доповіді його очільників, рапорти та інші документи з життя УСКТ. “Наше слово” було також трибуною для дискусій над проблемними питаннями в діяльності Товариства. Протягом досліджуваного періоду тематика статей в тижневику найбільше стосувалась питань шкільництва, функціонування гуртків, проведення уескатівських культурних заходів і збереження пам’яток української матеріальної культури. Як зазначив Я. Сирник, спосіб подання інформації українцям можна охарактеризувати як певного роду “звітівщину” [365, 11], яка полягає в надмірній деталізації фактів і відомостей стосовно будь-яких подій в житті українців в Польщі.

Наступним важливим періодичним виданням українців, який виходив протягом 1984−1991 рр. завдяки активності молоді, був часопис “Зустрічі” (див.: Дод. А). Формула цього суто студентського видання зводилась до “часопису української молодої інтелігенції” [298, 59]. Під такою ж назвою свій часопис видавали білоруські та литовські студенти. На його сторінках презентувалася хроніка діяльності студентської молоді національних меншин, літературні твори, публіцистичні і наукові праці тощо. Слід підкреслити, що номер налічував всього 16 сторінок. Оскільки “Зустрічі” не виходили регулярно, деякі його номери були об’єднані. Зокрема, перші полономовні номери, що з’явилися в 1988 р., об’єднували 6 номерів і налічували понад 100 сторінок.

Крім “Зустрічей”, вагоме значення для дослідження мали інші періодичні джерела, які, на відміну від них, були позацензурними і з’явилися практично за один−два місяці перед запровадженням воєнного стану в грудні 1981 р. Йдеться насамперед про “Апатриди” і “Вісник” (Інформаційний бюлетень Загальнопольського координаційного комітету українських студентських організацій), звідки було почерпнуто основні програмні документи СУСвП. Ці видання засвідчили, що молоде покоління українців із появою “Солідарності” почало нарешті реагувати і долучатися після більш як 30-річного “застою” до суспільно-політичних процесів в комуністичній Польщі.

Помітну нішу серед позацензурних україномовних видань 80-х рр. минулого століття займають часописи релігійного спрямування. Вони були репрезентовані: “Ластівками України” (див.: Дод. А), “Листком мирян”, “Свічадом” і “Шляхами віднови”. Зважаючи на їх малотиражність, період і умови видання, одними із місць їхнього збереження сьогодні є приватні архіви, зокрема Я. Сирника та І. Галагіди. Особливістю цих часописів є те, що вони відображали високий рівень релігійної свідомості серед греко-католицьких і православних українців в країні, де протягом десятиріч їм доводилося боротися за право мати свої церкви і відвідувати богослужіння в рідному обряді. Таким чином, поява такої кількості друкованих органів української національної меншини є, на наш погляд, справді унікальним феноменом. Українці нарешті самостійно підійшли до вироблення форми представлення своєї громади, оскільки раніше через відсутність доступу не функціонували в польському інформаційному просторі.

І нарешті, неоціненними для написання дисертаційного дослідження стали записані автором усні свідчення самих українців, активних громадських діячів і представників своєї громади. В інтерв’юванні брали участь 10 осіб (М. Чех, Є. Місило, о. П. Баран, О. Гнатюк, Е. Кремінська, Р. Дрозд, А. Вуйцік, М. Вербовий, Ю. Рейт, П. Тима, о. Б. Дрозд). Слід підкреслити, що їхня власна інтерпретація окремих епізодів, подій зі свого життя допомогла співставити офіційну історію, присвячену традиційно українцям як цілісності, об’єднанню,

з пережитим досвідом кожного окремо. Хоча до деяких спогадів і варто ставитись критично, оскільки пам'ять не є надійним історичним джерелом [288, 8], індивідуальні свідчення самих творців історії, на наш погляд, дають змогу найкраще зрозуміти минуле і часто мають перевагу над історичними документами.

У цілому, слід зазначити, що основними комплексами джерельної бази дослідження є актові матеріали, створені головним чином українськими середовищами, та матеріали періодичних видань. На їх основі здійснювалась спроба висвітлення основних потреб і вимог українців під час різних етапів перебігу кризи комуністичного режиму. Актові матеріали, що продукувались державними органами влади Польщі, дали змогу відтворити сферу їхніх повноважень в питанні української меншини. Цінним джерелом дослідження також є інтерв'ю, за допомогою яких було з'ясовано ступінь і реальні можливості розвитку життя українців в різних сферах протягом останнього десятиліття існування ПНР. Таким чином, доступна джерельна база дала можливість досягти мети і завдання, поставлених у дисертаційному дослідженні.

Висновки до розділу 1

Проблема становища української громади в Польщі не лише у 1980-х рр., а й всієї комуністичної доби, в українській історичній науці є практично не дослідженою. Зрозуміло, що до краху тоталітарного режиму питання її національних меншин з огляду на існування загостреної цензури, делікатність теми і відсутність доступу до архівних матеріалів, залишалося поза увагою істориків. Тому науковий інтерес до життя українців в народній Польщі з'явився порівняно недавно.

Ключову роль в цьому процесі відіграють саме польські історики українського походження. Однак, варто зазначити, що у їхніх наукових розробках, питання українців в ПНР в умовах суспільно-політичної кризи 1980-х рр. досліджувалося на загально-описовому рівні або висвітлювались

лише окремі аспекти даної проблеми. Цілісна праця, яка включала б організаційне, культурно-освітнє, релігійне життя, громадсько-політичну і суспільну діяльність українців в Польщі в епоху глибокої економічної кризи і виникнення руху “Солідарності” відсутня не лише в українській, а також в польській історіографії.

Тому для загального розуміння проблеми особливе значення мали зустрічі-розмови з кількома активними представниками і лідерами української громади в Польщі. Певна частина джерельних матеріалів, використаних у даному дослідженні, була запозичена з їхніх приватних архівів. Вагому роль також відіграли архівні документи, що зберігаються в ІНП Польщі. Ознайомлення з матеріалами з даного Інституту допомогло краще зрозуміти характер і напрями діяльності апарату безпеки ПНР стосовно українців. Слід підкреслити, що проблема розпрацювання українських середовищ відповідними органами надалі потребує ширшого зацікавлення зі сторони істориків.

РОЗДІЛ 2
УКРАЇНЦІ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ОДНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

2.1. Функціонування української меншини до періоду назрівання суспільно-політичної кризи в комуністичній Польщі

Умови життя українського населення до початку виникнення кризового стану в ПНР були непростими. Українці залишались розпорошеними, не маючи ні політичної, ні релігійної опори. Комуністична пропаганда надалі працювала над поширенням в польському суспільстві ворожого образу українця. Будь-які прояви національно-культурного життя суворо контролювались і обмежувались з боку органів державної влади. Відповідна ситуація була результатом цілеспрямованих дій польських комуністів щодо українського населення, які втілювали в життя ключову доктрину в сфері національної політики повоєнної Польщі. Згідно з нею, "відновлена польська держава буде національною державою"[4], тобто гомогенною з точки зору етнічного складу її населення. Авторство цієї концепції належить А. Лампе і Емілю Раппапорту. Останні були переконані, що незалежна польська держава "не буде іграшкою імперіалістів", якщо її нова влада врегулює справи національних меншин [345, 23-27, 32]. Слід зазначити, що ці погляди відображали ставлення радянської центральної влади і польських комуністів до розв'язання проблеми східних кордонів Польщі, в тому числі встановлення нового європейського порядку, який полягав у гомогенізації країни та утвердженні комуністичної влади. Таким чином, питання української національної меншини, яка проживала в межах нового польсько-радянського кордону[5], було одним із головних в національній політиці Польщі.

[4]Примітка:

Це гасло скеровував Альфред Лампе до поляків в країні і поза її межами в своїй статті "Місце Польщі в Європі" в квітні 1943 р. Через кілька років ці слова стали головною ідеєю польської національної політики. (Див. дет. Misiło E. Polska polityka narodowościowa wobec Ukraińców 1944−1947 / E. Misiło // Polska – Polacy – Mniejszości narodowe, red. E. Grześkowiak-Łuczyk. – Wrocław−Warszawa−Kraków. – 1992. – S. 391.).

[5]Примітки:

27 липня 1944 р. було підписано таємну угоду між ПКНВ (Польський комітет національного визволення) і урядом СРСР про польсько-радянський кордон, в якій він окреслювався "лінією Керзона". (Див. Gil A. Deportacja Ukraińców z Polski w latach 1944−1946 jako problem we współczesnych relacjach polsko-ukraińskich / A. Gil. – Lublin, 2004. – S. 10.) Цей договір став основою для юридичного оформлення східних кордонів Польщі на Ялтинській та Постдамській конференціях, що визначили "лінію Керзона" як основу східного кордону Польщі. В результаті близько 700 тис. українців залишилося проживати в її кордонах. Переважно вони займали повіти колишнього Жешувського воєводства (Горлиця, Ярослав, Пшеворск, Ланьцут, Жешув, Ясло, Леско, Любачув, Перемишль, Сянок, Кросно, Бжошув), Люблінського воєводства (Білгорай, Краснік, Хелм, Грубєшув, Краснистав, Томашув, Влодава, Любартув, Замосць) і Краківського воєводства (Новий Сонч, Новий Тарг).

Для послідовного втілення своєї доктрини польська комуністична влада проводила радикальні заходи, використовуючи м.ін. політичні, правові, адміністративні та військові інструменти [365, 19]. Одним з перших стало прийняття рішення про "добровільне" переселення українців до УРСР і поляків до Польщі. 9 вересня 1944 р. у Любліні між ПКНВ та урядом Радянської України було підписано Угоду про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території України [342, 37]. Завершальним етапом "репатріації" українців з південно-східної Польщі став арешт і примусова депортація у червні 1946 р. вищого духовенства Греко-Католицької Церкви [6] [316]. За офіційними даними радянської сторони протягом всього періоду проведення акції від 15 жовтня 1944 р. до 20 листопада 1946 р. в УРСР було виселено 482 880 тис. українців [276, 102]. Серед них було також і 70 тис. лемків [299, 272], хоча багато з яких не вважали себе українцями і вороже ставились до пропаганди УПА [347, 39], заявляючи про своє лояльне ставлення до польської держави [340, 250]. У вересні 1945 р. лемки надіслали письмове звернення до радянської влади, в якому нарікали на те, що їхні землі не було приєднано до СРСР. Цей текст завершувався наступними словами: "Якщо Совітський Союз не хоче нашу землю, то і не хоче і нас, то і зоставте нас, коли ми Вам не нужні" [284, 238].

Однак після завершення виселень до УРСР, стало зрозуміло, що частина українців все ще залишалась на території Польщі[7]. Восени 1946 р. в Генеральному штабі Війська Польського виникла ідея насильницького переселення решти українців на колишні німецькі землі [339, 60]. 28 квітня 1947 р. Операційна група "Вісла" розпочала депортацію українців на західні та

Окрім цього, певна кількість українців мешкала на теренах південного Підляшшя. (Див. Drozd R. Ukraińcy w Polsce w okresie przełomów politycznych 1944−1981 / R. Drozd // Mniejszości narodowe w Polsce, pod red. P. Madajczyka. – Warszawa, 1998. – S. 181.).

[6] Керівництво Перемишльської єпархії Галицької греко-католицької митрополії (єпископа Йосафата Коциловського, Григорія Лакоту, а також 13 осіб з їхнього оточення) було арештовано польськими органами безпеки та депортовано до СРСР. (Див. Поїздник І. Позиція Греко-католицької церкви щодо виселення українців з Польщі в 1944−1946 рр. / І. Поїздник // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. – 2009. – № 12. – С. 319.).

[7]Примітки:

Чисельність українців була оцінена в понад 20 тис. осіб. Насправді їх було близько 200 тис., серед яких 30-35 тис. лемків. (Див. Drozd R. Powojenne wysiedlenia Łemków polskich w latach 1944−1950 / R. Drozd // Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa, red. S. Dudra, B. Halczak, A. Ksenicz, J. Starzyński. – Legnica-Zielona Góra, 2007. – S. 139.) .

північні терени Польщі з метою їх “швидкої асиміляції” [49, 232; 370, 23]. Виправдати застосування даного шляху розв’язання українського питання мало існування збройних частин УПА на українських етнічних землях – Холмщині, Підляшші, Лемківщині і Посянні.

Протягом трьох місяців на територію 9 новостворених польських воєводств[8] примусово було переселено близько 140 тис. українців, в тому числі 30−35 тис. лемків [349, 108]. Останні на нових землях (здебільшого – це Нижньосілезьке та Любуське воєводства) були сприйняті місцевими урядовцями і переважною більшістю населення як співучасники злочинів проти поляків на Волині. Таке трактування мало далекосяжні наслідки, спричинивши поширення серед лемківських діячів ідей про представлення себе в якості окремої національної меншини [340, 250-252].

Жертвами депортацій стали також українське греко-католицьке і православне духовенство, частину з яких було ув’язнено в т.зв. Центральному таборі праці в Явожно[9]. Це призвело до ліквідації структур Греко-Католицької Церкви в повоєнній Польщі [327, 15].

Умови існування українців на т. зв. повернених землях були надзвичайно важкі. Влада розгорнула агресивну пропагандистську кампанію з метою поглиблення і до того сильних антиукраїнських настроїв у Польщі. Ставлення українців та поляків один до одного було негативне, а навіть і вороже. Умови депортації спричинили до того, що соціально-економічна, культурна, релігійна ситуація[10], в якій опинилися українці, була набагато гірша, ніж в їхніх сусідів-

[8] Українців з південно-східних теренів було переселено до: Вроцлавського, Щецинського, Познанського, Гданського, Кошалінського, Білостоцького, Ольштинського, Зеленогурського і Опольського воєводств. (Див. дет. Wołosiuk L. Przebieg i skutki akcji “Wisła” / L. Wołosiuk // Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji “Wisła” 1947 roku, red. W. Mokry. – Kraków, 1997. – S. 31.).

[9] Центральний табір праці в Явожно (утворений на базі нацистського концентраційного табору Дахсгрубе) перед початком акції “Вісла” було перетворено в табір для цивільного українського населення, яке підозрювалось в сприянні підпільної діяльності. (Див. Dudra S. Łemkowie: Deportacja i osadnictwo ludności łemkowskiej na Środkowym Nadodrzu w latach 1947−1960 / S. Dudra. – Głogów, 1999. – S. 53.) Табір існував з 5 травня 1947 р. до 8 січня 1949 р.. Протягом цього часу там перебувало близько 4 тис. осіб, понад 150 з яких загинуло. (Див. Tomaszewski J. Mniejszości narodowe w Polsce XX wieku / J. Tomaszewski. – Warszawa, 1991. – S. 49.).

[10]Примітка:

Існувала формальна заборона діяльності Греко-Католицької Церкви, до якої належало близько 70% українців. Після депортації її ієрархів Ватикан у 1946 р. надав примасу Польщі кардиналу Августу Глонду і краківському архієпископу Адаму Сапєзі спеціальні повноваження стосовно мирян греко-католицького обряду, пізніше іменувавши примаса Спеціальним делегатом Святого Престолу з питань східних обрядів. (Див. Гарасим І. Нарис вибраних аспектів історії Греко-католицької Церкви в Польщі (1945−1985) / І. Гарасим // Зустрічі. –

поляків. Розпорошені в польському середовищі українці не виявляли бажання підтримувати відносини, обмежували будь-які зовнішні контакти, часто приховуючи свою національність [317, 52]. Ситуація додатково ускладнювалась посиленим терором зі сторони апарату безпеки Польщі. Діяльність цих органів стосовно українського населення, яка називалася розробкою "по лінії українського націоналізму", торкалася усіх проявів суспільного життя [361, 282].

Щоб унеможливити повернення українців на південно-східні землі, декретом від 27 липня 1949 р. позбавлено їх права на залишені господарства та майно, знищувалися пам'ятки української культури, церкви стали власністю Римо-Католицького Костелу [276, 384]. Польська комуністична влада сподівалася, що такі умови спричинять асиміляцію української національної меншини [233, 68].

На межі 40−50-х рр. XX ст. польські комуністи частково відійшли від обмежувальної політики стосовно національних меншин [339, 94]. У 1950 р. в рамках Департаменту загальноосвітнього шкільництва було створено спеціальний Відділ шкіл з непольською мовою навчання [349, 157]. Проте про шкільництво для української меншини на нових землях влада "подбала" лише через 2 роки – у 1952 р. після прийняття двох постанов Міністерства освіти і виховання Польщі було організовано 24 т.зв. пункти навчання української мови [277, 122], які об'єднували 487 учнів [255, 44]. В 1953 р. внаслідок реалізації ухвали Міністерства вищого шкільництва Польщі "У справі організаційних змін в університетах" було створено кафедру української філології при Варшавському університеті [266, 256].

Варшава, 1990. – № 5-6. – С. 23.) Таким чином, греко-католицькі священики увійшли в структуру Римо-Католицького Костелу. Єдиним священиком, який відразу після переселення в 1947 р. в селі Хшаново (Підляське воєводство) почав відправляти богослужіння в греко-католицькому обряді був о. Мирослав Ріпецький. (Див. Лесів М. Душпастирська та культурно-освітня діяльність о. Мирослава Ріпецького на Мазурах в 1947−1974 рр. у світлі його кореспонденції / М. Лесів // Український альманах. – 2007. – С. 254.) Стосовно Православної церкви (належало близько 30% українців) державно-партійна влада Польщі дозволила їй розгорнути діяльність, оскільки не вважала цей обряд носієм української національної свідомості. Вже на початку серпня 1947 р. в Нижній Сілезії було створено перші парафії, які мали задовольняти релігійні потреби депортованих українців. (Див. дет. Drozd R. Akcja misyjna Kościoła prawosławnego wśród grekokatolików w Polsce w latach 1951−1989 / R. Drozd // Dzieje Najnowsze. – 2003. – R. XXXV. – Z. 4. – S. 77.).

Передумовою цих рішень стало прийняття в квітні 1952 р. Політичним бюро ЦК ПОРП таємної ухвали “в справі поліпшення економічної ситуації українського населення в Польщі та активізації серед нього політичної діяльності”. До найважливіших постанов документу належали: правове регулювання власності господарств; виділення кредитів сім’ям, які знаходилися в складних побутових умовах; дозвіл навчання рідною мовою[11] [353, 137]. Однак результати цієї ухвали були незадовільні. Воєводські та повітові урядовці не сприяли реалізації політики, яку запропонувало Політичне бюро. Їхнє ставлення в цьому питанні корелювалося настроями місцевих польських громад, в свідомості яких українці не перестали бути “упівцями” та “різунами” [339, 110]. Самі ж українці поставились до “квітневої ухвали” досить скептично, боячись, що прийняття допомоги від держави може стати перешкодою для повернення на рідні землі [308, 13].

Незважаючи на те, що постанови не були втілені в життя (за винятком шкільництва), прийняття ухвали засвідчило відхід від попередньої політики стосовно української меншини. Полягав він насамперед в поверненні до вжитку формулювання “українське населення”, замість попереднього – “переселенці з акції “Вісла” [365, 25].

Важливі зміни в житті української громади в ПНР приніс перебіг подій 1955−1956 рр. Державно-партійна влада Польщі вирішила відмовитись від політики приховування факту наявності в межах держави громадян інших національностей[12] [341, 40]. При воєводських і повітових президіях народних рад були утворені внутрішні організаційні одиниці, т.зв. культурно-освітні

---

[11]Примітка:

Важливо зазначити, що особливу увагу в змісті “квітневої ухвали” було приділено релігійному питанню. Утвореному в 1950 р. Управлінні у справах віровизнань влада рекомендувала надавати підтримку лояльному до держави православному духовенству, а також “наполегливо вести боротьбу з організованою українською націоналістичною підпільною агентурою Греко-Католицькою Церквою”. (Див. Uchwała Biura Politycznego KC PZPR w sprawie środków zmierzających do poprawy sytuacji gospodarczej ludności ukraińskiej w Polsce i do wzmożenia wśród niej pracy politycznej // R. Drozd. Ukraińcy w Polsce 1944−1989. Walka o tożsamość (Dokumenty i materialy) / R. Drozd, I. Hałagida. – Warszawa: Burchard Edition, 1999. – – S. 65-68.).

[12]Примітки:

Вперше після 1944 р. в офіційному партійному документі – Ухвалі VII Пленуму ЦК ПОРП (18−28 липня 1956 р.) – згадується про національні проблеми народної Польщі. Зокрема, в ньому підкреслювалось, що партія рішуче готова викорінювати прояви дискримінації громадян, представників національних меншин, та стоїть на засадах рівності прав усіх громадян, незалежно від їхньої національності. (Див. дет. Pudło K. Łemkowie proces wrastania w środowisko Dolnego Śląska 1947−1985 / K. Pudło. – Wrocław, 1987. – S. 92.).

комісії у справах українського населення. Саме вони стали прототипом місцевих структур майбутнього українського товариства [365, 27], підбором кадрів до якого, крім партійних інстанцій, займалось МВС [339, 173].

І З'їзд УСКТ відбувся 16−18 червня 1956 р. в Палаці культури і науки у Варшаві. У ньому взяло участь 224 делегати, серед яких виразно переважала група членів комуністичної партії; чисельною була також і група членів українського підпілля та представників молоді, передусім студентів. Значну групу, хоча і внутрішньо неоднорідну, утворили лемківські делегати як проукраїнської, так і русофільської орієнтації[13] [365, 32-33].

На З'їзді було обрано ГП УСКТ та Президію, до якої увійшли м. ін.: Степан Макух[14] (голова), Трохим Марищук (заступник), Микола Щирба (заступник) та Григорій Боярський (секретар) [257, 802]. Згідно з ухваленим на З'їзді Статутом, УСКТ повинно "стояти на засадах соціалістичного устрою і народної влади", мало виховувати "у своїх членів і всього українського населення Польщі свідомих будівників соціалізму в ПНР", популяризувати і розвивати "українську культуру, соціалістичну за змістом і національну за формою", а також боротися "з усіма проявами націоналізму, в першу чергу українського" [365, 37].

Структура новоствореного Товариства складалася з: ГП зі штаб-квартирою у Варшаві, воєводських і повітових правлінь, а також підлеглих їм гуртків [319, 127]. До кінця 1956 р. було створено 8 воєводських і 63 повітових правлінь, та

[13] Русофільська орієнтація серед лемків активно почала проявлятися в міжвоєнний період. Її ідеологи за підтримки угорської влади пропагували гасло, що русофіли є не українцями, не росіянами, а окремою нацією. (Див. дет. Halczak B. "Mała" i "duża" ojczyzna łemków / B. Halczak // Rocznik Lubuski. – 2009. – T. 35. – Cz. 1. – S. 257-258.).

[14] Степан Макух (1901−1984) – народився в Туринську (Підкарпатське воєводство). Після Другої світової війни ввійшов до ПОРП. В 1977−1979 рр. був фігурантом справи служби безпеки ПНР під криптонімом "Тризуб".

119 гуртків, які об'єднали близько 3 тис. членів[15] [309, 82]. Друкованим органом Товариства був тижневик "Наше слово", що видавався від червня 1956 р.[16].

УСКТ, подібно як і інші суспільно-культурні товариства національних меншин, підпорядковувалось МВС [290, 71], яке було головним реалізатором, а з часом і провідною інституцією в сфері національної політики держави (до 1954 р. відповідне Міністерство мало назву Міністерство публічної безпеки). Ці функції МВС виконувало через адміністративні структури та службу безпеки. Розподіл повноважень на міністерському рівні мав формальний характер, т.зв. департаменти відповідали за реалізацію політики стосовно української національної меншини (Департамент II, III, IV і Суспільно-адміністративний).

Однак найважливішу роль в інтерпретуванні формально-правових аспектів функціонування УСКТ відігравала ПОРП[17]. Без її санкцій не приймалися жодні кадрові рішення, засідання всіх органів Товариства відбувалися лише в присутності і за участі представника партії [365, 173, 177].

Після виникнення УСКТ розгорнулася масова художня самодіяльність українців. Виникало багато колективів, хоча багато з них змогли проіснувати недовго [257, 804]. З огляду на розпорошеність української меншини розвиток культурного життя постійно стикався зі значними труднощами. Нові колективи

---

[15]Примітки:

Ставлення українців до УСКТ було різне. З одного боку, частина хотіла "бачити в ньому представника своїх інтересів, а не вірного виконавця партійних настанов". Для цієї групи найважливішими цілями, які мало переслідувати УСКТ, були дозвіл повернутися на рідні землі, а також реституція Греко-Католицької Церкви в Польщі. З часом, коли ці вимоги вдалося частково задовольнити, поставали нові, наприклад, розбудова українського шкільництва та створення власної матеріальної бази для широкої організаційної діяльності. Багато діячів залишали ряди Товариства через його надмірну відданість своїм "покровителям", а ті, що залишалися, в звужених владою суспільно-культурних рамках намагалися "рятувати те, що вдасться". (Див. Syrnyk J. Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (1956−1990) / J. Syrnyk. – Wrocław, 2008. – S. 38.).

[16] Питання про видання часопису українською мовою було підняте влітку 1955 р. З ініціативи Відділу пропаганди і агітації ЦК ПОРП проект суспільно-політичного тижневика "Наше слово" опрацював М. Щирба. У січні 1956 р. з'явилась ідея про видання української газети під назвою "Дзвін". (Див. Olejnik L. Polityka narodowościowa Poski w latach 1944−1960 / L. Olejnik. – Łódź: Wyd-wo Uniwersytetu Łódzkiego. – 2003. – S. 327.) Від грудня 1956 р. почав виходити додаток для дітей "Дитяче слово" (пізніше "Світанок"), а від травня 1958 р. науково-популярний додаток "Наша культура". Щороку друкувався український альманах під назвою "Український календар". (Див. Дрозд Р. Українське суспільно-культурне товариство у Польщі в 1956−1990 рр. / Р. Дрозд // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2006−2007. – № 15. – С. 804.).

[17] В січні 1957 р. при Секретаріаті ЦК ПОРП було створено Комісію у справах національних меншин. Офіційно її завданням було координувати дії влади щодо національних меншин. Однак роль Комісії обмежилася до накидання національним товариствам лінії партії. На початку 1970-х р., коли влада знову повернулася до реалізації концепції побудови однонаціональної Польщі, Комісію було ліквідовано. (Див. Дрозд Р. Українське суспільно-культурне товариство у Польщі в 1956−1990 рр. / Р. Дрозд // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2006−2007. – № 15. – С. 803.).

не мали підтримки ні зі сторони влади, ні відділів культури. Часто вони також не мали власних приміщень та жодної фінансової підтримки [50, 99].

Зміна політичного клімату стосовно українців у 1956 р. стала також запорукою розбудови шкільної мережі. 4 грудня цього ж року Міністерство освіти прийняло постанову, в якій окреслило умови організації шкіл і пунктів навчання української мови. Згідно з документом, пункти навчання можна було організовувати при польських школах, якщо кількість бажаючих дітей становитиме щонайменше 7, а при середніх школах – щонайменше 10.

В 1956−1957 навчальному році існувало 117 пунктів навчання української мови, які охоплювали 1308 учнів. Наступного року діяло 6 початкових шкіл (в Банях Мазурських, Чахові, Тженсачу, Ярошівці, Білому Борі, Сонгнітах) та 3 середні (в Бартощицях, Перемишлі і Злоториї[18]). У Щецині функціонували Вчительські студії [313, 29].

Після жовтневих подій 1956 р. в Польщі[19] відбулись також помітні зрушення і в житті Греко-Католицької Церкви. Завдяки активності частини українського духовенства на чолі з о. Василем Гриником[20] і підтримці примаса

[18]Примітки:

В 1960−1961 навчальному році українські класи почали працювати у Лігниці, спочатку як складова частина єврейського ліцею. 1 вересня 1962 р. школа перейшла в нове приміщення, що дозволило їй стати окремою освітньою одиницею – Загальноосвітнім ліцеєм № 4, який функціонує і до сьогодні. (Див. дет. Сирник Я. Наша школа. 50 років Лігницького ліцею / Я. Сирник // Рідна мова. – 2007. – № 8. – S. 34-61.).

[19] Внаслідок внутрішньопартійної боротьби за посаду першої особи в ПОРП і в державі, спричиненої початком політики десталінізації і “відлиги” в СРСР, у жовтні 1956 р. Польща переживала перелом в своєму політичному устрої. Кульмінаційним моментом польської жовтневої відлиги стало обрання на посаду першого секретаря ПОРП Владислава Гомулку. (Див. дет. Зашкільняк Л. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк. – Львів: ЛНУ ім. Франка, 2002. – С. 569-571.).

[20] Василь Гриник (1896−1977) – народився в с. Кошелів (Жовківський район Львівської області). В 1920−1922 рр. навчався в Перемишльській духовній семінарії. У 1947 р. кардинал А. Глонд призначив його генеральним вікарієм для польської частини Перемишльської єпархії. В 1954−1956 рр. перебував в ув’язненні за контакти з Ватиканом.

Стефана Вишинського[21] – від березня 1957 р. стала можлива організація перших 9 душпастирських осередків[22] (за іншими даними – 17 [256, 26]), де відбувалися б греко-католицькі богослужіння [304, 10]. Створення кожного з них було обумовлене згодою державної і церковної влади.

Варто зазначити, що дозвіл на відкриття святинь для греко-католиків був лише половинчастим результатом того, до чого прагнули і духовенство, і миряни. Богослужіння мали відправлятись лише в рамках Римо-Католицького Костелу. До того ж греко-католицькі священики не мали права без згоди місцевого пароха здійснювати хрещення, вінчання та поховання [306, 80]. Водночас, Греко-Католицька Церква і надалі не володіла жодним церковним майном і не розглядалася як установа. Траплялись випадки недопущення священиків і їхніх прихожан до святинь, в яких вони мали право відправляти богослужіння. В таких ситуаціях служби відбувались перед зачиненими дверима [369, 37-39].

У свою чергу, Управління у справах віровизнань не припиняло підтримувати місійну діяльність Православної Церкви стосовно греко-католиків [346, 111-112]. Зокрема, в зв'язку з масовим поверненням українців з північно-західних теренів Польщі на рідні землі, влада сприяла утворенню тут мережі православних святинь з метою уникнення ще більшого переселення українців, а також послаблення позицій Римо-Католицького Костелу [309, 85; 326, 367-370].

Політичні зрушення стосовно національних меншин в другій половині 1950-х рр. призвели до активізації лемківського питання. На першому етапі існування УСКТ лемки були найбільш динамічним елементом [290, 308]. Багато

---

[21]Примітки:

Після смерті кардинала А. Глонда в 1948 р. делегатом Святого Престолу з питань східних обрядів було призначено примаса Польщі Стефана Вишинського. До 1952 р. примас не дозволяв богослужінь в греко-католицькому обряді. 1952 р. він дав такий дозвіл о. В. Гринику, проте, зазнавши тиску органів безпеки й Управління у справах віровизнань, у 1953 р. скасував це повноваження. (Див. Гарасим І. Нарис вибраних аспектів історії Греко-католицької Церкви в Польщі (1945−1985) / І. Гарасим // Зустрічі. – Варшава, 1990. – № 5-6. – С. 23.).

[22] Цей привілей не поширювався на південно-східні терени Польщі. Там греко-католики змушені були бути гостями у власних церквах, перетворених на костели. (Див. Wojewoda Z. Zarys historii Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1944−1989 / Z. Wojewoda. – Kraków: Nomos, 1994. – S. 37-39.).

з них, зокрема такі особи як Лев Галь[23], Василь Шост[24], Михайло Ковальський[25], заангажувались до роботи в Товаристві з метою отримання згоди влади на проведення організованих повернень на рідні землі. Одночасно таку ж саму мету репрезентувала і інша група лемківських діячів. Її представники скептично ставились до української організації та прагнули до утворення товариства, що складалося б виключно з лемків [361, 284-285].

Не бажаючи послаблення позицій УСКТ як інструменту впливу на українське середовище, МВС швидко розвинуло тезу про те, що лемківський рух є результатом впливів імперіалістичних центрів еміграції[26] з метою створення заворушень серед української національної меншини. Таким чином, прихильники національної "відрубності" лемків вважалися антидержавним і агентурним елементом [339, 175].

Питання розвитку "лемківського сепаратизму" змушувала владні органи і ГП УСКТ якнайскоріше його розв'язати. 11 серпня 1958 р. на засідання Комісії ЦК ПОРП у справах національних меншин на адресу ГП УСКТ було висунено вимогу в своїй діяльності враховувати регіональну "відрубність" лемків. Редакції "Нашого слова" рекомендовано опублікувати цикл статей про єдність лемків з українським народом, а також здійснити пошук кореспондентів до "Лемківського слова" (назва сторінки в українському тижневику, присвячена лемківській тематиці) [310, 161]. Наступного 1959 р. при ГП УСКТ було створено Секцію для розвитку регіональної лемківської культури, яку очолив

---

[23]Примітки:

Лев Галь (1927−1997) – народився в с. Лосє Горлицького повіту Малопольського воєводства. Суспільний і народний діяч. Член першого складу ГП УСКТ. У 1990−1995 рр. обіймав посаду голови вроцлавського відділу ОУП. Був також співзасновником Об'єднання лемків в Польщі.

[24] Василь Шост (1931−2005) – народився в селі Злоцьке Новосанчівського повіту Малопольського воєводства. Член ПОРП та делегат на І З'їзд УСКТ. В 1956−1958 рр. та 1968−1969 рр. був головою воєводського правління УСКТ у Вроцлаві. Співзасновник Об'єднання лемків в Польщі.

[25] Михайло Ковальський (1924−1999) – народився в селі Поляни Новосанчівського повіту. В 1957−1959 рр. був секретарем воєводського правління УСКТ в Зеленій Горі. Був ініціатором організації гуртка УСКТ в Гожуві-Велькопольському. Заснував і редагував часопис "Ватра".

[26] Під еміграційними центрами мається на увазі москвофільська організація "Лемко-Союз", яка була створена в 1929 р. в США. На сторінках її друкованого органу – "Карпатська Русь" – часто з'являлися антиукраїнські статті та активно критикувалося становище лемків в Польщі. (Див. Drozd R. Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944−1989 / R. Drozd. –Warszawa: Tyrsa, 2001. – S. 161.)

Михайло Донський[27] [365, 290]. Однак це рішення не задовольнило основних вимог лемків про повернення на рідні землі, а навпаки ще більше налаштовувало їх проти УСКТ (супротив викликала лише сама назва "Українське … товариство") та розвивало в них рефлексію до відокремленості від українського народу [319, 156].

Наприкінці 1950-х рр. влада, яка прагнула цілковитого підпорядкування і контролю над українським населенням, почала поступово відходити від політики лібералізації [257, 804]. На її думку, українцям завжди найбільше був притаманний націоналізм, до того ж антипольський, який сягав своїм корінням воєнних років [309, 87]. Націоналісти вбачалися всюди – серед редакції "Нашого слова", діячів УСКТ, інтелігенції чи навіть рільників. З цим переконанням з'явилася більша потреба в нагляді за українськими середовищами в Польщі [339, 213].

10 січня 1960 р. у Варшаві відбувся ІІ З'їзд УСКТ. Проходив він під гаслами подальшого вкорінення українців на північних і західних землях Польщі та боротьби з проявами націоналізму серед українського населення [257, 805]. Під час З'їзду було обрано нове керівництво Товариства: головою став Г. Боярський[28] (замінив на цій посаді С. Макуха ще в 1957 р.), заступниками – Микола Королько та Богдан Радванєцький, секретарем – Юрій Гаврилюк [365, 51]. Підсумком З'їзду був наголос на незмінній відданості Товариства "будівництву соціалізму в Польщі", яке не можливе без "боротьби з націоналізмом … запеклим ворогом українського народу" [51, 137]. Наступний З'їзд Товариства 29 грудня 1963 р. відзначився лише поглибленням процесу його ідеологізації. Зміни торкнулися лише кадрового питання – головою обрано

[27]Примітки:

Михайло Донський (1919−2001) – суспільний і політичний діяч. В 1945 р. організатор створення Робітничо-селянського комітету Лемківщини. До 1954 р. співпрацював з Народним комісаріатом внутрішніх справ у боротьбі з українським підпіллям. Неодноразово намагався створити самостійну лемківську організацію. Після невдалих спроб увійшов до УСКТ. В 1975−1987 рр. знаходився в еміграції в США.

[28] Григорій Боярський (1914−1994) – народився на Волині. В 1959−1963 і 1972−1980 рр. – головний редактор тижневика "Наше слово". Протягом 1972−1987 рр. використовувався службою безпеки ПНР як контактна особа під псевдонімом "Редактор".

Констянтина Лащука[29], його заступником став Г. Боярський [365, 52].

Розширивши свій контроль над УСКТ, МВС працювало над поширенням "міфу про велику небезпеку зі сторони т.зв. українських націоналістів" [339, 217]. Інтерес та увага органів державної безпеки були прикуті до всіх місцевостей, де проживали представники української громади. Одним із найбільш активних осередків українства був щецинський. Духовним лідером місцевої групи став фігурант справи "Спілка" (створена в 1955 р.) Мирослав Трухан. В оперативних документах служби безпеки причину зацікавлення ним і його співтоваришами роз'яснено наступним чином: "Група молодої інтелігенції і студенти з Труханом на чолі створила на нашій території свого роду антидот на всі прояви прогресуючого процесу натуральної асиміляції українців, а особливо їх молодшого покоління" [354, 196-197]. "Небезпечна" діяльність М. Трухана спричинила його арешт наприкінці 1963 р. У квітні наступного року Воєводський суд в Щецині засудив його на один рік позбавлення волі.

Багатолітнім об'єктом оперативної діяльності комуністичної служби безпеки ПНР в Нижній Сілезії був Л. Галь. У 1957 р., знайшовши в його діяльності "націоналістичні симптоми", було порушено оперативну справу під криптонімом "Бистри" [365, 208, 227]. Того ж року Зеленогірський департамент служби безпеки в рамках оперативної справи "Пруба" розпочав нагляд за М. Ковальським. Приводом до її ініціювання стало заангажування М. Ковальського в діяльність місцевого воєводського правління УСКТ, критичне ставлення до політики польської влади стосовно української меншини, а також висування "несправедливих вимог" щодо поліпшення становища українців. М. Ковальського охарактеризовано як впливову особу, "яка здатна кожної хвилини розпочати націоналістичну діяльність проти ПНР" [356, 247]. Восени 1962 р. воєводський суд в Зеленій Горі засудив М. Ковальського на 6 років ув'язнення "за співпрацю з націоналістичними осередками на Заході" [290, 204-205].

---

[29]Примітка:

Констянтин Лащук (1905−1969) – народився в с. Цицові Холмського повіту Люблінського воєводства. Член Комуністичної партії західної України. В 1962−1967 рр. − голова УСКТ. Виключений з Товариства за фінансові зловживання.

Нагляд представників влади за діяльністю УСКТ на всіх його рівнях був одним із основних напрямків оперативної діяльності відповідних департаментів МВС Польщі. Зокрема, крім постійної участі співробітників відповідного міністерства на уескатівських зустрічах, влада була ініціатором також і інших способів проведення дискусій з активом УСКТ. У Суспільно-адміністративному департаменті відбувалися регулярні наради керівництва даного департаменту з головою і секретарем ГП УСКТ, а також з головним редактором "Нашого слова". Ця "співпраця" набувала форми послідовного виконання замовлень апарату безпеки в рамках операцій, які проводились в українському середовищі [365, 198-199].

Боротьба з "українським націоналізмом" виявилася настільки запеклою, що, окрім постійного стеження за будь-якою ініціативою українців, МВС пішло на крок, який значно обмежив рамки діяльності УСКТ. У 1963 р. ліквідовано фінансово-господарчу діяльність усіх товариств національних меншин, в тому числі і українського. З цього часу, УСКТ змушене було існувати лише за рахунок державних дотацій[30], членських внесків, а також доходів з культурно-освітньої діяльності [353, 146].

Однак Товариство не було єдиним об'єктом зацікавлення органів внутрішніх справ ПНР. Перманентному контролю підлягало також греко-католицьке і православне духовенство, який здійснював IV Департамент МВС. Греко-Католицька Церква, яка продовжувала діяти напівофіційно, визнавалася службою безпеки як носій націоналістичних тенденцій і "агент Ватикану" [354, 198]. Органи безпеки серед священнослужителів намагалися знайти таємних співробітників. З ними часто проводилися профілактичні розмови в місцевих

[30]Примітка:

Дотації з державного бюджету ПНР становили близько 70−75% всіх доходів УСКТ. Засоби на існування Товариства переказувались на рахунок організації кількома траншами протягом року, що безсумнівно створювало додатковий інструмент тиску на нього. (Див. дет. Syrnyk J. Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (1956−1990) / J. Syrnyk. – Wrocław, 2008. – S. 141.).

відділах громадянської міліції з метою заохотити священиків до співпраці[31] [369, 42].

Беручи до уваги тиск з боку органів польської влади, ситуація навколо функціонування Греко-Католицької Церкви у 1960-х рр. і надалі залишалася скрутною. У 1962 р. Управління у справах віровизнань розпочало реалізацію "плану репресій стосовно Перемишльської єпархії", що належала до структур Римо-Католицького Костелу. Згідно з ним, влада відбирала греко-католицькі церкви, визнаючи їх історичними пам'ятками або ж прогнозувала їм передчасне завалення, відмовляючись надавати згоду на ремонт. Святині, які перейшли у власність держави, передавались ПАПЦ. Такі дії державних органів ПНР унеможливлювали повернення втраченого церковного майна після 1945 р. Греко-Католицькою Церквою [346, 116-117].

Подібними методами державно-партійна влада ПНР легко справлялася з будь-якими намаганнями і спробами реституції Греко-Католицької Церкви, залякуючи священнослужителів та обмежуючи їхню діяльність. Однак сподівання поліпшити правове становище своєї церкви не залишали їх. Вагомим здобутком цього періоду для Греко-Католицької Церкви було призначення у 1967 р. о. прелата В. Гриника генеральним вікарієм примаса Польщі для вірних греко-католицького обряду [256, 26; 287, 283]. Таким чином, греко-католики отримали офіційного представника в структурі Римо-Католицького Костелу [286, 13].

Під приводом боротьби з "українським націоналізмом" значно обмежилась і культурно-освітня діяльність українців. Для цього створювалися всілякі перепони, пов'язані з відсутністю інструкторів-фахівців, браком грошей і домівок, де могли б відбуватися репетиції та інші зустрічі. Досягненням

---

[31]Примітка:

Відомо, що наприкінці 1970-х рр. до співпраці з органами безпеки комуністичної Польщі було залучено тодішнього уже генерального вікарія для мирян греко-католицького обряду о. Степана Дзюбину. У документах він фігурував під псевдонімом "Садот" (за іншими даними "Содот"). Іншим знаним священиком і агентом служби безпеки ПНР за сумісництвом був о. Василь Червінчак. З 1973 р. фігурував як таємний співробітник під псевдонімом "Андрій". (Див. дет. Hałagida I. Działania aparatu bezpieczeństwa PRL wobec greckokatolickiego kapłana ks. mitrata Stefana Dziubiny / I. Hałagida // Aparat bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec mniejszości narodowych i etnicznych oraz cudzoziemców: studia, pod red. J. Syrnyka. – Warszawa: IPN, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2009. – S. 203-258.).

1960-х рр. стало отримання згоди влади на організацію та проведення фестивалів української пісні і музики з 1967 р.[32] [257, 805].

1960-ті рр. були також випробувальним періодом для українського шкільництва. Щораз частіше траплялися випадки, незважаючи навіть на достатню кількість бажаючих дітей, коли місцева влада, а особливо адміністрація шкіл, відмовляла в організації пункту навчання української мови [349, 318-319]. Навмисну ліквідацію мережі українських шкіл та пунктів навчання української мови виразно демонструють наступні дані: в 1959−1960 навчальному році діяло 6 початкових шкіл, 3 ліцеї та 131 пункти навчання української мови; в 1969−1970 р. – 3 початкових школи (в Білому Борі, Банях Мазурських та Ярошівці), один Загальноосвітній ліцей в Лігниці, українські класи при польських ліцеях в Бартощицях та Гурові-Ілавецькому, кількість пунктів впала до 96 [313, 30]. Ліквідовано також українську філологію в Педагогічному ліцеї в Бартощицях та Вчительські студії в Щецині [314, 228].

Зменшення кількості шкіл та пунктів навчання було викликане багатьма причинами. Однією з головних була післявоєнна безперервна антиукраїнська політика і пропаганда, яку проводила державно-партійна влада народної Польщі. Досить часто вороже ставлення польського оточення до українців ставало причиною відмови частини батьків відпускати своїх дітей до шкіл з українською мовою навчання [309, 90]. “Часто, повертаючись вулицями міста до інтернату, місцева молодь розпізнавала українців за шкільною емблемою, кидала каміння з криками: “Українці, бандити, геть звідси додому!” [236, 2]. Такі випадки штовхали частину українців до приховування свого походження, що, на їхню думку, було єдиним способом оборони від шовіністично налаштованого польського суспільства.

Антиукраїнські настрої в національній політиці польського уряду дещо притихли у зв’язку з грудневими подіями 1970 р. Зміна правлячих еліт та

---

[32]Примітка:

Перший фестиваль відбувся 22−23 липня 1967 р. в Сяноку. Спочатку передбачалось щорічне проведення таких фестивалів, однак згодом вони почали відбуватись з двохрічною перервою, пізніше і чотирьохрічною. (Див. дет. Syrnyk J. Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (1956−1990) / J. Syrnyk. – Wrocław, 2008. – S. 383-394.).

перший виступ Едварда Герека[33] створили ілюзію модифікації державно-партійної політики стосовно національних питань [308, 19] та викликали пожвавлення серед меншин, в тому числі і українців. Українські діячі розгорнули петиційну кампанію з метою домогтися поліпшення свого становища в Польщі.

У першу чергу, це стосувалося реституції Греко-Католицької Церкви та повернення їй 23 сакральних об'єктів разом з кафедральним собором в Перемишлі. Під офіційним зверненням від 25 лютого 1971 р., адресованим до прем'єра Петра Ярошевича, свої підписи поставили майже 4 тис. осіб з 53 місцевостей. Однак своїх переконань в справі легітимізації діяльності Греко-Католицької Церкви народна влада Польщі не змінила [310, 266-267].

Наступна спроба привернути увагу влади до українського питання була піднята у листопаді 1971 р. Представники місцевих структур УСКТ Жешувського воєводства виступили зі скаргами до партійної і державної влади ПНР. В них досить докладно охарактеризували ситуацію українського населення у Польщі, порівнюючи її зі становищем національних меншин в Чехословаччині й НДР. Акцентували увагу на негативному підході урядових осіб на місцях до реалізації директив ПОРП. У заяві також було сказано, що ГП УСКТ діє на шкоду українцям. Це яскраво свідчило про недисциплінованість теренових відділів УСКТ щодо ГП [257, 807]. 15 грудня того ж року члени горлицького повітового правління УСКТ підготували звернення до VI З'їзду ПОРП, в якому висвітлили проблему нехтування офіційною владою Польщі справ українців. В листі також наводились приклади випадків приниження з боку представників влади, які "не реагують з належною рішучістю на прояви дискримінації польських націоналістів проти українців" [202, 108-110].

Прислуховуватись до потреб українців і вирішувати їхні проблеми ні влада, ні ГП УСКТ однозначно наміру не мали. Навпаки, ці листи викликали гостру

---

[33]Примітка:

У своєму зверненні, адресованому польським робітникам, новообраний I секретар ЦК ПОРП Е. Герек запевнив, що надалі керівництво партії і уряд буде прагнути до усунення недоліків в економічній політиці країни. Окрім цього, закликав до поваги засад колегіальності і демократії в житті партії і в діяльності державних органів. (Див. Przemówienie radiowo-telewizyjne I sekretarza KC PZPR Edwarda Gierka // Trybuna robotnicza. – 1970. – № 302. – S. 1-2.).

реакцію стосовно осіб, які його підписали та стали приводом до виключення їх зі структур УСКТ[34]. Крім цього було ліквідоване повітове правління УСКТ в Горлицях, а підлеглі йому гуртки перейшли у підпорядкування воєводському правлінню УСКТ в Жешуві [311, 155]. З цих причин V З'їзд УСКТ 23 квітня 1972 р. не приніс пожвавлення праці Товариства [257, 807]. Крім чергової зміни керівництва (з 1972 р. головою УСКТ став М. Королько[35], його заступниками – Г. Боярський та Антон Середницький, секретарем – Олександр Гнатюк[36]) та критики "шкідливої діяльності активістів жешувського УСКТ", було підняте питання про низький рівень заангажування української молоді до роботи в Товаристві [365, 60, 302]. Її діяльність поза структурами УСКТ на практиці означала втрату контролю над нею [330, 266] та розвитком її інтелектуальних можливостей, які могли б стати загрозою для державно-партійного устрою Польщі.

На початку 1973 р. на сторінках "Нашого слова" почали з'являтися пропозиції щодо "більшого спрямування українських студентів до уескатівського життя". Результатом на подібні заклики та намагання інтегрувати українські студентські середовища була організована в 1975 р. в Гданську зустріч студентів з Варшави і Труймяста [365, 314]. З нагоди 20-річчя УСКТ тут відбулася зустріч членства "Уескатіада" [26; 290, 339], а з 1977 р. такий захід набув форму щорічних "Молодіжних ярмарків" (відбуваються і до сьогодні), на які, крім української молоді, почала приходити і польська [358, 103]. Це звісно сприяло поступовій ліквідації комплексу меншовартості українця, нав'язаного польською комуністичною пропагандою. До цього з 1976 р. було започатковано проведення щорічних туристичних виїздів української молоді – рейду "Карпати" – в південно-східні терени Польщі. До цих поїздок долучалася

---

[34]Примітки:

Виключенню з Товариства передувало створення ГП УСКТ комісії для розслідування діяльності діячів горлицького повітового відділення УСКТ, зокрема Павла Стефанівського, М. Донського та Федора Гоча. (Див. Drozd R. Ukraińcy w Polsce w okresie przełomów politycznych 1944−1981 / R. Drozd // Mniejszości narodowe w Polsce, pod red. P. Madajczyka. – Warszawa, 1998. – S. 233.).

[35] Микола Королько (1905−1986) – народився в місцевості Юрів Томашівського повіту Люблінського воєводства. Працював в апараті ПОРП. В 1967−1980 рр. – голова УСКТ, пізніше – почесний голова.

[36] Олександр Гнатюк – народився 1935 р. в Яворові (Львівська область). Був членом ПОРП. У 1967−1969 рр. секретар воєводського правління УСКТ в Щецині.

молодь з різних регіонів країни, які, крім нагоди познайомитися, потоваришувати, порозмовляти один з одним рідною мовою, таким способом висловлювали свій символічний протест проти прогресуючої полонізації[37] [364, 196].

Проте, незважаючи на ці досягнення та на міжнародні обставини[38] з середини 1970-х рр. комуністичний апарат ПНР ще більше інтенсифікує діяльність у напрямку дезінтеграції української громади [365, 303]. До посилення тиску на національні меншини польських комуністів заохочувала хвиля арештів дисидентів в Радянській Україні. Прискорення процесу формування "людини радянського типу" Варшава вирішила використати для застосування уніфікаційних заходів, створюючи оптимальні умови для добровільної асиміляції меншин [290, 200].

Одним з перших таких заходів була адміністративна реформа 1975 р. Внаслідок її проведення після ліквідації повітів та утворення 49 воєводств було ліквідовано також всю мережу повітових та воєводських правлінь УСКТ. З цього часу гуртки почали безпосередньо підпорядковуватись ГП УСКТ [353, 149].]. Але фатальні наслідки як для українців, так і для інших національних меншин мала прийнята 20 лютого 1976 р. ухвала III пленуму ЦК ПОРП "Про поглиблення патріотичної єдності народу, про зміцнення держави й розвитку соціалістичної демократії" [290, 201]. Цей документ став офіційним символом посилення асиміляційних заходів в національній політиці ПНР, оскільки сформулював засаду "етнічно однорідної польської держави" [118, 72].

Наступним заходом для реалізації поставленої партією мети став VI З'їзд УСКТ 12−13 червня 1976 р. На ньому було обговорено проект змін до Статуту Товариства, оминувши увагою більшість проблем життя українців в Польщі. В

---

[37]Примітки:

Як згадує Євген Місило, один із організаторів і учасник перших рейдів "Карпати", після кожної мандрівки органи безпеки проводили допит з метою з'ясування її цілей, головним чином чи не була вона антидержавною і чи не поширювала антипольські провокації. (Див. Інтерв'ю з Є. Місилом (м. Варшава, 16.10.2013 р.) // Особистий архів автора.).

[38] Ідеться про підписання Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1 серпня 1975 р. в Хельсінкі між СРСР та країнами Заходу, в якому держави-учасники взяли на себе зобов'язання визнати повагу до прав людини та основних свобод. (Див. дет. Современные международные отношения: учебник; под ред. А. В. Торкунова. – Москва: РОССПЭН, 1999. – С. 126.).

прийнятій постанові йшлося про майбутній ідеологічно-виховний і культурно-освітній розвиток серед членів УСКТ, а також поширення всіх форм діяльності серед українського населення [310, 282]. Крім того, підсумком З'їзду були кадрові зміни в Президії та ГП: заступниками М. Королька призначили Мирослава Вербового[39] та Євгена Кохана[40] [365, 61].

З метою подальшої ліквідації всіх слідів українства у серпні 1977 р. Міністерство адміністрації, територіальної промисловості і охорони середовища прийняло рішення про зміну 120 назв українських місцевостей у південно-східній частині Польщі [118, 72; 329, 79]. Однак таке рішення викликало гостру реакцію не лише серед української спільноти і УСКТ, в тому числі і ПАН та Союзу письменників Польщі. Протягом кількох років їхні скарги залишалися без відповіді. У січні 1981 р. старі назви населених пунктів було вирішено повернути [307, 283-284].

Разом з несприятливими змінами в середовищі національних меншин та цілеспрямованою централізацією влади, внутрішня ситуація в країні, яка увійшла в смугу економічних та соціальних потрясінь, ставала щораз гострішою. Хвиля протестів червня 1976 р. викликала підвищення зацікавленості служби безпеки не лише до опозиційних осередків, в тому числі і до середовищ національних меншин [309, 93].

Репресивно-профілактична діяльність польських спецслужб стосовно українців і надалі продовжувала спрямовуватись на: розпрацювання церковних і легальних структур (шкіл та УСКТ), колишніх членів українського підпілля (Організації українських націоналістів і УПА) та лемківського середовища [365, 202]. Розпорядження "проникнення в середовище греко-католицького духовенства та з'ясування тенденцій націоналістичної діяльності" [324, 266] служба безпеки реалізовувала в рамках оперативної справи під криптонімом

---

[39]Примітки:

Мирослав Вербовий – народився в 1939 р. в с. Корні Томашівського повіту Люблінського воєводства. Вищу освіту здобув в Київському університету ім. Т. Шевченка та у Варшавському університеті. В 1972−1980 рр. заступник головного редактора, а в 1980−1991 рр. головний редактор "Нашого слова".

[40] Євген Кохан – народився в 1933 р. в місцевості Корків Грубешівського повіту Люблінського воєводства. Колишній член ПОРП. В 1963−1969 рр. секретар воєводського правління УСКТ в Ольштині. З 1974 р. член ГП УСКТ.

“Ортодокс”, порушеної 1977 р. на території 21 воєводств. Оперативні заходи спрямовувались, зокрема на “спостереження за діяльністю о. Івана Мартиняка[41] та інших активістів греко-католицького обряду. З огляду на підтримування зв’язків греко-католиків із націоналістичними осередками закордоном передбачалось вжити заходів до припинення цих відносин без посередництва Радянського Союзу. Не допускалося утворення самостійних осередків греко-католицького обряду, оскільки будь-яка діяльність поза рамками Римо-Католицького Костелу була нелегальною... Прогнозувалося проведення систематичної руйнуючої діяльності в середовищі духовенства і церковного активу греко-католицького обряду” [363, 218-219].

Особливе місце в оперативній розробці службами безпеки усіх напрямів активності українців у 1970-х рр. займало лемківське питання. Одним із найвпливовіших представників даного середовища та незмінним об’єктом зацікавлення служби безпеки був Л. Галь. 9 березня 1977 р. вроцлавський відділ “безпеки” порушив справу під криптонімом “Сан”, яка була зумовлена висуненими Л. Галем петиціями 1976 р. на адресу центральних державних та партійних органів ПНР у зв’язку з “дискусією” про зміни до Конституції країни[42] [361, 302].

Оперативна справа “Сан” була тісно пов’язана зі справою проти іншого лемківського діяча Ф. Гоча[43] під криптонімом “Помнік”, яка стосувалася справи будівництва в Зиндранові (Підкарпатське воєводство) пам’ятника на честь солдатів Червоної армії [365, 237]. 20 жовтня 1977 р. у Варшаві відбулася нарада координуючого дані справи III Департаменту МВС, після якої винесено рішення – “розглядати фігурантів як неформальну групу за ворожу і провокаційно-інспіраторську діяльність, порушивши питання про переслідування лемків в

---

[41]Примітки:

Іван Мартиняк – народився 1939 р. в с. Спас (Старосамбірський район Львівської області). З 1975 р. душпастирював у Лігниці. У 1989 р. Папа Римський Іван Павло II призначив його єпископом-помічником примаса Польщі у справах греко-католиків в Польщі.

[42] 10 лютого 1976 р. Сейм ПНР схвалив внесення поправок до Конституції, 1 стаття якої проголосила Польщу “соціалістичною державою”; ПОРП стала „керівною політичною силою суспільства в будівництві соціалізму” та інші. (Див. дет. Зашкільняк Л. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк. – Львів: ЛНУ ім. Франка, 2002. – С. 607.).

[43] Федір Гоч – народився в 1929 р. в Зиндранові. Діяч УСКТ. Засновник Музею лемківської культури в Зиндранові, який розпочав своє функціонування в 1968 р.

Польщі”. Останнє полягало в “нейтралізації” дій фігурантів шляхом суцільних “продуманих і сміливих оперативних комбінацій” [279, 127].

Інтенсифікація діяльності “всюдисущої” служби безпеки також прослідковується і в “націоналістичному середовищі” української інтелігенції, зокрема серед педагогічних кадрів IV Загальноосвітнього ліцею в Лігниці. На початку 1976 р. було відкрито справу “Журавлі” на вчителів ліцею – Івана Співака, Івана Олійника, Михайла Бзделя та випускника школи Богдана Гнатюка. Щодо них лігницька служба безпеки застосувала низку оперативних заходів: встановила у школі прослуховуючі пристрої та підготувала встановлення пристроїв для прослуховування телефонних розмов у помешканнях учителів [360, 272-273].

Окрему справу під криптонімом “Оксана” порушено в грудні 1976 р. на директора школи Ірину Снігур[44] під приводом загрози для безпеки держави, яку окреслено кодом 01026 (“пропагування ворожих поглядів та діяльність, скерована проти політичної лінії партії”). У заходах, вжитих щодо І. Снігур, “безпека” використовувала цілий арсенал перевірених методів, зокрема: 1) оперативна техніка „W” (цензурування кореспонденції); 2) оперативні контакти і таємні співробітники; 3) оперативні комбінації; 4) створення фотохроніки; 5) інформування політичної та адміністративної влади про діяльність особи, яка фігурує в справі. Кінцевим результатом проведеної справи стало усунення І. Снігур з посади директора ліцею [281, 46-47].

Посилення асиміляційних заходів з метою реалізації концепції однонаціональної держави народною владою Польщі стосовно української меншини негативно вплинуло на стан розвитку українського шкільництва в 1970-х рр. В 1970−1971 навчальному році діяли: початкова школа в Білому Борі, IV Загальноосвітній ліцей в Лігниці, українські класи в Гурові-Ілавецькому і в початковій школі в Банях Мазурських, та 78 пунктів навчання української мови.

---

[44]Примітка:

Ірина Снігур – народилася 1934 р. в місцевості Верхрата Любачівського повіту Підкарпатського воєводства. Випускниця математичного факультету Вроцлавського університету. В 1962−1977 рр. – директор IV Загальноосвітнього ліцею в Лігниці.

Спад кількості навчальних закладів для українських дітей (у порівнянні з попереднім 1969−1970 навчальним роком) був наслідком відкриття великих збірних шкіл і ліквідації малих сільських. Щодо справ з організацією пунктів навчання, на шляху таких ініціатив завжди виникали вагомі перешкоди. На відкриття пунктів не давали згоду деякі директори, або ці ж директори часто намагалися переконати батьків не посилати дітей на навчання української мови [313, 32].

Зусилля влади якнайшвидше полонізувати українців також позначилось на їхній активності в культурній сфері. Якщо в 1971 р. працювало понад 60 творчих колективів, то в 1976 р. їх було тільки 43. Важливо наголосити, що помітну роль у розвитку художньої самодіяльності українців відіграла молодь і студенти. Завдяки їхній активності не лише припинилася низхідна тенденція в культурному житті українців, а навпаки – виконавчий рівень деяких колективів сягнув рівня професійності [257, 808].

Одним з таких був український чоловічий хор "Журавлі", який виник в 1972 р. Першим його диригентом був Ярослав Полянський[45]. Особливістю хору було те, що до його складу долучалися учасники з різних регіонів Польщі, різних професій, різної вікової категорії та освітнього рівня[46]. "Ахіллесовою п'ятою" існування хору, як і будь-якого іншого українського колективу в ПНР, було фінансове питання. Виїзди до тренувальних таборів та до концертних залів завжди було тягарем самих хористів. Проте існували проблеми, які "Журавлі" разом із диригентом не могли вирішити самотужки. Перш за все, це проблема з випуском перших платівок "Журавлів". В 1977−1978 рр. МВС дало дозвіл провести збір коштів на культурно-освітній фонд хору, в результаті якого було зібрано понад 800 тис. злотих [290, 158]. Завдяки дотаціям вищезазначеного

---

[45]Примітки:

Ярослав Полянський (1930−1994) – народився в селі Поляни Новосанчівського повіту Малопольського воєводства. Навчався у Вищій музичній школі в Варшаві. З 1966 р. займав посаду інструктора ГП УСКТ, керував діяльністю аматорських колективів. Був диригентом хору "Дума", "Журавлі", "Тисячоліття", а також церковного камерного хору в Варшаві.

[46] Голосові партії станом на 1976 р. виконували: 11 інженерів, 10 техніків, 5 студентів, 4 вчителів, 4 економістів, 3 лікарів, 3 службовців, 2 ремісників, 2 музикантів, по 1 – актор, рільник, журналіст, водій, фотограф, юрист, столяр та фізик. 21 хорист мав вищу освіту, 7 – неповну вищу, 20 – середню і 3 – загальну. Середній показник віку хористів – 36 років. (Див. Галан Р. Частка спільної долі / Р. Галан // Український календар. – 1987. – С. 44.).

Міністерства “журавлям” було закуплено вбрання вартістю понад 500 тис. злотих. Але найбільших успіхом для хористів і для слухачів став випуск першої платівки з репертуаром хору у 1980 р. [39, 4].

Результати своєї праці українські художні колективи мали можливість продемонструвати під час уескатівських фестивалів, які, на думку центральної влади, відвертали увагу українського населення від основних проблем існування українства в Польщі. Таким чином державно-партійний апарат вирішив дати українцям можливість більше співати і танцювати, що “випустить їхній надмірний запас енергії” [290, 159].

Критичним в “епоху Герека” залишалося і становище Греко-Католицької Церкви. Духовенство, як вище згадувалось, і далі продовжувало знаходитись під спеціальним наглядом IV Департаменту МВС. Влада намагалася всіляко обмежувати організацію нових святинь та проведення катехизису [309, 95]. Погіршувала умови її існування також і відсутність власної духовної семінарії[47] [290, 169]. З огляду на це у 1971 р. примас Польщі дозволив о. В. Гринику організувати перші реколекції для священиків. Проводив їх о. прелат Володимир Гайдукевич з Лігниці. Наступні реколекції відбулися в 1974 р. в Перемишлі [256, 26].

У важкій ситуації в цей період знаходились десятки лемківських та бойківських церков, які свідомо нищилися польською адміністрацією або передавались у власність Римо-Католицькому Костелу чи ПАПЦ [290, 171]. Більшість церков, які були пам’ятками культури, перетворювались на костели. Зокрема, на території Люблінського воєводства з 59 святинь, використовуваних римо-католиками, лише 11 становили культурну цінність [371, 181]. Питання збереження таких церков від руйнування піднімалося в періоди тимчасової лібералізації національної політики на сторінках “Нашого слова”, в тому числі звучало воно в українській пресі на Заході [290, 170-171]. Долучалися до цього

[47]Примітка:

В 1956 р. примас С. Вишинський визначив Вищу духовну семінарію в Гнєзно місцем підготовки греко-католицьких священиків. Протягом наступних років було висвячено 17 священиків української національності. З 1964 р. кандидати на священнослужителів греко-католицького обряду почали здобувати теологічну освіту в римо-католицькій семінарії в Любліні. (Див. Wysocki J. Ukraińcy na Lubelszczyźnie w latach 1944−1989 / J. Wysocki. – Lublin: IPN, 2011. – S. 190.).

процесу і миряни греко-католицького обряду в Польщі з різних її місцевостей. 27 січня 1978 р. українці, жителі Гданську, надіслали лист до місцевого православного священика з проханням допомогти врятувати церкви, пам'ятки української культури, на території південно-східної Польщі. В листі вони закликали до "припинення актів вандалізму і варварства, які допускають собі окремі мешканці тих земель, знищуючи церкви та кладовища" [70, 253-255].

В 1977 р. після смерті о. В. Гриника відбулася зміна на посаді генерального вікарія для мирян греко-католицького обряду в Польщі. Ним став о. С. Дзюбина[48], якого примас С. Вишинський призначив також препозитом Перемишльської греко-католицької капітули [240, 227]. Ця подія спричинила до миттєвого зросту зацікавлення постаттю о. С. Дзюбини з боку служби безпеки.

Таким чином, становище українців в повоєнній Польщі до початку наростання кризи комуністичного режиму можна охарактеризувати як критичне, оскільки вони була об'єктом проведення цілеспрямованої, планової і агресивної асиміляційної політики державно-партійного апарату ПНР. Українське населення було позбавлене усіх прав на рідні землі, церкви, школи. Заборона на ведення будь-якої культурно-освітньої і релігійної діяльності призвели до самоізоляції українського середовища. Частина з них намагалась приховувати своє національне походження для уникнення переслідувань і нагляду з боку органів безпеки. Зусилля решти, які намагалися зберегти свою національну ідентичність і домогтися поліпшення становища своєї громади, зазвичай ігнорувалися органами влади ПНР. Остання продовжувала розглядати українців як загрозу державного устрою країни.

---

[48]Примітка:

Степан Дзюбина (1913−2004) – народився в с. Гладишові Горлицького повіту Малопольського воєводства. 1938 р. прийняв з рук перемишльського єпископа Й. Коциловського тайну Священства. В 1947 р. польською владою інтернований у концентраційний табір в Явожні, де пробув до грудня 1948 р. Після звільнення о. Степан продовжив свою душпастирську працю на теренах Польщі.

2.2. Мобілізаційні процеси в середовищі українців у період легального існування “Солідарності”

Переломними в житті української громади в період комуністичної Польщі стали події 1980−1981 рр. Економічна криза в ПНР, що особливо загострилася у період керування країною Е. Герека, призвела до посилення антисоціалістичних настроїв серед різних груп польського суспільства. Влітку 1980 р. країною прокотилася хвиля масових страйків робітників з метою проведення економічних реформ, ліквідації беззаконня, несправедливості і зловживання апарату комуністичної влади. До процесу боротьби проти існуючого режиму активно долучалися студенти, діячі культури, науки, письменники, духовенство. Тотальну монополію державно-партійного апарату ПНР було порушено. Політичне пожвавлення польського суспільства і реєстрація НСПС “Солідарність” 24 жовтня 1980 р. всебічно активізувало діяльність і української меншини на шляху боротьби за вільне вираження політичних, суспільних, культурних і релігійних потреб своєї громади без побоювання репресій з боку органів влади ПНР.

Насамперед активну позицію у справі поліпшення ситуації української меншини зайняли теренові структури УСКТ, представники яких протягом перших місяців “революції “Солідарності” розгорнули широку петиційну кампанію[49]. Її метою було донесення до центральних органів влади інформації про головні потреби українців у Польщі. Зокрема, 2 жовтня постулати були підготовлені членами перемишльського гуртка УСКТ [4, k. 44]. 26 жовтня до акції на підтримку петицій приєдналися члени активу Правління гуртка УСКТ в Слупську (Поморське воєводство) [4, k. 133] та в Гожові (Любуське воєводство) [4, k. 134]. 6 листопада цю традицію продовжив щецинський гурток.

---

[49]Примітка:

Варто зазначити, що значна група українських діячів УСКТ з регіонів Польщі залишалася пасивною (не без впливу партії) щодо справи розгортання петиційної кампанії. Зокрема, так було в Битові (Поморське воєводство), де місцеві активісти УСКТ визнали, що діяльність радикальних діячів Товариства “має ворожий характер, спрямована проти соціалістичної держави і є згубною для поточного клімату діяльності УСКТ”. Було скасовано проведення екскурсії для української молоді в Бещади через побоювання визнання її за прояв націоналізму. (Див. Słabig A. Aparat bezpieczeństwa wobec mniejszości narodowych na Pomorzu Zachodnim w latach 1945−1989 / A. Słabig. – Szczecin, 2008. – S. 150-151.).

У зверненнях порушувалися найбільш актуальні проблеми українців, такі як: визнання УСКТ самоврядною і незалежною організацією; передача “опіки” над ним від МВС до МКіМ; забезпечення українцям представництва в Сеймі; перегляд окремих питань в релігійній, культурній, освітній та інформаційній політиці стосовно української меншини (зокрема, утворення Інституту української культури у Варшаві, перетворення хору “Журавлі” в професійний колектив, збільшення тиражу українських видань, скасування вимоги про затвердження органами цензури програм всіх культурно-мистецьких заходів української громади, припинення спостереження і переслідування службою безпеки членів УСКТ, надання легального статусу Греко-Католицькій Церкві та інші) [311, 156-158].

Наступними осередками підготовки маніфестів до різних інституцій Польщі з метою привернення більшої уваги до справи реалізації постулатів української меншини стали щецинський і кошалінський гуртки УСКТ. У грудні 1980 р. і березні 1981 р. вони підготували відповідні заклики, які було скеровано до Інституту історії ПАН, Головного правління Товариства польських журналістів та до маршалу Сейму [77; 78; 79; 328, 489]. Однак державно-партійна влада ПНР надалі залишалася байдужою до уескатівських постулатів (крім вирішення питання щодо повернення українських назв місцевостям південно-східної Польщі). Більше того, одночасно із активізацією діяльності місцевих гуртків УСКТ в жовтні 1980 р. III Департамент МВС розпочав опрацьовувати концепції у справі подальшої діяльності органів служби безпеки в українському середовищі. В результаті було ухвалено рішення про визначення лідерів і нейтралізацію їхніх впливів на українців за допомогою “тактичних і водночас досить гострих” профілактично-попереджувальних розмов. В одному з тодішніх документів з’явилася теза: “Українці повинні відчувати, що служба безпеки діє і в стані їх контролювати” [352, 105-106].

Абсолютно відмінну позицію від своїх регіональних структур щодо перебігу подій другої половини 1980 р. та їх наслідків зайняло ГП УСКТ. Протягом цілого періоду віднови воно залишалося інституцією консервативною

[233, 70] та дотримувалося пропартійної позиції [314, 241]. Зокрема, в ухвалі III пленуму ГП УСКТ від 12 липня 1981 р., оцінюючи ситуацію, яка склалася в країні, заявлено: “Соціалістичне оновлення … вимагає від нас усіх відданої праці, високої дисципліни, і відданості нашій соціалістичній державі. УСКТ було, є і навіть в найважчі хвилини буде з партією, з народною владою, а також з тими силами, яким близькі і дорогі ідеали соціалізму… Завдяки мудрій, мирній політиці і владі Радянського Союзу, Польській Народній Республіці та іншим соціалістичним країнам можемо жити в умовах миру і дружби” [56, 269].

Дотримання вичікувальної позиції і вираження консервативних поглядів на ескалацію антисоціалістичних настроїв в країні сприяло керівництву УСКТ розгорнути самостійну діяльність щодо подальшої організації роботи Товариства. Зокрема, 10 вересня 1980 р. ГП УСКТ звернулося до МВС з проханням надання підтримки і допомоги в справі організації VII Центрального огляду художніх колективів УСКТ, який був запланований на 20-21 червня 1981 р. [53, 260-261]. У жовтні й листопаді 1980 р. лідери УСКТ зустрілися з Єжи Кліцею, заступником керівника Адміністративного відділу ЦК ПОРП, з метою домогтися позитивного рішення щодо підвищення заробітних плат працівникам УСКТ, відновлення факультету україністики в Ягеллонському університеті, поліпшення роботи місцевих гуртків Товариства та навчальних закладів для українців [118, 77; 328, 488].

Наступне питання, яке намагалося вирішити керівництво УСКТ, стосувалося перегляду державної цензурної політики з метою розширення меж культурно-освітньої діяльності Товариства. Зокрема, до Законодавчої ради при Раді Міністрів були висунуті наступні пропозиції: відступити від вимоги обов’язкового літературного перекладу текстів на польську мову, які друкувалися радянськими видавництвами або ж у Польщі при умові задокументування джерела походження тексту. У випадку неопублікованих текстів пропонувалось затвердження їх ГУКППіВ чи компетентним відділом цього органу при попередньому затвердженні уповноваженим членом ГП УСКТ або штатним працівником Товариства [52, 261-262].

До переліку цих постулатів ГП УСКТ також належить спроба отримання дозволу від МКіМ на відкриття українського музею [54, 263-264]. На жаль, жодна із зазначених вище справ не була реалізована [315, 178].

З огляду на відмову задовольнити запити уескатівського керівництва, 5 травня 1981 р. за його ініціативою відбулася зустріч з представниками Адміністративного відділу ЦК ПОРП. Хоча українську сторону її результати не повністю влаштували, проте певних поступок вдалося все-таки досягти. Зокрема, на 50% було збільшено державні дотації на діяльність УСКТ, також збільшено тираж "Українського календаря" з 7 тис. до 10 тис. екземплярів. Окрім того, Міністерство освіти виділило кошти на проведення капітального ремонту Початкової школи в Білому Борі ім. Т. Шевченка, а МКіМ дало згоду на організацію центральних зборів товариств національних меншин [310, 299].

Самостійна діяльність УСКТ та активізація української спільноти, включаючи заангажування до діяльності в структурах "Солідарності"[50], не могла не викликати гострої критики з боку органів влади ПНР. З метою відвернути увагу польської громадськості від політичних і економічних труднощів, влада вирішила відновити міф про небезпеку "українського націоналізму". 21 листопада 1980 р. генерал-лейтенант Війська Польського Володимир Оліва під час виступу в Сеймі заявив про поширення антипольських "летючок з-під знаку національного українського Тризуба" [290, 206]. На наявні в партії настрої проти національних меншин вказує також виступ члена Політбюро ЦК ПОРП Альбіна Сівака в серпні 1981 р., на якому він ствердив, що національні меншини в Польщі є творінням "п'ятої колони" [290, 206-207; 314, 242]. Додатково до вербальних агресивних і звинувачувальних висловлювань на адресу українців у листопаді 1981 р. з'явилися серйозні технічні труднощі з подальшим виданням єдиного українського друкованого органу в Польщі – тижневика "Наше слово".

---

[50]Примітка:

Питання чисельності українців, які між вереснем 1980 р. і груднем 1981 р. вступили до НСПС "Солідарність", є на даному етапі досліджень важким для відповіді. Спроби зведення статистичної інформації здійснювала служба безпеки ПНР. Однак відомі лише часткові дані стосовно участі українців в структурах "Солідарності" з тодішнього Слупського воєводства. Згідно з ними, до Спілки належало 436 осіб українського походження. (Див. Hytrek-Hryciuk J. Mniejszości narodowe w Polsce wobec fenomenu "Solidarności" / J. Hytrek-Hryciuk, J. Syrnyk // NSZZ "Solidarność" (1980−1989): Wokół „Solidarności", red. Ł. Kamiński, G. Waligóra. – Warszawa, 2010. – T. 7. – S. 484.)

Графічний заклад № 1 “Тамка” в Варшаві повідомив про розірвання домовленостей щодо надання друкарських послуг, що призвело також до нерегулярного виходу місячника “Наша культура” і “Світанку” – додатків до “Нашого слова”. Конфлікт з видавництвом був сприйнятий українською спільнотою як прояв її дискримінації, в тому числі бажання влади ліквідувати часопис [315, 179].

Безрезультатність піднятих УСКТ зусиль відкривало дорогу до суспільної діяльності молодому поколінню українців, набагато сміливіших і більш радикальних у зв’язку з іншим сприйняттям минулого польсько-українських відносин. Українська молодь, а в переважній більшості це студентське середовище, мало було зацікавлене в діяльності в рамках УСКТ [300, 88], тому в переддень “карнавалу “Солідарності”[51] почало віддалятися від нього, трактуючи його як “агента режиму”[52] [364, 198]. Вагомим стимулом для створення власної незалежної організації для українського студентства була реєстрація 17 лютому 1981 р. польської Незалежної спілки студентів [233, 71]. 1 травня 1981 р. в Щецині засновано Організаційний комітет СУСвП, до складу якого увійшли представники студентської молоді Щецина, Слупська, Кошаліна, Гданська, Ольштина, Варшави, Вроцлава та Зеленої Гори[53]. Тоді ж було оголошено Статут та Декларацію майбутньої організації, в якій стверджувалось:

[51]Примітки:

Дане поняття використовується для передачі суспільно-політичної і морально-психологічної атмосфери, буття, реальності, в якій перебувала Польща у 1980−1981 рр. Одними із головних його особливостей є масовість, фанатичність, непокора, супротив проти будь-яких встановлених правил, обмежень і порядку. Рух “Солідарності” призвів до винесення на поверхню усіх аномалій суспільного життя, спричинив радикалізацію настроїв усіх верств населення.

[52] Фактичними наставниками нового покоління українців були деякі місцеві діячі УСКТ. В першу чергу, до них варто віднести Володимира Мокрого з Кракова, Петра Лучка з Познаня та Олега Гнатюка з Гданська. Останній сформулював на початку 1979 р. програму дій на майбутнє для молодих українців: “Живемо в другій половині XX століття, маємо свою історію і культуру, середовище, в якому живемо, “годують” нас різними заходами… Не хочемо бути сектою, яка нічого нового не приймає і не пропонує для інших. Те, що робимо, може бути просте. Але не може бути простацьке”. (Див. Syrnyk J. Ukraiński ruch młodzieżowy w Polsce w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku / J. Syrnyk // Pamięć i Sprawiedliwość. – 2011. – № 1 (17). – S. 198.).

[53] На щецинських зустрічах відсутні були представники з люблінського і краківського академічних середовищ. Українські студенти з Кракова не увійшли до Організаційного комітету СУСвП, оскільки прагнули створити власну організацію під назвою “Академічна громада”. Лідером групи мав бути В. Мокрий. (Див. Syrnyk J. Ludność ukraińska wobec kryzysów politycznych w Polsce Ludowej (1960−1981) / J. Syrnyk // Україна – Європа – Світ. – 2008. – Вип. 1. – С. 98). Що ж до активності люблінських студентів (головним чином це греко-католицькі і православні студенти з Підляшшя), частина греко-католицьких священнослужителів займалася більш показною діяльністю, спрямованою на відновлення в греко-католицькій літургії її автентичних, східних канонів, в тому числі санкціонування традиційних в цьому обряді шлюбів священнослужителів. (Див. Hytrek-Hryciuk J. Mniejszości narodowe w Polsce wobec fenomenu “Solidarności” / J. Hytrek-Hryciuk, J. Syrnyk // NSZZ “Solidarność” (1980-1989): Wokół „Solidarności”, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra. – Warszawa, 2010. – T. 7. – S. 491.).

“Наша потреба активної та організованої діяльності виникла перш за все з факту, що до цієї пори в громадськості, в якій живемо, не було спроб ліквідувати взаємних упереджень та морально-психологічних бар’єрів… В нашій діяльності вбачаємо шанс загальмування та вилучення найгрізніших з них (негативних процесів, на яке наражається молоде покоління українців – *О. Я.*) – а саме: почуття меншовартості, суспільного та культурного відчуження” [71, 8].

Першою справою, яку українське студентське середовище у співпраці з литовською та білоруською молодою інтелігенцією намагалося втілити в життя, була спроба домогтися реєстрації національних студентських організацій. В своїй резолюції, адресованій міністру науки, вищого шкільництва і техніки від 26 червня 1981 р., студенти заявляли, що не бачать “жодної можливості реалізації прийнятих цілей та завдань в рамках наших суспільно-культурних товариств… Є абсурдним твердження, що одна організація відповідного типу може репрезентувати в достатній мірі інтереси кількасот тисяч рільників, робітників, інтелігенції, шкільної та академічної молоді, в тому числі груп, розділених з точки зору віросповідання, політичних чи інтелектуальних поглядів”[54] [87, 7-8].

Однак спроба створити окрему студентську організацію української меншини в ПНР, незважаючи на підтримку ректора Варшавського університету професора Генрика Самсоновича, закінчилася безуспішно[55] [89, 62]. Отримавши негативне рішення щодо аналогічних ініціатив білоруських і литовських студентів, 29 липня 1981 р. було створено Координаційну комісію організаційних комітетів білоруської, української і литовської студентських організацій. Головна мета її діяльності – легалізація студентських організацій національних меншин [87, 19; 290, 331].

---

[54]Примітки:

Заяву про реєстрацію СУСвП підписали Богдан Батрух і Є. Місило. (Див. Wniosek o rejestrację Zrzeszenia Studentów Ukraińskich w Polsce, 27.05.1981 r. // Апатриди. – Варшава-Гданськ-Краків-Ольштин-Щецин-Вроцлав-Люблін, 1981. – № 1. – С. 9.).

[55] Причина відмови в реєстрації СУСвП була обгрунтована можливістю реалізації цілей і завдань, які були закладені в проекті Статуту організації, в рамках уже існуючих в Польщі відповідних суспільно-культурних товариств, а також загальнопольських студентських організацій. (Див. дет. 1981 lipiec 29, Warszawa. – Pismo Ministerstwa Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki do Pełnomocnych członków założycielów Zrzeszenia Studentów Ukraińskich odmawijące rejestracji Zrzeszenia // Drozd R. Ukraińcy w Polsce 1944−1989. Walka o tozsamość (Dokumenty i materiały) / R. Drozd, I. Hałagida. – Warszawa: Burchard Edition, 1999. – S. 267-268.).

Короткий термін існування СУСвП вплинув безпосередньо на напрямки діяльності. Одним із основних її видів була видавницька. Члени Спілки підготували до випуску відразу два часописи: “Апатриди” та “Вісник” (Інформаційний бюлетень Загальнопольського координаційного комітету українських студентських організацій)[56] [22]. Окрім цього, в липні 1981 р. разом з польськими студентами розпочато ремонтні роботи в Музеї лемківської культури в Зиндранові [89, 63]. На жаль, діяльність СУСвП припинено після запровадження воєнного стану 13 грудня 1981 р.

З початком наступного 1981−1982-го навчального року активність студентів спрямовувалась на реєстрацію уже інших окремих академічних організацій українців як самостійних внутрішньоуніверситетських структур. Зокрема, ця ідея відразу була втілена в життя адміністрацією Варшавського університету та Вищої педагогічної школи в Ольштині, де була створена Секція української культури. На її чолі стали Владислав Козубель і Мирон Сич[57] [364, 199].

Окрім вищезазначених ініціатив, які різною мірою були важливими для українського середовища, період польської віднови 1980−1981 рр. став початком обговорення досі замовчуваних питань, присвячених польсько-українській проблематиці. На сторінках легальної і опозиційної преси публікувались статті самих українців. Хоча це були лише поодинокі випадки [295, 12], однак це вперше після Другої світової війни вони відкрито змогли заявити про проблеми своєї спільноти в Польщі. В цьому контексті варто згадати про опубліковану статтю 1981 р. в “Тиґодніку Повшехному” молодого наукового працівника Ягеллонського університету В. Мокрого[58] “Сьогоднішня

---

[56]Примітки:

Це були свого роду летючки у форматі А4, текст яких було набрано на друкарській машинці. З’явилося лише два номери “Вісника” (другий з датою 1 листопада 1981 р.). В другому номері розміщено календар українського студентського руху. Також в листопаді 1981 р. видано збірку документів СУСвП під назвою “Апатриди”. (Див. дет. Syrnyk J. Ukraiński ruch młodzieżowy w Polsce w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku / J. Syrnyk // Pamięć i Sprawiedliwość. – 2011. – № 1 (17). – S. 203-204.).

[57] Мирон Сич – народився 1960 р. в с. Остре Бардо Бартощицького повіту Вармінсько-Мазурського воєводства. Закінчив Загальноосвітній ліцей в Гурові-Ілавецькім. У 2007 р. його обрано депутатом до Сейму VI каденції за списком “Громадянської платформи”. Є єдиним етнічним українцем у нинішньому складі польського парламенту. Обіймає посаду голови сеймової Комісії у справах національних і етнічних меншин.

[58]Примітки:

дорога русина до Польщі”. В своїй статті автор висвітлює становище українців в ПНР, ставлячи акцент на негативному ставленні польського суспільства до своїх же співвітчизників: “… неприємне, а інколи вороже ставлення частини суспільства, в основному старшого і середнього покоління до українців після трагічних подій на польсько-українському пограниччі, в тому числі категоричне рішення про переселення українського населення в 1947 р., призвели до того, що життя українців в Польщі протікає ніби підшкурним напрямком. Воно виключене із загального потоку суспільного життя в Польщі… Самі українці, які живуть під тиском середовища, приховуючи своє походження, …, в цілому асоціюються із залишками “різунів”, що становить небезпеку, тому що кожної хвилини їм можуть завдати удару в спину” [235, 1]. Для В. Мокрого участь в такій дискусії була пов’язана передусім з “революцією “Солідарності”, одним із досягнень якої була “свобода говорити власним голосом … і від свого імені”[59] [300, 90].

Питання національних меншин, в тому числі і українців, знаходило своє відображення не лише на сторінках різних видань. Знайшло воно своє втілення і в програмі діяльності НСПС “Солідарність”. Її ставлення до українців не було однозначним. Однак саме 1980 р. став для поляків і української меншини початком взаємного зацікавлення [294, 172]. В будь-якому разі вона намагалася подолати брак інформації на тему національних меншин в Польщі. Зокрема для цього “Солідарність” погодила з Міністерством освіти справу написання нових шкільних підручників з історії для початкових і середніх шкіл, домагалася

Володимир Мокрий – народився 1949 р. в с. Дравє Бартощицького повіту Вармінсько-Мазурського воєводства. Випускник IV Загальноосвітнього ліцею в Лігниці. Професор Ягеллонського університету. Засновник Фундації св. Володимира (м. Краків). З 1999 по 2003 рр. – завідувач кафедри україністки Ягеллонського університету, а з 2004 р. очолює кафедру українознавства на Факультеті міжнародних і політичних студій того ж університету. Головний редактор таких періодичних видань як: “Краковські Зешити Українознавчі”, “Між Сусідами”, “Горизонти Краковські”.

[59] В. Мокрий також є автором численних статей, які публікувалися нелегальними часописами у 1980-х рр. під наступними псевдонімами: Петро Лозінський і П. Маркович (на сторінках підпільного видання “Зоможондносц” НСПС “Солідарність”. Коло суспільного руху. Малопольський регіон); Ярослав Подолинський (на сторінках “Нотатника Політичного” – часопису Ліберально-демократичної партії “Незалежність”); Петро Левіцький (на сторінках видань “Без Декрету”, “Нова Republіка”, “Критика”, “Спотканя” (м. Люблін). (Див. дет. Mokry W. Polsko-ukraińskie dylematy / W. Mokry // “Ale nam się wydarzyło”. Wybory 4 czerwca 1989 roku na Ziemi Lubuskiejwe wspomnieniach parlamentarzystów i opracowaniach, pod red. M. Rusakiewicza, D. A. Rymara. – Gorzów Wlkp., 2014. – S. 231.).

також включення до навчальної програми питання національних меншин в ПНР [233, 71].

Офіційна ж позиція профспілки щодо даної проблеми була сформульована під час І Крайового з'їзду делегатів "Солідарності" в Ухвалі щодо національних меншин від 7 жовтня 1981 р. В значній мірі вона з однієї сторони була проявом доброї волі делегатів, а з іншої – слабкої знайомості справ національних меншин [367, 31]. В ній декларувалася турбота про "польських громадян, які належать до інших націй і етнічних груп – білорусів, циганів, греків, литовців, лемків, німців, українців, татарів, євреїв та інших національностей, які отримали у спільній з поляками батьківщині умови для вільного розвитку своєї культури і передачі її наступним поколінням". Завершують документ слова: "Наша спілка чинить опір всім національним розподілам і буде боротися за гарантування повних громадянських прав усім полякам, незалежно від їхньої національної приналежності або походження" [85, 60-61].

Реакція українців з приводу цієї постанови прозвучала на сторінках "другого обігу". Найбільш делікатним з них було звинувачення в тому, що Ухвала була нечіткою, туманною чи несміливою [245, 45; 294, 173]. Залишила вона також свій відгук і в українському еміграційному часописі "Сучасність", де Ухвала "Солідарності" була оцінена як "крок вперед". Проте автор публікації нарікав на те, що хоча Польща і є державою польського народу, але, "коли говориться про них (про права національних меншин – *О. Я.*), то треба визнавати за ними право бути і залишатися собою, тобто право бути українцями, литовцями, чи іншими національними меншинами, а не поляками" [188, 57].

Найгостріша критика цього документу з'явилась дещо пізніше. У 1983 р. член редакційної ради часопису "Вєнзь" Богдан Скарадзінський[60] у своїй праці "Білоруси, литовці, українці. Наші вороги – чи брати?" писав: "Поплутано тут з дитячою нестаранністю справи й адресатів. Цигани, греки і євреї зі своїми

---

[60]Примітка:

Богдан Скарадзінський (1931−2014) – народився в м. Осовець-Твердза Підляського воєводства. У 1970-х рр. став членом варшавського Клубу католицької інтелігенції. У 1985 р. за свою працю "Білоруси, литвини, українці" отримав культурну нагороду "Солідарності". В своїй творчості займався історією Польщі XX століття, а також відносинами поляків зі своїми східними сусідами.

культурно-суспільними проблемами зрівняні з білорусами, литовцями й українцями... Тільки ці останні є для нас співгромадянами… зазначено лемків і татарів, не відомо для чого їх згадано... Завершує Ухвалу *пуста декларація*, навіть без спроби інструменталізації. І без спроб визначення сучасного стану відносин, нарису подальших кроків для їх покращення, вказівки на те, хто, коли і як має здійснити ці кроки… Коротко кажучи, одне безвідповідальне белькотіння" [348, 106-107].

Не даремною у відповіді Б. Скарадзінського прозвучала недоречність згадки в Ухвалі справи лемків. Деякі представники української меншини вважали, що поляки спеціально спричиняють і підтримують серед них сепаратистський рух [294, 174], у зв'язку з чим документ "Солідарності", адресований до "польських громадян … інших націй і етнічних груп", був сприйнятий в українському середовищі вкрай негативно [22].

В цей період до лемківського питання також зверталася і польські видання, які вирішили повернутися до теорії про їх "відрубність" від українців [290, 265]. Зокрема, цю проблему на сторінках "Тиґодніка Повшехного" піднімав Антоні Крог. У своїй статті "Реколекції лемківські" він констатував факт про те, що "лемки ніколи не вважали себе гілкою українського народу, мали сильну підкреслену окрему групову свідомість… Лемко не відчуває себе українцем" [232, 4]. Схожу ж позицію представив інший автор – Мацєй Козловські, який висловився з приводу того, що "лемки ніколи не вважали себе частиною України… навіть під натиском пропаганди не приймали голубих українських посвідчень, а лише сірі польські" [231, 11].

Як бачимо, відносини між українською меншиною і польською опозицією в період її легального існування складалися нелегко. Це можна пояснити тим, що діяльність "Солідарності" в першу чергу спрямовувалась на критику дій уряду. На цій хвилі і постало питання національної політики і національних меншин: опозиціонери бачили в ньому слабке місце, куди можна нанести ще один удар по чинному ладу, але водночас їм бракувало спеціалістів і інформації [294, 175],

оскільки більшість поляків і справді не знали, що серед них в Польщі проживають також українці, білоруси, татари [244, 27].

Українська меншина, в свою чергу, щодо “Солідарності” теж не мала чітко визначеної позиції. Як було зазначено вище, події 1980−1981 рр. призвели до диференціації настроїв як всередині уескатівського середовища, так і серед всього українського населення в Польщі [328, 483]. Більшість українців старшого покоління була налаштована скептично і недовірливо. “Солідарність” сприймалась ними як прояв польського націоналізму, яка прагнула лише до “повернення Вільнюса і Львова”. Така думка панувала серед українців, які мешкали переважно в сільських місцевостях [237, 19]. Серед членів УСКТ негативне ставлення до опозиції розділяло його керівництво: Є. Кохан[61], М. Вербовий, О. Гнатюк і Г. Боярський, які у своїй діяльності націлились на тісну співпрацю з “відновленими” аніматорами національної політики в ПОРП і МВС [87, 5].

По-іншому реагувало молодше покоління, особливо в академічних колах [237, 19]. Багато молоді активно долучалося до діяльності в польському середовищі, особливо до тієї частини, яка групувалася навколо руху “Солідарності”. Встановлювались контакти також з іншими представниками національних меншин, при цьому одночасно здійснювались спроби пошуку порозуміння з владою ПНР. Це крило було репрезентоване Є. Місилом[62], Б. Батрухом, Мироном Кертичаком[63], Олександром Сіваком та В. Мокрим.

Були також серед українців і ті, які проявляли обережність в своїй діяльності, покладаючись лише на власні сили і піддаючи сумнівам щирість намірів як зі сторони уряду, так і з опозиції. Прихильники цієї орієнтації

---

[61] Примітки:

Є. Кохана було обрано головою УСКТ на VII З’їзді 29 червня 1980 р. Попередньому голові Товариства М. Корольку було надано звання Почесного голови. Крім Є. Кохана та М. Корольки до Президії УСКТ увійшли: М. Вербовий (заступник), Г. Боярський (заступник), О. Гнатюк (секретар) та інші. (Див. дет. Syrnyk J. Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (1956−1990) / J. Syrnyk. – Wrocław, 2008. – S. 62-63.)

[62] Євген Місило – народився 1954 р. в Лехово (Вармінсько-Мазурське воєводство). Історик, директор приватного центру документації т.зв. Українського архіву в Варшаві. Співпрацює з Науковим товариством ім. Т. Шевченка в Нью-Йорку і у Львові, а також українським тижневиком у Польщі “Наше слово”. Є автором кількох праць, що стосуються акції “Вісла” і виселень українців до УРСР.

[63] Мирон Кертичак (1955−2006) – народився в м. Жагань Любуського воєводства. Журналіст, був членом Товариства журналістів Республіки Польща. 1989−1990 рр. – заступник голови УСКТ, 1990−1996 рр. – секретар ОУП, 1996−2006 рр. – голова ОУП.

групувались навколо Греко-Католицької Церкви, гданського та щецинського гуртків УСКТ, а також лемківського середовища, т.зв. лемківських сепаратистів [87, 5].

Однак відповідний розподіл інтересів серед всієї української громади в ПНР до подій серпня 1980 р.−грудня 1981 р. не був повним і не включав певних категорій. По-перше, не було враховано осіб українського походження, які в суспільній діяльності і в приватному житті не засвідчували своєї національності (свідомими українцями називалися вони “перекіньчиками” [314, 243]). По-друге, поза увагою залишилися пасивні спостерігачі поточних подій, яких можна назвати “мовчазною більшістю”. І нарешті, третьою категорією були таємні співробітники служби безпеки ПНР з різних сфер життя українців (суспільно-політичного, релігійного, культурного і т.д.) [328, 484].

Певна річ політичні події 1980−1981 рр. та пов’язана з ними активізація українських осередків були предметом зацікавлення органів державної влади і передусім служби безпеки ПНР [364, 201]. Хоча її інтерес до українців в цей період дещо знижується у зв’язку з інтенсифікацією внутрішньополітичної ситуації в країні, проте це не означало цілковитої відмови від проведення оперативних дій в українському середовищі [352, 105]. Підтвердженням цьому є порушення численних оперативних справ, фігурантами яких ставали українці, що намагалися відстоювати найважливіші інтереси української громади в ПНР.

Перш за все, увага співробітників органів безпеки була зосереджена на діяльності УСКТ, а особливо на його теренові структури. Зокрема, на ініціаторів проведення петиційної акції, активістів перемиського гуртка УСКТ 3 жовтня 1980 р. було порушено оперативну справу під криптонімом “Чвурка”. Її фігурантами стали “чотири особи української національності з Перемишля: Ярослав Стех, Іван Стець, Симен Матейко, Маріан Білий” [4, k. 18]. Протягом всього періоду віднови служба безпеки не припиняла проти них “профілактичних і попереджувальних” дій, залучивши до оперативних потреб II, IV та Паспортний Відділи [4, k. 69]. В результаті їхнього нагляду було вирішено випустити головного фігуранта Я. Стеха в червні 1981 р. до Югославії, звідки

він виїхав до Канади[64] [4, k. 71-72]. Після введення воєнного стану 13 грудня 1981 р. інших учасників групи – І. Стеця, Олександра Кудлака та Ярослава Крика – інтерновано [365, 238].

В цей період оперативну діяльність проти активістів щецинського гуртка УСКТ розпочав також і місцевий департамент служби безпеки. За одним із співавторів листопадових постулатів – Іваном Васьковим – здійснювався нагляд в рамках справи оперативної перевірки під криптонімом "Тризуб". Завершено її було в травні 1981 р. проведенням попереджувальних розмов з фігурантом.

В свою чергу, керівництво служби безпеки в Кошаліні, очікуючи ескалації конфлікту в країні, припустило, що в таких умовах українське середовище може піддатися впливу західних "ідеологічних диверсійних осередків" для ведення "ворожої націоналістичної діяльності". У зв'язку з цим заплановано "ізоляцію" (тобто інтернування) десяти українських діячів Кошалінщини, ймовірно лідерів Товариства. Це рішення приймалось без жодного офіційного підтвердження заангажованості українців в діяльність польських опозиційних груп. В такій ситуації органи безпеки керувалися припущенням про минуле зазначених осіб (діяльність в УПА), їхні поточні політичні настрої ("націоналістичні" погляди, "вороже" ставлення до ПНР і СРСР), а також широкі контакти з українським середовищем в країні і за кордоном [353, 208-209]

Окрім здійснення контролю за активними представниками теренових структур УСКТ, служба безпеки ПНР одночасно й побоювалась того, що українська меншина зможе використати дестабілізацію політичної ситуації в країні для зміцнення своїх позицій. Щоб запобігти цьому, місцевим структурам служби безпеки було доручено з'ясувати: рівень залучення українців в діяльність профспілки "Солідарність"; функції, виконувані в ній; спроби

---

[64]Примітка:

На думку Я. Сирника, МВС народної Польщі толерувало виїзди українців на Захід, не випускаючи, звісно, їх зі свого поля зору і за кордоном. Практика заохочення до подорожей по Західній Європі потенційних дисидентів була розпочата польським урядом дещо раніше. Зокрема, в 1976 р. служба безпеки намагалася позбутися одного з головних опозиціонерів Адама Міхніка, видавши йому дозвіл на виїзд до Франції. Було дозволено також емігрувати і Северину Блюмштайну, одному з редакторів "Інформаційного бюлетеню" Комітету оборони робітників (Див. Stola D. Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949–1989 / D. Stola. – Warszawa, 2010. – S. 315.). Серед відомих українців, яких польська влада випустила на Захід були: Роман Шпорлюк, М. Трухан, Ольга Васильків, Максим Маслей, Я. Крик, Ірина Тимочко-Камінська та інші. (Див. Syrnyk J. Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (1956−1990) / J. Syrnyk. – Wrocław, 2008. – S. 22.).

створення в рамках “Солідарності” самостійних організацій та включення до її діяльності української проблематики. Заангажування в діяльність польської опозиції змусило б українців – як констатували представники МВС – вийти з тіні і викрити своє походження, а це могло спричинити ненависть та зневагу польського оточення. Від глибшої співпраці з “Солідарністю” українців мали також стримувати певні негативні риси поляків. В приватних розмовах вони давали зрозуміти, що ці інші “забагато п’ють і політикують, замість того, щоб взятися до роботи” [352, 106].

Важливим українським осередком, який привертав в цей період підвищену увагу органів державної безпеки ПНР, була молодь. Нагляд над українським молодіжним рухом безпека здійснювала в межах об’єктового розпрацювання. Відбувалося це безпосередньо в рамках загальних об’єктових справ, включаючи окремі скупчення українського населення. Зокрема, оперативна діяльність, проведена над учасниками рейду “Карпати”, становила частину об’єктової справи під криптонімом “Ґураль” [364, 201]. Оперативні заходи співробітники департаменту зі справ безпеки Кросненського воєводства, на території якого велася дана справа, спрямовувалися у такі напрямки, як: ідентифікація особового складу групи, здійснення оперативного контролю та з’ясування цілей і характеру проведення туристичної мандрівки [5, k. 92].

В цей період органи безпеки також не припиняла нагляду і за україномовним ліцеєм в Лігниці та за Початковою школою в Білому Борі, в яких навчалася інтелектуальна еліта української спільноти. Відомо, що в березні 1980 р. працівники лігницької служби безпеки звернулися до своїх колег зі Слупську з проханням зібрати інформацію про 19 учнів, що походили з підлеглих останнім теренів. Ті дані стосувалися родин молодих українців, політичних поглядів їх членів, відносин з еміграційними осередками, в тому числі “націоналістичними елементами”, греко-католицьким і православним духовенством [353, 209].

Загальне пожвавлення в середовищах української меншини після серпневих подій 1980 р. принесло певні зміни і в організації релігійного життя українців.

Хоча Греко-Католицька Церква в Польщі надалі не мала правового статусу та діяла в рамках Римо-Католицького Костелу, однак вагоме значення для її існування в цей період мало обрання 16 жовтня 1978 р. папою римським Іоанна Павла II. Саме він став ініціатором змін політики Ватикану щодо греко-католиків, які проживали в комуністичних країнах. Уже в березні 1979 р. понтифік надіслав лист кардиналу Йосифу Сліпому, в якому підкреслив важливість Брестської унії і закликав українських католиків до підготовки відзначення Тисячоліття хрещення Київської Русі. Такий крок свідчив про підтримку греко-католицького духовенства і мирян, які зазнавали утисків з боку атеїстичного комуністичного режиму.

Після смерті 28 березня 1981 р. примаса С. Вишенського, очільником греко-католиків в ПНР було призначено кардинала Юзефа Глемпа [369, 43-45]. Новий примас, на відміну від свого попередника, відмовився від практики призначення генерального вікарія для греко-католиків, створивши два неофіційні вікаріати: північний і південний. Новоутворені вікаріати ділились на деканати: південний включав перемишльський і вроцлавсько-лігницький, північний – ольштинський і кошалінський. Вікарієм південного вікаріату примас 22 грудня 1981 р. призначив о. І. Мартиняка, північного – протоігумена оо. Василіанів[65] о. Йосафата Романика[66] [325, 263].

Окрім двох вищезазначених адміністраторів Греко-Католицької Церкви в Польщі, в цей період існувала також посада капітульного вікарія, якого призначав Верховний архієпископ Й. Сліпий. Влітку 1981 р. цю посаду зайняв о. С. Дзюбина, влада якого поширювалась лише на Перемишльську єпархію [335].

Зміни, які відбувалися в греко-католицькому середовищі на початку 1980 р., торкнулися ще однієї важливої проблеми – питання нового покоління

---

[65]Примітки:

Отці Василіани – один з основних монаших орденів Української Греко-Католицької Церкви. Офіційна назва чину – Чин святого Василія Великого. Теперішній василіанський монастир в Польщі знаходиться на вул. Мьодовій у Варшаві. Цей монастирський храм виконує роль святині греко-католицької парафії.

[66] О. Йосафат Романик (1919−2007) – народився в с. Лисків Жидачівського району Львівської області. В 1934 р. вступив до Василіанського Чину. Тут отримав монаше ім’я Йосафат. Виконував обов’язки генерального вікарія для греко-католиків північної частини Польщі протягом 1981−1989 рр.

священиків греко-католицького обряду[67]. В цей час в Польщі богослів'я можна було вивчати у Люблінській і у Варшавській духовних семінаріях. Особливу роль для греко-католиків відігравав саме Люблін, оскільки тут панував дух змагання з римо-католицькими семінаристами за рівноправ'я східного обряду.

Великого значення для студентів богослів'я набула справа целібату. Слід підкреслити, що за церковним канонічним правом в Польщі можна висвячувати одружених греко-католицьких кандидатів на священиків. Всупереч цьому існувало зобов'язання про добровільну відмову студентів богослів'я від шлюбу[68] [192, 92-94].

Складним залишалося в ці роки і майнове питання Греко-Католицької Церкви, про що свідчить приклад конфлікту навколо парафії в Перемишлі. Повернення цієї святині було незмінним постулатом, який висували греко-католики протягом цілого післявоєнного періоду [304, 16]. Зокрема, 25 вересня 1980 р. чергову петицію підготували члени перемиського гуртка УСКТ, які виступили від імені парафіян греко-католицької церкви в Перемишлі [4, k. 146; 311, 159].

Цю ж вимогу було озвучено і в Зверненні Громадського комітету мирян Греко-Католицької Церкви у Польщі до примаса Ю. Глемпа від 26 квітня 1981 р. У цьому маніфесті вони охарактеризували становище, в якому перебувала Греко-Католицька Церква: "На жаль, зустрічаємо часті прояви злої волі у взаємному співжитті католиків обох обрядів, а навіть інциденти, що свідчать про дискримінацію нашої національної меншини. Підтвердженням цих негативних явищ є обмеження доступу до святинь, що ускладнює здійснення душпастирської опіки священикам нашого обряду, а інколи і унеможливлює

---

[67]Примітки:

За період з 1957 р. до 1980 р. у греко-католицьке священство вступило всього 21 особа. З 1980 р. було висвячено на священиків уже 28. (Див. Hałagida I. Kościół greckokatolicki w Polsce w ostatniej dekadzie PRL (zarys problematyki) / I. Hałagida // Перемиські Архиєпархіяльні Відомості, ред. Є. Попович. – Przemyśl, 2009. – S. 263.).

[68] Майбутні священнослужителі змушені були підписувати декларацію наступного змісту: "Я, нижче підписаний ... греко-католицького обряду, вступаючи до Духовної семінарії в Любліні, за дорученням Св. Конгрегації східних церков від 02.02.1981 р., свідомо й добровільно супроти Бога і Святої Церкви, з відповідальністю у власному сумлінні зобов'язуюся прийняти дияконські й ієрейські свячення у неодруженому стані для священицької служби в греко-католицькому обряді у Польщі, незалежно від того, де й в якому обряді ці свячення прийматиму. Люблін, дня ..." (Див. Пушкар Б. Українська католицька церква в Польщі та її перспективи / Б. Пушкар // Сучасність. – 1985. – № 3. – С. 94.).

також охорону знищуваних сакральних об’єктів. Іншим прикладом є триваючий багато років процес свідомого нищення українських церков, придорожніх каплиць, хрестів та кладовищ” [37, 34-35].

Нелегкими в цей період також були відносини між Римо-Католицьким Костелом і ПАПЦ. Про це свідчить, зокрема, факт, що римо-католицькі священики, які були адміністраторами кладовищ в Польщі, часто ускладнювали проведення похоронного обряду для православних [1, k. 146]. Щодо організаційної структури ПАПЦ, то станом на 1980 р. вона складалася з чотирьох єпархій: варшавсько-більської, білостоцько-гданської, вроцлавсько-щецинської і лодзько-познанської. ПАПЦ диспонувала 233 парафіями, в яких працювало 295 священнослужителів. Кількість мирян, яких влада зараховувала до православного обряду, становила 480 тис., з них 332 тис. мешкало на Білосточчині.

Виникнення і бурхливий розвиток “Солідарності” не міг не вплинути на включення ПАПЦ в суспільне життя країни. На теологічно-душпастирській конференції у Варшаві 12 лютого 1981 р. було стверджено: “Ми, православні, не можемо приховати факту, що власне в народній Польщі стали Її повноправними громадянами, а наша Церква могла розвиватись”. З огляду на подібні заклики, православні миряни практично не залучались до діяльності в опозиційному русі, необгрунтовано побоюючись, що цей рух перетворить їх в громадян другої категорії [338, 721-722].

Події 1980−1981 рр. та спричинений їхніми наслідками інтерес органів польської влади на всіх рівнях до української проблематики, на жаль, не приніс відчутних змін в питанні освітнього життя українців. Шкільництво надалі залишалося “ахіллесовою п’ятою” українства в Польщі, якому потрібні були фінанси і кадри, а більше всього – розуміння з боку шкільної влади [290, 366-367]. Наприкінці 1979 р. у звітній доповіді ГП УСКТ визначено причини занепаду українського шкільництва. Зокрема, внаслідок проведеної шкільної реформи наприкінці 1970-х рр. було ліквідовано більшість чотирикласних шкіл, а учнів згуртовано в збірних гмінних школах, де не скрізь створено умови для

продовження навчання української мови. Наступним важливим недоліком в підтримці розвитку шкільництва серед українського населення виокремлено байдужість батьків [199, 1], які через страх проявити свою національність не посилали своїх дітей на навчання до шкіл з українською мовою [126, 5]. Третя причина – постійна нестача вчителів[69] [168, 1].

До перелічених вище проблем української шкільної справи належали також незабезпеченість шкіл підручниками, платівками з українськими записами, газетами, часописами, посібниками для граматичних вправ [159, 4; 160, 1], картами, словниками [161, 1]. Часто роботу Шкільного і педагогічного видавництва, яке "опікувалося" забезпеченням шкіл і пунктів з українською мовою навчання відповідними підручниками, уповільнювала відсутність редактора українських підручників [196, 1].

Ставлення польської влади до шкільної справи національних меншин поліпшилось після прийняття міністром освіти і виховання розпорядження № 62 та Обіжника від 21 серпня і 23 вересня 1981 р., що стосувалися засад організації навчання рідної мови для дітей та молоді непольської національності. Згідно з ними, кураторія (відділ освіти) та дирекція шкіл зобов'язувалась організувати навчання рідної мови в початкових школах і ліцеях, якщо кількість зацікавлених дітей в одному класі становитиме щонайменше 25. А для створення пункту навчання достатньо було виявлення бажання всього 4 учнів (раніше 7) [162, 1].

У 1980−1981 навчальному році на території ПНР діяло лише 29 пунктів навчання української мови [116, 1], які охоплювали 561 дитину. Найгустіша

[69]Примітка:

Єдиним джерелом підготовки кваліфікованих українських філологів у 80-х роках був Інститут русистики Варшавського університету. Випускники кафедри української філології отримували також другу додаткову спеціальність – російська мова та література. (Див. Оголошення про набір на українську філологію Варшавського університету // Наше слово. – 1980. – № 22. – С. 8.). В 1980−1981 навчальному році на майбутніх вчителів з української мови навчалося всього 50 осіб: 11 – на першому курсі, 9 – на другому, 5 – на третьому, 10 – на четвертому, 15 – на п'ятому. (Див. Школа теорії і практики // Наше слово. – 1980. – № 40. – С. 1.). Проте, тільки понад 10% ставали вчителями з української мови або працювали у ділянках, пов'язаних з УСКТ. (Див. Трухан М. Українці в Польщі після Другої світової війни (1944−1984) / М. Трухан. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто: Наукове тов-во ім. Шевченка, 1990. – С. 137.). Це пояснювалося багатьма причинами: по-перше, частина вчителів з різних причин не бажала вивчати українську мову; по-друге, місцеві відділи освіти неохоче сприяли розвитку українського шкільництва; по-третє, ті вчителі, які могли навчати дітей української мови отримували направлення на роботу не в ті місцевості, де дійсно існувала потреба відкриття таких пунктів. Траплялось і так, що вчителів під час навчального року перенаправляли в інші школи, перериваючи тим самим навчальну програму вивчення української мови. (Див. Drozd R. Szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1944−1989 – próba periodyzacji / R. Drozd // Rocznik Lubuski. – 2004. – T. 30. – S. 30.).

мережа пунктів була на Ольштинщині. В 11 пунктах цього воєводства навчалось 215 дітей. Найменше пунктів навчання (по одному) було у Кроснянському, Перемишльському, Зеленогірському, Кошалінському та Щецинському воєводствах. В порівнянні з попереднім навчальним роком припинило діяти 2 пункти по причині, що "раптом не стало кого вчити" [167, 5].

По всій території народної Польщі продовжувало функціонувати всього 4 школи: початкова школа ім. Т. Шевченка в Білому Борі[70], паралельні класи з українською мовою викладання в початковій школі в Банях Мазурських, IV Загальноосвітній ліцей в Лігниці і паралельні класи в такому ж ліцеї в Гурові Ілавецькому [278, 87-88]. В 1980−1981 навчальному році в Лігниці навчалося 112 учнів (37 першокласників), в Гурові Ілавецькому – 77 (21 першокласника), в Білому Борі – 78, Банях Мазурських – 42 учні [313, 33]. Всього: 309 осіб.

Початок нового десятиліття завдяки активності молоді і студентів дещо пожвавив культурний рух українського населення в Польщі. Насамперед, збільшилась кількість творчих колективів до 67 [257, 808], що виступали під егідою УСКТ[71]. Традиційно продовжували відбуватися центральні огляди творчості цих колективів. Зокрема, 13−14 червня 1981 р. відбувся після чотирьохрічної перерви VII фестиваль української пісні і музики в Кошаліні. Періодично відбувалися подібні заходи і на регіональному рівні. Наприклад, в травні 1980 р. і в квітні 1981 р. відбулися другий і відповідно третій дитячий фестиваль в Кентшині (Вармінсько-Мазурське воєводство). Також в рамках

---

[70]Примітки:

Варто зазначити, що на початку 1980 р. білобірська школа знаходилася на межі закриття, оскільки будинок школи місцева освітня влада закрила на капітальний ремонт. Діти цієї школи у зв'язку з цим змушені були вчитися на третій зміні (уроки тривали до 7 години вечора) в збірній гмінній школі. (Див. дет. У Білому Борі з'ясовано багато питань // Наше слово. – 1980. – № 5. – С. 1.). У листопаді 1980 р. виїзна комісія у складі представників кураторії освіти і виховання воєводського управління в Кошаліні. (Див. Звернення батьків до міністра // Наше слово. – 1981. – № 46. – С. 1.) визначила строки ремонту школи, який мав закінчитися 31 серпня 1982 р. (Див. Білобірська школа буде ремонтована // Наше слово. – 1980. – № 49. – С. 1.).

[71] До найвизначніших в цей період належать: гданський хор "Чайка" під керівництвом Аї Мацігановської, білогірський народний хор "Верховина", очолюваний Богданом Фіцаком, фольклорний ансамбль пісні і танцю "Ослав'яни" під керівництвом Євгена Могили, народний хор "Лемковина", очолюваний Ярославом Трохановським, гуровоілавецький ансамбль пісні і танцю "Думка" під керівництвом Володимира Богуна, хор IV Загальноосвітнього ліцею в Лігниці, очолюваний Михайлом Дудою. Звісно продовжував свою діяльність і чоловічий хор "Журавлі" під керівництвом Я. Полянського. (Див. Доповідь Президії ГП Товариства, виголошена Євгеном Коханом – головою УСКТ, на III пленумі ГП УСКТ // Наше слово. – 1981. – № 32. – С. 4.).

підготовки до центрального огляду творчих колективів в Кошаліні, на початку 1981 р. відбувся такий захід в Лігниці [365, 389, 396-397].

Початок 1980-х рр. окреслюється в житті української громади в Польщі також періодом відродження українського культурного руху на півночі Підляшшя. Ця територія (між Бугом і Нарвою) була потрактована комуністичною владою як місце, де проживають поляки і білоруси, у зв'язку з чим українців не було переселено ні до УРСР, ні в рамках акції "Вісла" [350, 6; 365, 319]. У 1956 р. в період створення офіційних організацій національних меншин в ПНР на цих теренах виник гурток УСКТ в Клещелях (Гайнівський повіт Підляського воєводства). В другій половині 1960-х рр. тут діяв хор і театральний колектив. При місцевій початковій школі також було організовано пункт навчання української мови. Однак у 1970-х рр., які були періодом застою в культурному житті українців Підляшшя, гурток УСКТ в Клещелях, а разом з ним і пункт навчання перестали існувати [243, 27].

Підставою до раптового і свого роду парадоксального відродження української національної свідомості серед підляшуків стало видання ПАН в 1980 р. першого тому "Атласу східнослов'янських говірок Білосточчини", опрацьованого Інститутом слов'янознавства. Ця праця, незважаючи на її науковий стиль, викликала досить сильну суспільну реакцію. Окрім того, що "Атлас …" був однією з найдоступніших публікацій даного періоду, в ньому можна було віднайти інформацію про те, що говірки Підляшшя є говірками української мови [229, 17].

Після його появи групою учнів, яка навчалася в білоруському ліцеї, було визнано, що мова, якою вони розмовляють між собою, є діалектом української. Відразу після цього, створений в 1981 р. шкільний гурток "Разбуйжони голас" змінив свою назву на "Пробуджений голос". Про ту еволюцію, що відбулася в

свідомості молодих підляшуків, згадує Юрій Гаврилюк[72]: “В початковій школі вивчав білоруську мову, а справою національної приналежності мало тоді цікавився. На зошитах з польської мови писав як інші – “Рідна мова”… Потім в третьому класі ліцею дізнався про те, що моя рідна мова є діалектом української. З того часу почав підписуватись на “Наше слово”, а в якийсь час зайняв друге місце на літературному конкурсі, оголошеному цим виданням” [242, 6].

Однак варто зазначити, що зародження процесу українського національного відродження на Підляшші не було б можливим без зміни настроїв як в польській, так і в українській частині суспільства внаслідок подій 1980−1981 рр. Виникнення на хвилі нонконформізму міцного українського молодіжного руху відіграло роль додаткового каталізатора для активного долучання до тих процесів підляської молоді, яка заявила про свою приналежність до українського народу.

Таким чином, процес польської віднови, який тривав з серпня 1980 р. до грудня 1981 р., не міг не залишити впливу на життя національних меншин в Польщі, в тому числі і на українців. Події цих років призвели до активізації усіх середовищ української меншини, які виступили на захист своїх політичних, культурно-освітніх і релігійних прав. Одним із найважливіших досягнень цього періоду було те, що вперше після Другої світової війни проблема існування української національної меншини в Польщі вийшла на громадсько-політичний рівень. Вона перестала бути темою “табу” і поступово набула ширшого зацікавлення в польському середовищі.

---

[72]Примітка:

Юрій Гаврилюк – народився 1964 р. в Більську-Підляському. Випускник Ягеллонського університету. Один із організаторів руху українського національного відродження на Підляшші. Засновник Українського підляського видавництва “Думка” (1983 р.). Автор кількох поетичних збірок: “Голоси з Підляшшя” (1999 р.), “Нехай живе Пудляше. З пережитого і передуманого” (2001 р.).

Висновки до розділу 2

Період 1944−1981 рр. для українського населення був одним з найважчих випробувань в історії національних меншин народної Польщі. Державно-партійна влада цілеспрямовано створювала такі соціально-економічні, політичні, культурні та релігійні умови, в яких українці були приречені на поступову асиміляцію і остаточну ліквідацію українського питання в Польщі загалом.

Після виконання Угоди про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території України і переселень українців в західні і північні регіони держави, комуністичними органами безпеки було розпочато оперативно-розслідувальну діяльність стосовно осіб української національності. Вона супроводжувалась здійсненням перманентного нагляду, стеження, профілактичними і превентивними розмовами-допитами зі співробітниками “безпеки”, введенням в українське середовище таємних співробітників, агентів, звільненнями з місць праці і арештами. За допомогою цих методів в сфері національної політики влада ПНР намагалася встановити тотальний контроль за різними сферами життя української меншини в Польщі.

З другої половини 1950-х рр. комуністична влада спробувала встановити контроль над українцями, створивши УСКТ. З самого початку діяльність організації, яка об’єднувала українців, була для них центром культурного і національного життя, підпорядковувалась вищим державним органам, основним реалізаторам національної політики ПНР – ПОРП і МВС. Окремі члени Товариства, в основному керівники відігравали роль агентів і інформаторів органів безпеки ПНР. Разом зі створенням УСКТ були відкриті школи з українською мовою навчання і створені також станиці для відправлення богослужінь в греко-католицькому обряді.

Особливо важким періодом для української громади були 1970-ті рр., які стали апогеєм асиміляційної політики комуністичної влади ПНР. Зі зростом соціальної напруженості в польському суспільстві внутрішні органи поглибили

нагляд і контроль за культурно-освітньою, релігійною і суспільною сферами діяльності українців.

Однак після подій 1980−1981 рр. ситуація навколо національних меншин нарешті почала поступово змінюватись. Українці почали в більш повній мірі виражати свої потреби, активніше заангажовуватись до студентських, наукових, опозиційних організацій. А це в свою чергу викликало необхідність переглянути вищими державними органами ПНР попередню національну політику.

РОЗДІЛ 3
УКРАЇНСЬКА ГРОМАДА В ПЕРІОД ПОЛІТИЧНОЇ І ЕКОНОМІЧНОЇ СТАГНАЦІЇ (ГРУДЕНЬ 1981−1988 РР.)

3.1. Діяльність українських осередків в умовах воєнного стану

Наприкінці 1981 р. в ПНР настав піковий момент економічної і політичної кризи. Авторитет комуністичної влади катастрофічно впав, а разом з цим зростала і міцніла популярність “Солідарності”, кількість прихильників якої наблизилась до 10 млн. осіб. З метою розв’язання кризової ситуації 13 грудня того ж року перший секретар ЦК ПОРП, Голова Ради Міністрів Войцех Ярузельський[73] змушений був під тиском Кремля оголосити про запровадження в країні воєнного стану. На практиці це означало введення тимчасових обмежень конституційних прав громадян, заборону діяльності партій і громадських організацій, в тому числі “Солідарності”. Усі товариства і ЗМІ, крім урядових, повинні були одержати дозвіл на подальше функціонування своєї установи. Міліція та армія отримали широкі повноваження щодо наведення порядку у громадських місцях, включаючи застосування зброї [260, 630]. Окрім цього розпочалися масові арешти членів професійної спілки “Солідарність”, діячів культури, науки, професійної інтелігенції та студентів. До осіб, які належали до сфери народного господарства, адміністрації, освіти або науки, була поставлена вимога надання письмових заяв лояльності до нового режиму. В Польщі утворилася атмосфера морального й фізичного терору, а матеріальні злидні, нестача товарів першої потреби, серйозне зменшення національного доходу в результаті економічних невдач, зокрема у промисловості, зростаюча заборгованість Заходові поглиблювали катастрофічний стан країни [190, 131].

---

[73]Примітка:

Войцех Ярузельський (1923−2014) – народився в с. Курові Пулавського повіту Люблінського воєводства. У 1965−1968 рр. виконував обов’язки начальника Генерального Штабу Війська Польського. На IV Пленумі ЦК ПОРП 18 жовтня 1981 р. його обрано першим секретарем ЦК ПОРП. Обіймав цю посаду до 29 липня 1989 р. У 1985 р. В. Ярузельський став головою Державної Ради (колегіальний орган, функції якого збігались із повноваженнями президента).

Становище, в якому опинилося польське суспільство, безперечно накладало свій відбиток і на українську меншину. Внаслідок запровадження воєнного стану тимчасово припинило роботу УСКТ. Разом з тим було припинено діяльність редакції “Нашого слова” [100, 1]. У першому ж його номері, який вийшов із 12-тижневим запізненням, відзначено, що новий правовий режим “поклав край цьому безумству (загальному хаосу, процесу анархізації суспільного, економічного та політичного життя – *О. Я.*), створюючи водночас останній шанс, щоб в ладі і спокої розпочати вихід з кризи власними силами” [130, 1].

Велике моральне значення для уескатівського проводу мала промова генерала В. Ярузельського, виголошена ним у Сеймі 25 січня 1982 р., в якій високопосадовець закликав визнати внесок національних меншин в національне і суспільне визволення Польщі. З не меншим захопленням національні меншини сприйняли і наступні слова: “Прагнемо, щоб усі, хто живе на польській землі, мали повну можливість розвивати свою окремішність і тривале місце в структурі сучасної Польщі” [137, 1]. Відповідні тези були прихильно сприйняті членами Президії ГП УСКТ, які в листі від 4 лютого, адресованому голові ВРНП (Військова рада національного порятунку) та Раді Міністрів В. Ярузельському, висловили свою підтримку рішенню ввести в країні воєнний стан, що дало можливість “загальмувати процес деструкції державного організму”. Щодо промови, виголошеної генералом в Сеймі, уескатівське керівництво протрактувало її “як свого роду публічну нобілітацію національних меншин, в тому числі і української” [58, 272; 310, 308].

Відповідні обставини призвели до скасування президентом міста Варшави 30 січня 1982 р. виданого раніше розпорядження про припинення діяльності УСКТ. 15 лютого розпочала свою роботу і редакція українського тижневика [130, 1]. Рішення про відновлення діяльності УСКТ, швидше за все, виникло із пропагандистських міркувань. Державна влада ПНР таким способом хотіла виправити своє становище перед власною і міжнародною громадськістю,

переконати її в добрих намірах, в “нормалізації політичної ситуації в Польщі” [307, 219].

Керівництво УСКТ, в свою чергу, згідно з обставинами, які склалися навколо нього та в самій країні, сконцентрувало свою подальшу діяльність в таких напрямках: ліквідація усієї заборгованості сплати членських внесків; перерозподіл цьогорічних видавництв УСКТ, головним чином “Українського календаря”, а також пожвавлення діяльності бібліотек Товариства; аналіз стану навчання української мови і звернення з відповідними постулатами до освітніх органів влади; поліпшення артистичного рівня художніх колективів УСКТ та розширення їхнього репертуару; відновлення діяльності світлиць; організація вистав української народної творчості [57, 274-275].

Відновлення діяльності Товариства створювало одночасно небезпеку висунення чергових постулатів його радикально налаштованими членами. Щоб запобігти цьому, 20 березня 1982 р. в присутності інспектора у справах національних меншин Адміністративного відділу ЦК ПОРП Войцеха Клімка і представника Суспільно-адміністративного департаменту МВС Станіслава Дем’янюка Президія ГП УСКТ створила комісію для оцінки політичних настроїв окремих діячів Товариства. Очолив комісію Г. Боярський [310, 308]. В результаті її роботи, було визнано, що 20 членів організації репрезентують “антисоціалістичну позицію”, після чого з ними провели “профілактично-виховні” розмови. В 14 випадках було засвідчено, що ці особи зрозуміли невластивість своєї поведінки, в той час як в 6 – справи було скеровано на розгляд Товариському суду УСКТ [365, 197]. Згідно з його рішенням, 2 особи було виключено з Товариства “за роботу, несумісну зі статутною діяльністю[74], а трьом членам було винесено догани за дії, спрямовані проти доброго імені УСКТ” [185, 1; 290, 270].

Жертвами “чистки” всередині УСКТ були студенти і для того, щоб їх подальша співпраця з Товариством складалася в сприятливому для останнього

[74]Примітка:
З УСКТ було виключено В. Козубеля і М. Сича. Також попередженням було покарано і Є. Місила, закидаючи йому звинувачення в глорифікації діячів ОУН і УПА. (Див. Syrnyk J. Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (1956−1990) / J. Syrnyk. – Wrocław, 2008. – S. 318.).

напрямку, 16 травня 1982 р. під час IV пленарного засідання ГП УСКТ правлінням місцевих гуртків порекомендувало “звернути особливу увагу на працю з молоддю, створюючи їй відповідні умови для активної всебічної й водночас суто статутної культосвітньої діяльності” [44, 5]. Окрім рекомендацій, ГП гостро розкритикувало ініціативу створення СУСвП без відома і поза структурами УСКТ. Щодо виникнення Секції української культури при Вищій педагогічній школі в Ольштині, воно було сприйняте позитивно. Однак недоліком її діяльності було те, що керівництво Секції, яке входить до складу правління місцевого гуртка УСКТ, “просякнуте сепаратизмом та уескатівським нігілізмом. Називаючи УСКТ “гетто”, а його заслужених стійких діячів “бетонами” та “вапняками”, воно своєю бездіяльністю в ольштинському гуртку УСКТ спаралізувало його роботу, не досягнувши теж жодних помітних успіхів, діючи у створеній українській культурній секції ССПС (Соціалістичної спілки польських студентів – *О. Я.*)” [44, 5].

Відповідна опортуністична позиція керівництва УСКТ змушувала найактивніших представників, яких було дискредитовано і усунуто з його лав, звинувачувати керівні структури Товариства в тому, що така діяльність перетворює організацію на типове українське “гетто” [87, 4]. Свідченням цього стало поширення восени 1983 р. в Польщі україномовних, анонімних, без дати і місця видання листівок, в яких незалежні українські погляди назвали УСКТ “володарями Кремля та їхніми агентами”, “яничарами та ренегатами”. Таким чином виражався тотальний вотум недовіри до Товариства та його членів, “через яких безпека безперестанку підкидає своїх агентів” [348, 73]. Однак УСКТ продовжувало виконувати свою основну місію – віддано працювати на користь соціалістичної Польщі.

Незважаючи на поглиблення негативних настроїв серед українців до своєї організації, остання все ж таки намагалася виконувати окреслені на час дії воєнного стану завдання. Зокрема, на фоні загального погіршення економічної ситуації в ПНР та у зв’язку з ростом рівня інфляції усі ланки УСКТ разом з редакцією “Нашого слова” відчували гостру нестачу фінансування з боку

держави. Для поліпшення свого становища уескатівцями було вирішено підняти розмір членських внесків. Зокрема, у 1983 р. він становив 8 злотих щомісячно (96 злотих на рік). При тому, що до цього членський внесок був на рівні 2 злотих на місяць (24 злотих на рік) [365, 155]. Однак через малу активність штатного апарату, часто виникали проблеми із їх зібранням. Основну ж частину прибутків Товариство отримувало від продажу власних друкованих видань. Наприклад, щорічник "Український календар" завжди розпродавався [290, 77]. Його тираж складав 9 тисяч одиниць, а ціна у порівнянні з 1981 р. в наступному 1982 р. зросла з 90 злотих до 150 [140, 1].

Підвищення цін відчули також і читачі "Нашого слова", яка росла майже щомісяця. Ще в червні 1981 р. до початку масового заворушення робітників, в період відносної політичної стабільності в країні, вартість одного примірника становила 2 злотих [171], в серпні 1981 р. – 3 злотих. Така ціна протрималася до виходу першого номеру газети вже в умовах воєнного стану – 7 березня 1982 р. Тоді його вартість склала максимальних 10 злотих [100]. Через рік ціну було дещо знижено – до 8 злотих [172].

Слід гадати, що подібне різке коливання в ціновій політиці редакція тижневика приймала з огляду на значні труднощі, пов'язані з його друком, які розпочалися ще за місяць до введення воєнного стану. Водночас уже в грудні 1981 р. над виходом "Нашого слова" нависла загроза ліквідації. На початку цього місяця члени ГП УСКТ зустрілися із заступником завідуючого Адміністративним відділом ЦК ПОРП Є. Кліцею. Під час зустрічі керівництво Товариства висловило занепокоєння з приводу того, що "Тамка" рішуче відмовилась з 1 квітня 1982 р. робити набір матеріалів для видань Товариства [132, 1]. Однак реакція влади послідувала не відразу. Лише за декілька днів до закінчення терміну відбулася спеціальна нарада з участю уповноваженого міністра культури і мистецтва у справах поліграфії Я. Ключека, в результаті якої було вирішено, що набір матеріалів до "Нашого слова" з додатками буде відбуватися до 30 червня 1982 р. у друкарні "Тамка" (термін продовжено на 3 місяці), натомість друк – у Пресовому графічному підприємстві [207, 1].

На цьому дії уескатівського проводу і редакції тижневика для комплексного вирішення даної проблеми не припинилися. Зокрема, 14 травня 1983 р. вони звернулися з листом до І секретаря ЦК ПОРП В. Ярузельського в справі труднощів з виданням “Нашого слова”. В своєму посланні Президія ГП УСКТ засвідчила, що “вичерпала всі можливі засоби і кроки відновлення гарантій від поліграфічно-кадрової сторони умов видання пресових органів організації …, які не принесли позитивного результату” [59, 278]. Проблема полягала насамперед в тому, що в Пресовому графічному підприємстві не було кандидатів на посаду лінотипіста, який би досконало володів українською мовою. У зв’язку з цим, редакція тижневика віднайшла трьох осіб (двох з Перемишля, одного з Лігниці), які через труднощі із житлом у столиці змогли пропрацювати лише декілька місяців. В такій ситуації над тижневиком дійсно нависла загроза. Пресове графічне підприємство, в якому встановлено для потреб складу письма лінотип, замовлено матрицю з кириличною розкладкою, залишилось без працівників. Тому, знаходячись у відчайдушному становищі, редакція “Нашого слова” на чолі з головним редактором М. Вербовим з членами Президії ГП УСКТ звернулись до І секретаря В. Ярузельського з проханням забезпечити цьому єдиному пресовому органу української меншини в Польщі нормальні умови функціонування [59, 278-280]. З огляду на те, що жодної відповіді зі сторони влади не було, 17 грудня того ж року члени Президії Товариства поновили своє прохання. На жаль, труднощів не вдалось уникнути. Наступного року “Наше слово” виходило нерегулярно [310, 310].

Одним із найістотніших питань, необхідних для належного розгортання діяльності УСКТ і, яке умови воєнного стану значно обмежили, було питання наявності у власності Товариства світлиць, домівок [26; 28]. Дана проблема полягала в тому, що приміщення, якими користувалися гуртки УСКТ, виконували певним чином функції офісів або ж служили місцем для урочистих промов та виступів, в тому числі були також пунктами навчання української мови і місцями, де відбувались організовані товариські зустрічі, забави і т.п. З огляду на це в переважної більшості гуртків неофіційною домівкою було

приватне помешкання їхніх очільників. Таким чином, організаційні зустрічі відбувались там, де можна було знайти відповідне місце: в будинку культури, школі, церкві, чи навіть на “відкритому повітрі”.

Протягом всього існування Товариства жодне приміщення не перебувало у його власності. Наприклад, у 1961 р. УСКТ користувалося 27 домівками, в 1968 р. – 18, в 1975 р. – 15, в 1983 р. – 17. Відсутність достатньої кількості приміщень в розпорядженні УСКТ змусило його керівництво скерувати у квітні 1982 р. до місцевих органів влади (воєводських, міських та гмінних правлінь) десятки листів про виділення приміщень. У цих зверненнях ГП Товариства посилалось на виголошені 25 січня 1982 р. генералом В. Ярузельським слова: “Прагнемо, щоб усі, хто живе на польській землі, мали повну можливість розвивати свою окремішність і тривале місце в структурі сучасної Польщі” [365, 335-336]. Вжиті уескатівцями заходи принесли все ж таки певні успіхи. Зокрема, у Битові та Щецінку (Західно-Поморське воєводство) гуртки УСКТ в тому ж 1982 р. одержали власні світлиці. Окрім цього, а в Лідзбарку-Вармінському та в Доброму Місті (Вармінсько-Мазурське воєводство) засновано нові гуртки [143, 1]. Через два роки – у 1984 р. – власне приміщення отримав і гурток УСКТ в Слупську[75] [28], що сприяло можливості ширшій реалізації уескатівських завдань на місцях.

Черговим статутним завданням УСКТ, до виконання якого приступили його члени, було поліпшення культурно-освітнього життя українців. Зокрема, 29 квітня 1982 р. під час зустрічі делегації УСКТ з міністром освіти і виховання було піднято питання про головні справи українського шкільництва. Передусім йшлося про скандальне зволікання у справі ремонту початкової школи в Білому Борі. Окрім цього, висловлювались певні міркування з приводу нового обіжника

в справі навчання української мови[76] [133, 1].

---

[75] Примітка:

Загалом протягом 1983−1984 рр. (до VIII З’їзду УСКТ, який відбувся 23−24 червня 1984 р.) Товариство збагатилось 7 світлицями. Крім трьох вищезазначених, одержали їх гуртки в Інську (Західно-Поморське воєводство), Гожуві (Любуське воєводство), Венгожеві (Вармінсько-Мазурське воєводство) та в Гурові-Ілавецькому. (Див. Звітна доповідь ГП УСКТ на VIII З’їзді Товариства // Наше слово. – 1984. – № 21. – С. 3.).

[76]Примітка:

Однією з найбільш нагальних проблем в цій сфері в період воєнного стану для членів УСКТ і всієї української громади в Польщі була загроза, яка нависла над існуванням школи в Банях Мазурських. Тут до 1 класу з українською мовою навчання на 1982−1983 навчальний рік було подано заяви лише двох кандидатів [117, 1]. Труднощі з наборами учнів мав також Гуровоілавецький ліцей, де кілька років поспіль існувала проблема укомплектування українських класів. В попередніх роках вони доповнювались учнями-поляками. На 1982−1983 навчальний рік заяви до українського класу подало (станом на 23 квітня 1982 р.) лише 5 кандидатів, серед яких не було жодного з Гурова та найближчих околиць. А для того, щоб створити окремий клас необхідно 25 учнів.

Існування цих труднощів в зазначений період частково можна пояснити введенням нових вимог прийняття випускників початкових шкіл до ліцеїв і середніх шкіл. Раніше основним критерієм для вступу в бажаний загальноосвітній заклад був конкурс свідоцтв, а від 1982 р. вводились вступні іспити та ще й з обмеженим часом складання заяв (лише до 15 травня). Окрім цього, на те, що існували проблеми з набором до українських класів Гуровоілавецького ліцею мав свій вплив і гуртожиток, точніше довготривале вилучення його з експлуатації [163, 1, 4].

З огляду на ситуацію, яка склалася в Гурові, Ольштинська кураторія на прохання дирекції ліцею дозволила провести додатковий набір і вступні іспити дещо із запізненням. В результаті у 1982−1983 навчальному році український клас Гуровоілавецького ліцею нараховував 30 учнів [95, 1].

У невизначеному стані знаходилась також справа ремонту білобірської школи. Щоб надати поштовху її розв’язання, 18 червня 1982 р. ГП УСКТ провело зустріч в Міністерстві освіти і виховання. Передусім члени делегації на чолі з Є. Коханом звернулися з проханням вжити рішучих заходів для спонукання Кошалінської кураторії виконати взяті зобов’язання щодо ремонту початкової школи з українською мовою навчання ім. Т. Шевченка у Білому Борі.

Йдеться про вищезгадані розпорядження № 62 від 21 серпня і 23 вересня 1981 р., в яких окреслено засади організації навчання рідної мови в початкових школах з непольською мовою навчання, а також у школах з додатковим навчанням рідної мови. (Див. дет. Мігус С. Удосконалять чи не удосконалять навчання / С. Мігус // Наше слово. – 1982. – № 3. – С. 1.).

Представники УСКТ посилались на те, що жоден з досі встановлених строків початку ремонтних робіт не став дійсністю [198, 1]. В результаті цих зусиль через рік ремонт будинку білобірської школи практично був завершений. Однак в загрозливому технічному стані перебував і гуртожиток даної школи, тому в червні 1983 р. було прийняте рішення створити Громадський комітет будови нового гуртожитку[77] [110, 1]. Для реалізації цієї мети з вересня 1983 р. по всій Польщі тривав збір коштів на відповідний проект – до кінця 1984 р. зібрано понад 5 млн. злотих[78].

Суттєвою проблемою для функціонування українських шкіл і пунктів навчання української мови залишалася проблема нестачі вчительських кадрів. непродумана система набору кандидатів на українську філологію Варшавського університету. Згідно з розпорядженням міністра вищого шкільництва від 24 червня 1957 р. [290, 133, 137], вступні іспити відбувалися з російської мови (письмовий) і усний з російської, польської мови та літератури включно з елементами історії Польщі і всесвітньої історії [179, 8], що практично унеможливлювало подолати цей бар'єр абітурієнтам з ліцеїв в Гурові-Ілавецькому та Лігниці. Тому більшість студентів україністики становили поляки [290, 137]. Загалом на усіх п'яти курсах даної спеціальності у 1982-1983 навчальному році навчалося 36 студентів [200, 1].

На наступний 1983−1984 навчальний рік Міністерство науки, вищого шкільництва і техніки запровадило уже інші правила набору абітурієнтів. Згідно з ними вступний іспит на перший рік навчання у вищих школах складався з основних предметів та іспиту на знання іноземної мови (однієї з чотирьох: англійської, французької, німецької або російської) [176, 1]. Російська мова

---

[77]Примітки:

Рішенням Державного інспекторату праці в Кошаліні під час 1982−1983 навчального року гуртожиток білобірської школи було закрито з огляду на небезпеку для дітей та їх вихователів. Кураторія прийняла рішення про переселення мешканців шкільного гуртожитку до гуртожитку місцевого комплексу середньої рільничої школи. (Див. дет. Виїзне засідання Президії ГП УСКТ // Наше слово. – 1983. – № 15. – С. 1.).

[78] Загалом варто зазначити, що акція зі збору коштів на побудову інтернату в Білому борі була однією з найбільших за своїм характером. Станом на червень 1988 р. впродовж попередніх п'яти років було зібрано 89,1 млн. злотих. З них: понад 60 млн. злотих становили кошти, зібрані від українців, зокрема 37,5 млн. – від українців з-за кордону і 23 млн. – з Польщі. Держава виділила до червня 1988 р. 28 млн. злотих, з яких 0,94 млн. становили банківські відсотки. (Див. Syrnyk J. Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (1956−1990) / J. Syrnyk. – Wrocław, 2008. – S. 153.).

поступилась таким чином українській в переліку обов'язкових предметів для абітурієнтів на варшавську україністику. Зміна екзаменаційної системи уже в перший рік змінила і національний склад першокурсників зазначеної спеціальності, куди змогли вступити також випускники Лігницького ліцею, натомість в наступному 1984−1985 навчальному році серед вісьмох першокурсників було вже семеро українців. Отож, потрібно було близько 30 років, щоб Міністерство науки, вищого шкільництва і техніки дійшло до цього логічного висновку, що випускники українських середніх шкіл повинні здавати вступний іспит на українську філологію з рідної, а не російської мови [290, 137].

Що ж до загальної статистики, то стан українського шкільництва у 1981-1982 навчальному році у порівнянні з попереднім роком виглядав дещо гірше. Якщо рік тому на території ПНР функціонувало 29 пунктів навчання української мови, то у зазначений період діяло уже 27, які охоплювали 528 дітей. Під кінець шкільного року залишилось лише 25 пунктів і 514 дітей [117, 1]. Однак в наступному 1982−1983 році ситуація виглядала наступним чином: на території Польщі діяло 42 пункти навчання української мови, які охоплювали 855 учнів. Крім цього, у білобірській початковій школі навчалося 52 учні, в українських класах початкової школи в Банях Мазурських – 33. У двох загальноосвітніх ліцеях – в Лігниці та в Гурові-Ілавецькому навчалося відповідно 130 і 88 учнів [98, 1].

Значно обмеженими можливостями українців в Польщі внаслідок запровадження воєнного стану, крім освітньої, були також в культурній сфері. Зокрема, це стосувалося питання організації щорічних святкових заходів, фестивалів. Було дозволено проводити відповідні виступи художніх колективів лише на місцевому рівні, тобто на території своїх воєводств. Але при цьому вимагалося затвердження програми ГУКППіВ, отримання дозволу від Відділу культури і мистецтва Воєводського правління та згоди основного адміністративного державного органу [57, 275]. Додатковою проблемою були фінансові труднощі, через які під загрозою опинилося своєчасне проведення уескатівських оглядів художніх колективів. Зокрема, це стосувалося проведення

чергового фольклорного фестивалю “Мальована скриня” в Кентшині в 1982 р., який з вищезазначеної причини так і не відбувся [127, 5].

У скрутному фінансовому становищі перебували і самі колективи. Без матеріальної допомоги залишився український народний ансамбль пісні, музики й танцю “Лемковина” під керівництвом Я. Троханівського. Насамперед потребувала вона приміщення, де б відбувалися довші репетиції. Необхідним для “Лемковини” також був і народний одяг, оскільки досі її члени виступали в позичених костюмах від окремих людей, або ж з експонатів музеїв П. Стефанівського з Білянки[79] (Малопольське воєводство) чи Ф. Гоча із Зиндранови. Але ясна річ, що народних вбрань для всіх не вистачало, тому деякі співаки змушені були ховатися за краще вбраними, щоб не було видно, що їхній стрій є “некомплектним” [146, 6].

Постійне недофінансування відчували також і члени українського чоловічого хору “Журавлі”. Однак для подальшого існування хору, який за 10 років діяльності дав 82 концерти, маючи в репертуарі понад 70 творів [290, 157], наприкінці 1982 р. виникла ще одна загроза. Це було пов’язано насамперед з конфліктом між хором та його співзасновником і диригентом Я. Полянським [270, 72]. Його причиною був несподіваний приватний від’їзд Я. Полянського до Канади на час, коли в “Журавлів” були заздалегідь організовані гастролі по країні. Своїм вчинком Я. Полянський не лише підірвав довіру і авторитет до себе серед вірних йому колег, а також розірвав чинний десятирічний механізм співпраці диригента з колективом [273, 7].

Тоді перед Радою хору та самими хористами постала складна дилема – чекати повернення Полянського чи брати контроль над тим, що відбувається у хорі в свої руки [30]. З часом Рада хору, після багатьох зустрічей, дискусій вирішила прийняти важливе рішення. Для того, щоб уникнути втручання у

---

[79]Примітка:

Історія створення музею П. Стефанівським розпочалася ще в 1959 р. Тоді експонати розміщувались в адаптованій лемківській стодолі в Білянці. З часом колекцію він переніс до свого помешкання. У 1990-х рр. під музейні експонати лемкам було передано приміщення Товариства “Руської бурси” в Горлицях, яке відновило свою діяльність в 1991 р. (Див. дет. Drobysz R. Muzealnicza pasja poety [Електронний ресурс] / R. Drobysz // Gazeta Krakowska. – Режим доступу: http://lemko.org/gazeta/gk/stefanowski.html. – Назва з екрану. – Доступ з: 28.03.2014 р.).

внутрішні справи хору ззовні, було вирішено призначити одного з хористів диригентом “Журавлів” і вимагати від УСКТ реалізації заздалегідь запланованих гастролей хору [273, 7].

Єдиним кандидатом на роль диригента був студент Вищої державної музичної школи Роман Ревакович[80], до якого хористи звернулися з проханням диригувати декількома концертами до часу повернення Я. Полянського до “Журавлів”. Після успішних виступів та в результаті того, що не вдалось досягнути порозуміння між хором та Я. Полянським, Р. Ревакович навесні 1983 р. став новим диригентом українського чоловічого хору “Журавлі” [270, 72].

1982 р. був ювілейним також для іншого знатного колективу українців – “Ослав’яни” з с. Мокре, що на Сяниччині. Протягом десятирічного існування вони дали близько 60 концертів у різних місцевостях Польщі. Проте для успішної концертної діяльності колективу доводилося долати немало труднощів, однією з яких була відсутність власних інструментів. І лише в 1982 р. при допомозі ГП УСКТ вдалося їх закупити [156, 4].

Однак найважливішим питанням в цей період, що ускладнювало діяльність відразу усіх художніх аматорських колективів українців у Польщі, була відсутність відповідних фахових кадрів – інструкторів, художніх керівників тих ансамблів, які розвивали і пропагували українську культуру в час, коли комуністичні органи безпеки ПНР намагалися всіляко стримувати і втручатися в їхні справи. Причиною цьому була ліквідація 1973 р. відповідних вакансій в штаті УСКТ [365, 159-160]. Проте завдяки діяльності небагатьох осіб культурна діяльність УСКТ все-таки розгорталася. До кваліфікованих інструкторів уескатівських колективів належали: Галина Дмитрієва, Ярослава Поповська, Аннелія Романчук, Я. Полянський та Б. Фіцак.

Зазначену вище проблему керівні органи УСКТ намагалися розв’язати шляхом систематичного навчання у вищих школах обдарованої молоді, в тому

---

[80]Примітка:

Роман Ревакович – народився в 1958 р. в Лідзбарку-Вармінському (Вармінсько-Мазурське воєводство). Закінчив Музичну академію ім. Ф. Шопена у Варшаві. У період з 1983 по 1993 рр. керував чоловічим хором “Журавлі”. Організатор “Днів української музики” у Варшаві.

числі сприяли виїзду студентів на навчання до Київського державного інституту культури ім. О. Корнійчука [155, 1]. Зокрема, 14 вересня 1982 р. члени ГП УСКТ провели зустріч в ЦК ПОРП, під час якої висловили критичні зауваження на адресу МКіМ з приводу зволікання вирішення питання підготовки висококваліфікованих кадрів для потреб уескатівського культурного руху [134, 1].

Незважаючи на проблеми, що виникли в культурному житті української громади після запровадження воєнного стану, для уескатівців в цей період значним досягненням стала можливість організації кількох культурних заходів. Одним з них був “Молодіжний ярмарок” в Гданську. Спочатку його проведення восени 1982 р. знаходилось під загрозою, оскільки адміністрація Гданського університету зволікала з наданням офіційного дозволу [249, 85]. Врешті-решт, 27 листопада в Сопоті, у будинку факультету економіки транспорту, відбувся VI “Молодіжний ярмарок” [122, 1].

Другим масштабним культурним заходом української громади в ПНР, який відбувся в період воєнного стану, був VIII Центральний огляд художніх колективів Товариства. Спочатку фестиваль планувався на 2−3 липня 1983 р., а місцем його проведення мав стати Перемишль. Ще в грудні 1982 р. ГП УСКТ проінформувало Кабінет Ради Міністрів про те, що в цьому питанні Товариство отримало згоду і підтримку воєводських органів влади в Перемишлі. Цю інформацію за посередництвом “Нашого слова” передано до українського населення [365, 389]. Однак за погодженням з партійними і адміністративними органами влади Гданська уескатівський фестиваль остаточно відбувся 9-10 липня, але в Сопоті – в концертному залі “Лісова опера” [212, 1; 215, 1]. Самі ж представники влади уважно контролювали його організацію та проведення, пізніше підсумувавши, що “не було жодних націоналістичних елементів декорації чи виступів. Не було виявлено також жодних фактів порушення закону і порядку” [365, 389]. В результаті під час трьох концертів VIII Центрального огляду виступило 26 художніх колективів і 486 виконавців [216, 1]. Пізніше під впливом вражень від фестивалю один з організаторів польського

відповідного заходу заявив: “Уперше в житті відчув тоді я, що волосся в мене електризується” [213, 1].

Наступним досягненням уескатівців в цей період стало відновлення праці редакцій усіх українських радіопрограм, які від 29 січня 1958 р. виходили на радіостанціях Кошаліна, Щецина, Любліна[81], Ольштина і Жешува. Спільною рисою всіх радіопередач було те, що вони широко інформували як про життя українського населення в Польщі, так і про те, що діялося в УРСР, наголошуючи на історичній тематиці та проблематиці польсько-українських культурних контактів [290, 90-92]. 18 лютого 1983 р. на прохання ГП УСКТ в Комітеті для справ радіо і телебачення у Варшаві відбулася зустріч керівництва Товариства із заступником голови Радіокомітету Я. Гжеляком і завідуючим справами регіональних радіостанцій А. Поповичем. Представники Товариства (Є. Кохан, М. Вербовий і О. Гнатюк) внесли на розгляд ряд питань, пов’язаних з українськими радіопередачами. Зокрема, порушили справу ширшої популяризації польським радіо уескатівського художнього руху. Внесено пропозицію організувати робочі зустрічі редакторів українських радіопередач; забезпечення їх українським музичним матеріалом як з УРСР, так і записами кращих уескатівських колективів; розширення мережі радіопередач [195, 1].

Внаслідок проведеної розмови з керівництвом Радіокомітету 24 лютого 1984 р., тобто лише через рік, відбулася перша робоча нарада редакторів українських радіопередач, завдяки чому став можливим безпосередній обмін досвідом між ними [290, 92]. Варто також зазначити, що у 1980-х рр. циклічність радіомовлення українською мовою обмежилася практично до щорічних концертів колядок у виконанні хору “Журавлі”, які транслювалися на початку січня в першій програмі польського радіо [365, 404].

Умови воєнного стану не стали також перешкодою і для української студентської молоді в організації традиційних туристичних мандрівок. Одна з таких відбулася з 1 по 14 серпня 1982 р. в Бескидах на Лемківщині за участю

---

[81]Примітка:

Наприкінці 1960-х рр. 20-хвилинну україномовну програму на люблінській радіостанції було ліквідовано. (Див. Трухан М. Українці в Польщі після Другої світової війни (1944−1984) / М. Трухан. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто: Наукове тов-во ім. Шевченка, 1990. – С. 91.).

близько 300 юнаків та дівчат з різних районів Польщі (Перемишля, Кракова, Катовиць, Вроцлава, Лігниці, Зеленої Гори, Щецина, Ольштина, Гданська, Ельблонга та інших) [221, 5].

Влітку 1982 і 1983 рр. відбувалися також чергові рейди "Карпати", в яких взяло участь 150 і 350 осіб відповідно [224, 4]. Масштабність останнього не могла не вразити, зважаючи на те, що діяв воєнний стан [22; 23]. За його перебігом уважно стежили прикордонна охорона і служба безпеки. Остання визнавала кожен рейд як "феномен з націоналістичним забарвленням". В одному зі звітів 1983 р. стверджувалось, що його учасники "показово вживають українську мову в громадських місцях і співають при цьому українські пісні, підсилюючи цим сепаратистичні прагнення українських націоналістів… На дорожньому показнику, який показував напрямок … було написано (ймовірно одним із учасників групи) гасло "Ще не вмерла Україна" [364, 196]. До обов'язків органів державної безпеки ПНР входила перевірка особового складу учасників рейду, а також маршруту мандрівок [364, 196-197].

Виходячи з цього, режим воєнного стану значно поглибив інтерес безпеки до українського молодіжного середовища. Чисельну групу представників студентства було піддано багаторазовим прослуховуванням. Зокрема, прослуховувались майже всі члени-засновники СУСвП, а також Секції української культури. Частина з них були змушені підписати заяви наступного змісту: "Я, нижче підписаний, засвідчую, що зобов'язуюсь припинити шкідливу діяльність для Польської Народної Республіки, а також для подальшого поліпшення її правового устрою" [87, 12]. Ці заходи безпека застосовувала з метою виявлення контактів українців з українськими еміграційними осередками на Заході. У випадку СУСвП було висунено звинувачення співпраці з Незалежною спілкою студентів і НСПС "Солідарність", постановлено встановити головних ініціаторів створення цієї організації, а також прізвища членів редакції часописів "Вісник" (Інформаційний бюлетеня) і "Апатриди" [87, 12].

Найактивніші представники студентського руху фігурували також і в оперативних справах безпеки ПНР. Зокрема, фігурантом створеної в 1981 р. в Кракові справи оперативної перевірки під криптонімом “Зула” був В. Мокрий. Стосувалася вона студентів української національності, які прагнули створити Організацію українських студентів або товариство під назвою “Академічна громада”. Відповідно до оперативних дій, застосованих щодо керівника групи, 11 лютого 1982 р. В. Мокрий був викликаний на роз’яснювальну розмову [365, 239].

Звісно ж безпека ПНР в цей час не обмежувалася лише українською молоддю. Вона прагнула взяти під свій контроль і всіх українців, які після подій серпня 1980 р. активно долучалися до антисоціалістичної боротьби. В кількох випадках до числа арештованих або інтернованих осіб належали прізвища, які були внесені до “списку” через помилку або поспіх. В результаті відразу в ніч з 12 на 13 грудня 1981 р. було інтерновано 12 українців за звинуваченням здійснення деструктивного впливу на українське середовище Перемишля. Перебували вони в таборі для інтернованих в місцевості Угерець біля Ліська (Підкарпатське воєводство) [87, 11].

Воєнний стан був також періодом відбудови агентурної мережі в структурі УСКТ, в тому числі і редакції “Нашого слова”. Зокрема, щодо останньої безпеці вдалось “здобути” тут власного інформатора під псевнодімом “Роман”. Його обов’язки полягали в забезпеченні ширшого потоку інформації від українського середовища і редакції тижневика. В характеристиці органів безпеки про даного “співробітника” вказана наступна інформація: “Таємний співробітник під псевдонімом “Роман” був завербований 29 грудня 1981 р. Метою вербування була оперативна потреба охорони українського середовища… в квітні 1982 р. таємний співробітник категорично відмовився від подальшої співпраці. Своє рішення він мотивував моральними поглядами і браком відповідних психофізичних умов до такого різновиду співпраці. Будь-які спроби нав’язати з “Романом” контакти не приносили очікуваних результатів. Таємний

співробітник не підходив до телефону, уникав розмов… Практично від вересня 1983 р. співпраця припинилася” [365, 239].

До репресивних заходів, застосованих відносно української національної меншини в цей період, також належить і вже вищезгадана “чистка” серед членів УСКТ. Основним методом, який використовували члени комісії, було проведення розмов з окремими діячами Товариства відбувалося в два тури: під час першого – комісія виїжджала в ті місцевості, де проживали особи, які підлягали перевірці; другий тур проходив уже у Варшаві 14−15 травня 1982 р. та включав в себе вимогу, поставлену перед деякими “нерозсудливими діячами УСКТ”, письмово засвідчити “своє виконання засад статуту Українського суспільно-культурного товариства, особливо дотримуватися дисципліни, а також щоденно працювати для його добра і соціалістичної Польщі” [87, 13]. 16 травня під час IV пленарного засідання ГП УСКТ голова організації Є. Кохан стосовно даного факту зазначив: “… треба нам своєчасно викривати і безкомпромісно засуджувати наших безвідповідальних людей, які своєю непродуманою діяльністю завдають шкоду нашому Товариству. Йдеться про те, щоб оці люди зрозуміли свої помилки і в подальшому свої вміння та сили використовували не в політиканській, а в суто статутній роботі” [44, 5].

У 1982−1983 рр. з огляду на вищезазначену поставу УСКТ щодо будь-яких виражень незалежних поглядів своїх членів, в тому числі його беззастережне підпорядкування МВС, значного динамізму почав набувати лемківський рух. Серед окремих його активістів поширювались наміри щодо проведення подальшої діяльності в напрямку отримання дозволу на створення самостійного суспільно-культурного товариства [366, 39]. Звісно такі ідеї не могли зародитись без підтримки польських владних кіл, які внаслідок суспільно-політичних перетворень 1980−1981 рр. змушені були використовувати “лемківське питання” як знаряддя для боротьби з “націоналістичними елементами” серед українців Польщі.

Таким чином, в жовтні 1982 р. група з 33 осіб з Кракова, Варшави, Цеханува (Мазовецьке воєводство) і території тодішнього Горлицького повіту

виступила з проханням до Суспільно-адміністративного відділу Воєводського правління в Новому Сончі про реєстрацію ТЛЛК з резиденцією в Горлиці. Головними ініціаторами виникнення Товариства були: П. Стефанівський, Ф. Гоч, Я. Троханівський, Петро Троханівський і Ярослав Грабан. Цю ініціативу контролювали служби безпеки ПНР через інформатора, таємного співробітника під псевдонімом “Анджей” [280, 25; 366, 39].

Незалежно від подальшого політичного рішення в справі ТЛЛК – в Інформації щодо ситуації в лемківській етнічній групі, опрацьованій в грудні 1982 р. працівниками внутрішніх справ (полковником Т. Шинковським, майором В. Сукєнніким, капітаном Ф. Луцевічем) читаємо: “оперативна оцінка середовища української меншини вказує на те, що розкол і поділ громади на українців і лемків став фактом. Дана теза схиляє нас до переоцінки тактики наших оперативних дій в боротьбі з націоналістичними елементами в українському і лемківському середовищі. У випадку можливої відмови реєстрації ТЛЛК прояви сепаратизму даватимуть про себе знати в цьому середовищі… Значно ширше поле маневру дає нам ймовірно правова санкціонована діяльність ТЛЛК. Це уможливило б нам ефективнішу боротьбу з українськими націоналістичними елементами з використанням лемківського сепаратизму. Загальновідомий метод “розділяй і владарюй” дає нам ширші можливості відповідного програмування, інспірації і оперативного контролю націоналістичних елементів в цих обох середовищах” [365, 304]. Як бачимо, розбиття українського середовища, незалежно якими методами, було стратегічною метою державно-партійного апарату ПНР.

Однак певних процесів, які, навпаки, сприяли внутрішній інтеграції українського середовища з різних теренів Польщі, все-таки не вдалось уникнути. Йдеться про подальші наростаючі тенденції національного самовизначення серед підляської молоді. Сприяло цьому організація і проведення там студентського рейду “Полонина” в квітні 1982 р., який об’єднав близько 20 студентів з Варшави і Білостоку, в більшості колишніх членів Спілки білоруських студентів. Один з учасників рейду ті події описав наступним

чином: “Вже в потязі до Загужа (входить до Підкарпатського воєводства – *О. Я.*) Юрій Місєюк дістав із рюкзака “Атлас східнослов’янських говірок Білосточчини”, навколо якого розпочалися перші дискусії. Євген Рижик мав із собою “Кобзар” Тараса Шевченка. В притулку біля підніжжя Царинської Полонини[82] створилася виняткова атмосфера. З великою увагою слухали перший раз читаних в такому гроні українську поезію. Знову розпочалися дискусії і суперечки на тему нашої мови, культури, а також національної приналежності. Почали складатися три групи: українська, білоруська і невизначених. Така ситуація зберігалася і після бещадського рейду … Рейд “Полонини” варто вважати за початок українського руху серед молодих підляшуків” [243, 29].

Роль УСКТ також була не менш важливою для ініціювання і підтримки культурної діяльності молодих мешканців Підляшшя [365, 319]. Помітною подією для зближення тутешньої молоді з ширшим українським середовищем була участь підляського вокально-інструментального колективу “Гайтон” з україномовним репертуаром на “Молодіжному ярмарку” в Гданську восени 1982 р. [122, 1]. Ще однією нивою, на якій підляська молодь долучалася до українського культурного руху, був організований краківським гуртком УСКТ Загальнопольський конкурс для молодих українських творців культури. Відбувся він навесні 1983 р. Унікальність цього заходу була в тому, що його найбільшою несподіванкою було зайняття ІІ місця Ю. Гаврилюком, який навчався тоді у випускному класі загальноосвітнього ліцею з білоруською мовою навчання, а вірші, надіслані ним для участі у конкурсі, були написані на північноукраїнському діалекті [243, 29].

Вагоме значення в процесі поступового зростання відчуття національної приналежності підляшуків до українців відіграла редакція “Нашого слова”, яка на сторінках тижневика доносила до читача інформацію про історію та культурні надбання Підляшшя. Зокрема, 8 жовтня 1982 р. один з кореспондентів

---

[82] Примітка:
Одна з найважливіших піків Західних Бещад, яка розташована на кордоні України, Польщі та Словаччини. Її висота становить 1297 метрів над рівнем моря.

видання прибув на запрошення БСКТ до Більська-Підляського. Дана поїздка мала на меті зібрання місцевого фольклору. Окрім цього, були проведені зустрічі з багатьма представниками інтелігенції та студентської і шкільної молоді Підляшшя. У тому ж 1982 р. вони створили при клубі БСКТ секцію інтелігенції. Діяльність, яку проводили її члени, зокрема українці, була досить різноманітною: вони вивчали історію України, історію української літератури та культури, співали українські пісні і записували їх на магнітофонні плівки, робили фотографії церков, придорожніх каплиць, цвинтарів та інших архітектурних пам'яток місцевого населення, організовували фольклорні експедиції по селам. До секції належало близько 80 осіб, найактивнішими серед яких були: Є. Рижик, Ю. Місєюк, Іван Хващевський, Анатолій Ходзієвич, та Юрій Монахович [136, 4-5].

Окрім підляської тематики, виразне місце в роботі редакції "Нашого слова" в цей час займала і проблема збереження пам'яток матеріальної культури українців. На сторінках часопису з'являється декілька статей, присвячених цілеспрямованому руйнуванню дерев'яних церков на теренах південно-східної Польщі, які "нищіють не тільки від плину часу. Гинуть від вогню, від сокири, інколи від людської ненависті чи безглуздя… нові користувачі позбавили їх первородної душі, зробили все, щоб затерти їх первісний вигляд, викидаючи (часто просто на смітник) іконостаси, виносячи ікони" [151, 1]. Автор цих рядків, висвітлюючи долі окремих храмів, які становлять художню вартість для української, польської, в тому числі і європейської культури, закликав уескатівське середовище врятували не лише церкви, а також пропонував взяти під опіку старі українські цвинтарі, залишки старого селянського будівництва на Лемківщині, на перемишльській, ярославській, любачівській землях. Зокрема, прозвучала ідея перейти до конкретних дій – створити при ГП УСКТ Комісію охорони пам'яток старовини [151, 4].

Стрімкої реакції дана ініціатива серед активу Товариства не отримала. Лише через півроку, 14 січня 1983 р. в МКіМ відбулася спільна зустріч уповноважених членів Українського і Білоруського товариств з керівництвом

Департаменту охорони пам’яток. Під час розмови представники обох організацій заявили про “їх автентичне прагнення широко включитись у діяльність усіх установ і організацій, які діють в ім’я збереження пам’яток архітектури, мистецтва і народних витворів” [182, 1]. Згідно з домовленостями, УСКТ представило згаданому Департаменту листа з опрацьованою програмою заходів, спрямованих на залучення в процес охорони пам’яток їхньої організації. Цей комплекс заходів передбачав, зокрема, створення музею [182, 4].

Відповідний лист ГП УСКТ надіслало через місяць після зустрічі до Правління музеїв і охорони пам’яток МКіМ, в якому було представлено актуальний стан кількох церков з території Новосончівського, Кросненського і Перемишльського воєводств. ГП також висловило сподівання, що протягом 1983 р. всі пам’ятки, які перебували під загрозою знищення, будуть відремонтовані. Однак за даний період уескатівці так і не отримали відповіді на своє звернення, а відповідно і не було виконано жодних застерігаючих заходів по збереженню згаданих об’єктів [60, 280-282].

Щодо самої Греко-Католицької Церкви в Польщі, то, незважаючи на воєнний стан, поступово продовжувався розвиток її внутрішнього життя. Свідчить про це статистична інформація, розміщена в липневому номері 1983 р. українського тижневика. Зокрема, станом на цей рік Греко-Католицька Церква включала близько 100 тис. мирян. Душпастирські функції виконувало 45 священиків, діяло біля 90 парафій (див.: Дод. Б). ПАПЦ, в свою чергу, займала 250 церков та нараховувала 300 священиків [191, 3].

Таким чином, життя української громади в період від 13 грудня 1981 р. до остаточного скасування воєнного стану 22 липня 1983 р. протікало в обмеженому руслі. Чинний правовий режим практично звузив діяльність українських осередків до роботи в рамках УСКТ, яке протягом 19 місяців займалося виключно внутрішніми справами Товариства. Зокрема, однією з найголовніших проблем уескатівців була загроза видавництва єдиного легального друкованого органу українців – тижневика “Наше слово”. Наступними питаннями, вирішення яких знаходилося в компетенції УСКТ і

займали помітне місце в його повсякденній роботі, було покращення стану навчання української мови, організація культурних заходів, запланованих на цей період, відновлення діяльності світлиць та редакцій українських радіопрограм. Однак, незважаючи на всі досягнення у вищезазначених напрямках, вагомим недоліком діяльності уескатівського керівництва було проведення ним репресивних заходів стосовно окремих представників громади, які, за збігом обставин, стали жертвами комуністичного режиму в Польщі. Завдяки послідовності і відданості уескатівських центральних структур вищому державно-партійному керівництву українці, особливо молодіжні осередки, ще з більшою наполегливістю почали віддалятися від прорежимного, єдиного представницького органу своєї спільноти в народній Польщі.

3.2. Відновлення незалежного українського життя після виходу з підпілля

Скасування воєнного стану в липні 1983 р. не призвело до суттєвої зміни ситуації в ПНР, незважаючи на проголошення її владою “нормалізації”. В її рамках було проголошено амністію, відновлено діяльність товариств, громадських організацій за умови декларування своєї лояльності до дійсного стану речей в країні. Однак, всупереч цим зусиллям обстановка в країні була далекою від “нормальності”. Партійно-урядова верхівка намагалася всіляко залякувати суспільство – посилилася цензура, продовжувалося переслідування антисоціалістичної опозиції [344, 447]. На той час у в’язницях перебувало 217 політичних в’язнів [260, 640].

Переслідування нелояльно налаштованих членів суспільства до існуючого державно-політичного устрою не припинилося навіть і після присудження Леху Валенсі Нобелівської премії миру восени 1983 р. Цей факт яскраво свідчив про те, що не можливо далі ігнорувати існування підпілля. Однак влада намагалася далі віднайти спосіб ліквідувати опозицію і поліпшити ситуацію в країні, яка

продовжувала залишатись в глибокій економічній кризі. Тому було вирішено не відмовлятись від репресій [331, 10-11].

У таких умовах перебувала й українська меншина. Воєнний стан, а разом з ним і ліквідація будь-яких проявів незалежного громадського руху, що з'явилися в період "революції "Солідарності", призвели лише до поглиблення радикальних настроїв серед більшості українців, які після 22 липня 1983 р. спрямували свою діяльність на створення окремих і незалежних від УСКТ організацій. Одним із перших її напрямків відповідного виду діяльності була ідея створення Суспільно-церковної ради, яка за задумом її організаторів – В. Мокрого, Мирослава Чеха[83] та О. Гнатюка – мала б виконувати роль мирянської допомоги генеральним вікаріям та священикам у їхній душпастирській праці та підготовці до святкування Тисячоліття хрещення Русі. 22−23 липня 1983 р. в місцевості Стегно біля Гданська відбулися установчі збори новоствореної організації, в яких взяло участь близько 15 осіб [218, 21].

На початку наступного 1984 р. Управа Суспільно-церковної ради звернулась з проханням благословити їхню організацію до Верховного архієпископа Української Греко-Католицької Церкви Й. Сліпого. З огляду на напівлегальне існування структур Греко-Католицької Церкви в Польщі, а також атмосфери постійного страху серед її мирян, у Листі, адресованому до кардинала, його автори зазначили: "Пам'ятаючи про умови, в яких живемо, просимо не оприлюднювати нашої до Вас заяви. Просимо не передавати її та Вашої сподіваної відповіді іншою дорогою, як тільки через прихильних нам людей" [7]. З вищезазначеного стає очевидним, що дана ініціатива представників мирянського руху відбувалася в умовах повної секретності.

28 травня того ж року представники Суспільно-церковної ради отримали відповідь від Верховного архієпископа, де він радив змінити назву на братство, оскільки це більше відповідало традиціям Греко-Католицької Церкви [6]. Тому в

---

[83]Примітка:

Мирослав Чех – народився 1962 р. у Вальчу (Західно-Поморське воєводство). Випускник IV Загальноосвітнього ліцею в Лігниці. У 1987 р. закінчив історичний факультет Варшавського університету. У 1990-1995 рр. – головний редактор часопису "Зустрічі". У 1993 р. був обраний депутатом до польського Сейму II і III каденції за списками Демократичної унії, а пізніше Унії Свободи (утворена в 1994 р. з Демократичної унії і Ліберально-демократичного конгресу). Кореспондент "Газети Виборчей".

жовтні 1984 р. на загальних зборах в Любліні Суспільно-церковна рада перетворилася на Церковне Братство св. Володимира. Членами Братства було також вирішено не розширювати кількісного складу організації, який коливався постійно біля 8−10 осіб. Ними було прийнято проект Статуту, в якому зазначалось, що: "Церковне Братство св. Володимира … є добровільним об'єднанням мирян, що беруть на себе обов'язок праці і боротьби за збереження і розвиток українських релігійних і національних традицій, духовно-релігійну єдність української громадськості в Польщі та здійснення ідей Завіщання Блаженнішого Патріарха Йосифа" [218, 21-22].

Окреслені таким чином завдання Братства передбачали виконання ним різних видів діяльності, серед яких вагоме місце посідала видавнича і інтелектуальна праця. Зокрема, в грудні 1983 р. в "другому обізі" з'явився перший номер видання "Листок мирян"[84], в якому члени редакційної колегії (М. Чех, О. Гнатюк та Надія Костик) ставили собі за мету "інформувати (читача – *О. Я.*) про релігійне життя наших предків й найважливіші події в історії Української Церкви та про актуальні проблеми обох віросповідань – католицького та православного" [8, 1]. Пізніше до видавничої діяльності Братства долучився і осередок християнської молоді в Любліні, який на чолі з Богданом Трояновським з 1987 р. розпочав підготовку часопису "Свічадо"[85] тиражем понад 1000 примірників [107, 55].

Наступною важливою сферою діяльності Братства була праця з молоддю. Зокрема, розпочалася організація щорічних молодіжних релігійних таборів, які відбувалися в селищі Циганку біля Гданська [25]. Ідея організації такого типу заходів була запозичена із сарептського руху. У липні 1984 р. з ініціативи греко-католицьких священиків (до головних ініціаторів належать: о. Яків Мадзелян, о. Євген Попович, о. митрат Іван Лайкіш, о. Богдан Дрозд) відбулася

---

[84]Примітки:

Другий номер вийшов вже у березні 1984 р. Загалом протягом 1983-1989 рр. було підготовлено 9 номерів "Листка мирян". Мали вони вигляд летючок, подібних студентським "Апатридам" 1981 р., зміст яких складали переважно документи церковного життя українців у Польщі. Зокрема, у другому номері міститься Декрет про Східні католицькі церкви, який був прийнятий Другим Ватиканським собором у 1964 р. (Див. дет. Листок мирян. – Гданськ-Краків, 1984. – № 2. – С. 8-10.).

[85] З 1992 р. видавництво "Свічадо" розпочало свою діяльність у Львові.

перша сарепта[86] в с. Новиця поблизу Білянки на Лемківщині [32], на яку приїхало близько 40 осіб. Була це здебільшого студентська молодь, що збиралася разом для підвищення своєї християнської і національної свідомості. Програма проведення щорічних сарепт передбачала насамперед об'єднання молоді, поступове долучання її до релігійного життя шляхом обговорення з нею справ Греко-Католицької Церкви в Польщі [33].

Релігійного характеру набувала також діяльність і інших молодіжних осередків, навколо яких гуртувались члени "другообігових" видань. Одним із перших таких часописів стали "Ластівки України", що виходили у Любліні ще до запровадження воєнного стану. До складу редакційної колегії входили: Богдан Прах, Марко Сосніцький та Марко Сирник [364, 204]. На сторінках "Ластівок" їхні творці ставили собі за мету поширювати знання про історію, культуру і літературу України, в тому числі інформувати про проблеми українців в Польщі. У вступному слові першого номеру редакція зауважила потребу видання даного друкованого органу наступним чином: "Наше слово" – уескатівський орган, не все може сказати… з відомих причин. Тому-то, хоч здебільшого, хочемо здійснити це завдання, випускаючи цей журнал" [13, 1].

Дещо пізніше, в середині 1980-х рр., в середовищі греко-католицьких активістів з'явилася чергова ідея, яка мала на меті дублювання документів, що стосувалися ситуації Греко-Католицької Церкви. З огляду на це серед ряду польських нелегальних видань почала виходити і україномовна листівка "Шляхами віднови". До першого її номеру були включені матеріали про Верховного архієпископа Й. Сліпого, митрополита Андрія Щептицького, а також єпископа Теодора Ромжи. Характерною особливістю цієї листівки є прикінцеве звернення до читача: "Прочитавши, передай другові!" [364, 204].

6 березня 1984 р. група світських греко-католицьких діячів, серед яких головним чином були представники Братства св. Володимира, спрямували листа

---

[86]Примітка:

Ідея назви "сарепта" належить о. митрату І. Лайкошу. (Див. Інтерв'ю з о. Я. Мадзеляном [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bractwosarepta.pl/uk/bractwo-sarepta-3/o-bractwie/2013-11-12-14-10-30. – Назва з екрану. – Доступ з: 17.02.2014 р.).

на Конференцію єпископату Польщі[87]. В своєму Зверненні вони акцентували увагу на безправне становище, в якому перебувала Греко-Католицька Церква в Польщі після Другої світової війни: "Протягом довгих років навколо нас панувала змова мовчання. Лише після обрання Папи Іоанна Павла II нас було почуто у декількох випадках. Впродовж чотирьох десятиліть … ніхто нами не цікавився… Суспільство, в якому живемо, не має навіть найменшого уявлення хто ми. Часто трактує нас як екзотичних єретиків" [38, 37]. Далі в документі вміщено перелік потреб, виконання яких "оздоровило б Українську Католицьку Церкву в Польщі[88]". Чільне місце серед них займали наступні вимоги: призначити єпископів-ординаріїв з садибами в Перемишлі і, наприклад, в Варшаві, які б підпорядковувались греко-католицькому митрополиту і мали право брати участь в Конференції єпископату Польщі; схилити, щоб все греко-католицьке духовенство обслуговувало віруючих свого обряду; надавати допомогу при організації греко-католицьких парафій; повернути греко-католицькі церкви на південно-східних теренах, а на інших територіях, де проживають українці, виділити відповідні об'єкти на церкви; надавати допомогу в виданні псалмів, молитовників, катехизмів українською мовою, в тому числі місячника, присвяченого проблемам Греко-Католицької Церкви в Польщі [38, 41-42].

На жаль, вищезазначені вимоги залишилися в черговий раз без відповіді. Однак позиція польського єпископату по відношенню до греко-католицького обряду почала поступово змінюватися через політику Іоанна Павла II. Загальне ставлення Ватикану до прагнень греко-католиків стало набагато прихильнішим, ніж раніше. Зокрема, воно було виражене започаткуванням з 1984 р. візитів греко-католицького архієпископа, секретаря Конгрегації східних церков Мирослава Марусина [310, 312]. Перший такий візит тривав з 21 червня до 7 липня того ж 1984 р., головною метою якого було безпосереднє ознайомлення з

---

[87]Примітки:

Конференція єпископату Польщі – організація, яка об'єднує єпископів католицької церкви в Польщі, має статус юридичної особи.

[88] Назва "Українська Католицька Церква" використовувалася українцями з огляду на їхні прагнення підкреслити національний характер своєї церкви. (Див. Wojewoda Z. Zarys historii Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1944−1989 / Z. Wojewoda. – Kraków: Nomos, 1994. – S. 9.).

релігійним життям громад вірних греко-католицького обряду [2, k. 146]. Впродовж 17 днів архієпископ М. Марусин побував в більш як 20 душпастерських осередках, серед яких: Ченстохова, Глівіце (Сілезьке воєводство), Гожув-Великопольський, Вроцлав, Краків, Любачів, Перемишль, Сянок, Команьча (Підкарпатське воєводство), Люблін, Гданськ, Кошалін, Білий Бір, Венгожево, Гурів-Ілавецький, Бані Мазурські та інші [2, k. 348]. Наступні три візити (всього було 4), під час яких архієпископ висвячував греко-католицьких священиків [325, 269], відбувалися з 27 червня по 8 липня 1985 р., з 10 жовтня по 21 жовтня 1986 р. [2, b.p] та останній – з 18 по 26 червня 1987 р. [102, 1].

Про поступову зміну ставлення відповідних департаментів комуністичної Польщі, які "опікувалися" проблемами функціонування Греко-Католицької Церкви і потребами її мирян, свідчили також започатковані з 1982 р. (ще в період воєнного стану (!) масові прощі греко-католиків на Ясну Гору[89] в Ченстохові [325, 268]. У вересні 1984 р. відбулася третя проща мирян, в якій взяло участь близько 4 тис. осіб. Серед присутніх були сестри Василіанки, Йосифітки[90], вікарій південного вікаріату о. І. Мартиняк та вікарій північного вікаріату о. Й. Романик [2, k. 319].

Однак, незважаючи на певні поступки з боку польської влади, ситуація Греко-Католицької Церкви в Польщі кардинально не змінилася – вона надалі залишалася без власної ієрархії і мала напівлегальний статус. Відкриття нових парафій відбувалося на підставі декретів примаса Польщі і загалом будь-яка душпастирська діяльність греко-католицького духовенства повністю залежала лише від нього [246, 22].

---

[89]Примітки:

Ясна Гора – найголовніший паломницький об'єкт в Польщі. Ясногорський монастир відомий тим, що тут знаходиться Ченстоховська ікона Божої матері.

[90] Повна назва даного чернечого ордену Греко-Католицької Церкви – Згромадження сестер св. Йосифа Обручника Пречистої Діви Марії. Він був заснований 1898 р. у с. Цеблів Сокальського повіту отцем-прелатом Кирилом Селецьким. Під час операції "Вісла" 40 сестер вивезено до Польщі, на німецькі території. Нині сестри Йосифітки працюють при кафедральному соборі у м. Вроцлав. (Див. дет. Згромадження сестер св. Йосифа – Обручника Пречистої Діви Марії (сестри Йосифітки) // Вісник Києво-Галицького Верховного Архиєпископства. – 2011. – № 16. – С. 49-50.).

На цьому фоні значно погіршувала настрої українців загальна ситуація в країні і її безперспективність з огляду на подальше проживання в ній, що змушувало молодих людей, студентів залишати ПНР як легальним, так і нелегальним шляхом. Виїзд української молоді за межі ПНР відбувався під виглядом паломництва, прощ до Ватикану[91], організаторами яких були греко-католицькі священики [364, 202]. У липні 1984 р. відбувся другий виїзд групи паломників, яка складалася зі 180-ти осіб. За свідченнями одного із учасника прощі, з Кошаліна організовано виїзд 4 автобусів [24]. 19 липня група дісталася Крайскірхена, міжнародного табору для біженців поблизу Відня. 120 членів групи прийняли рішення залишитися на території Австрії та просити притулку в країн, які були прихильно налаштовані до емігрантів з ПНР[92]. Решта 60 продовжило подорож та невдовзі повернулись до Польщі.

Третій і останній виїзд українців з ПНР відбувся в липні 1988 р., організатором якого був о. Володимир Пирчак. 5 липня о 18.00 Радіо Вільна Європа оголосило про приїзд 181 туристів, що дісталися автобусами з Польщі до Крайскірхена. Після реєстрації і триденного перебування в таборі емігрантів було розділено та скеровано завдяки підтримці Карітасу до пансіонатів Дойч Горітз і Швехатергоф (Deutsch Goritz i Schwechaterhof) [355, 77-78]. Допомогу українським втікачам в Австрії надавали також і окремі представники української громади (зокрема, доктор Ярослав Новіцький), священики Української Католицької Церкви в Австрії та Німеччині, які організували безкоштовні курси з вивчення англійської мови та звернулись з проханням про матеріальну допомогу до українських еміграційних організацій [262, 227].

Втеча, а також прагнення молоді до активних дій лише частково відображала ті реалії, в яких знаходилась українська громада в ПНР. А для неї

---

[91]Примітки:

Перша подорож українських паломників до Риму відбулась влітку 1981 р. Група складалася зі 150-ти осіб, виїзд якої вдалось організувати о. Володимиру Пирчаку з Кошаліна. Восени того ж року в Римі побувала інша 40-особова група, очолена молодим священиком о. Тарасом Янковим. (Див. Трухан М. Українці в Польщі після Другої світової війни (1944−1984) / М. Трухан. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто: Наукове тов-во ім. Шевченка, 1990. – С. 185.).

[92] Однією з країн, куди найчастіше виїжджали українці була Канада, яка впровадила нову категорію для емігрантів з соціалістичних країн (Eastern European Self-Exiled Persons). Крім того, було полегшено процедуру надання притулку особам, які не відповідали критеріям Міжнародній конвенції про статус біженців. (Див. Stola D. Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949–1989 / D. Stola. – Warszawa, 2010. – S. 310.).

церква як інституція відігравала одну з першорядних ролей (продовжує відігравати і дотепер) в підтримці і зміцненні національної свідомості. Тому серед деяких українців нерідко з'являлися критичні зауваження на адресу як учасників, так і головних організаторів втеч.

Головною подією, яка в цей період стала переломною в житті українців, що належали до обох віровизнань – православного і греко-католицького, було відзначення Тисячоліття хрещення Русі. Його проведенню передувала зустріч в Римі в жовтні 1987 р. польських римо-католицьких ієрархів з еміграційними українськими греко-католицькими єпископами. Натомість в Польщі було створено Організаційний комітет[93], який зайнявся опрацюванням програми святкування [325, 270]. Головні урочистості відбулися 9 і 10 вересня 1988 р. на Ясній Горі в Ченстохові. Серед головних греко-католицьких і римо-католицьких ієрархів були присутні примас Польщі Ю. Глемп та Верховний архієпископ Львівський Мирослав Любачівський. За оцінками Управління у справах віровизнань у святкуваннях взяло участь близько 50 тисяч вірян. В звіті про перебіг цих подій його урядовцями зазначалось: "Загалом пройшли вони спокійно, в цілому домінував релігійний характер. Однак потрібно додати, що серед мирян відбувся збір підписів під петицією стосовно реєстрації самостійної Української Церкви, … це свідчить про нові прагнення українського середовища в Польщі" [2, k. 8].

Служба безпеки, яка також пильно стежила за процесами святкування Тисячоліття, в свою чергу, ситуацію оцінила наступним чином: "Не виключено, що від щораз сильнішого натиску греко-католицького духовенства і УСКТ може дійти до створення самостійної єпархії чи греко-католицького екзархату, або ж обрання єпископа цього обряду. Такий розвиток ситуації може спричинити ряд некорисних явищ, зокрема: посилення проявів українського націоналізму, що може призвести до ворожнечі на національному і релігійному тлі: ревіндикації

[93]Примітка:

До його складу увійшли: генеральні вікарії о. Й. Романик і о. І. Мартиняк, о. Теодор Майкович, о. Юліан Гбур, о. В. Пирчак, о. Петро Крик, проф. Степан Козак, д-р В. Мокрий, д-р Степан Заброварний, Богдан Боберський і О. Гнатюк. (Див. Греко-католицький церковний календар. Ювілей хрещення Руси-України (988−1988). – Варшава, 1988. – С. 116.).

сакральних об'єктів, які в минулому належали до греко-католицького обряду, творення нових самостійних організаційних структур, здійснення громадянами української національності спроб повернень на південно-східні терени Польщі; посилення національних розбіжностей серед мирян: це був би акт неприязного ставлення до влади ПНР, створило б некорисні для Польщі наслідки стосовно сусідських відносин з СРСР. В такому напрямку діяльності греко-католицького обряду в Польщі зацікавлений Папа Іоанн Павло ІІ" [325, 271-272].

Незважаючи на вищезазначені прогнози і застереження органів безпеки, факт святкування Тисячоліття хрещення Русі за участі представників українських і польських єпископів мав вагомий вплив на реалізацію ідеї польсько-українського поєднання. До думки про примирення між польським і українським народами схилялися також і круги, не пов'язані з церквою і християнством. До них відносилися опозиційні політичні сили (м.ін. Ліберально-демократичні партія "Нєподлеґлосьць" і "другообігові" часописи ("АБЦ", "Нова Коаліц'я", "Діалоґ", "Обуз"), які вбачали в порозумінні між поляками та українцями життєву необхідність, оскільки за словами "Спільної польсько-української заяви" від березня 1987 р., лише "спільна політична боротьба поляків і українців та інших націй Міжмор'я може дати їм вільні і самостійні держави" [135, 37].

Святкування ювілею хрещення Русі стало резонансною подією і в житті ПАПЦ та її мирян. В грудні 1987 р. на Синоді єпископів було ухвалено ряд заходів урочистого відзначення Тисячоліття. Зокрема, постановлено, що центральні святкування відбудуться в кожній єпархії і кожний єпископ самостійно прийме рішення про форми святкування у власній єпархії. Таким чином, в січні відбулися головні урочистості у Варшаві, в лютому – в Білостоку, в травні – в Лодзі, в серпні – в Сяноку. Окрім цього, святкування проходили в парафіях і монастирях. Загалом вони охопили 33 церкви [234, 20].

В травні 1988 р. ПАПЦ і її білостоцько-гданська єпархія на чолі з архієпископом Савою разом з відділом Християнського суспільного товариства в Білостоці організували дводневу міжнародну зустріч християн. В ній брали

участь представники церков і церковних організацій Болгарії, Чехословаччини, Фінляндії, Голландії, ФРН, Швейцарії, Угорщини, Великобританії, СРСР та Польщі. Інтерес до перебігу святкування Тисячоліття хрещення Русі проявило декілька інституцій, серед яких наступні: Видавничий інститут Християнського суспільного товариства “Новум”, ПАН, (зокрема, Інститут історії, Інститут мистецтва та Інститут слов’янознавства), Ягеллонський, Вроцлавський, Люблінський католицький університети та Християнська богословська академія у Варшаві [3, k. 207-209]. Усі вони виконували науково-дослідницьку роботу, яка була спрямована на підготовку і видання тематичних часописів, присвячених одній із найвизначніших подій в житті християн XX століття.

Активізація української меншини після скасування воєнного стану відбувалася не лише в релігійному руслі. В цей період відновлює свою активну діяльність українське студентство. Наприкінці 1983 р. розпочався процес реєстрації (в рамках СПС) університетських Груп активності, кульмінацією якого стало створення ЗРКСНМ при СПС [364, 199-200]. Зокрема, 14 грудня 1983 р. Товариський суд СПС при Гданському університеті зареєстрував Секцію української культури. А вже навесні наступного року тут розпочалося навчання української мови [121, 3]. 21 лютого 1984 р. відповідну Секцію було зареєстровано і при Вищій педагогічній школі в Ольштині [18]. Діяли такі ж українські студентські гуртки і в інших осередках: Варшаві, Щецині, Вроцлаві, Слупську, Любліні. До найактивніших діячів ЗРКСНМ належали: Вітольд Козубель, Богдан Гнатюк і Андрій Лашин з Ольштина, Ігор Батрух і Роман Дрозд з Слупська, Андрій Заброварний і Єва Почтар з Варшави, Степан Мороз, Петро Котовський і Ігор Щерба з Гданська (голова ЗРКСНМ), зі Щецина Богдан Усик і Петро Двоньчик, Богдан Пецушок з Вроцлава і Олександр Стець з Любліна [364, 200].

Перше засідання ЗРКСНМ при СПС відбулося у Варшаві 10 листопада 1984 р., на якому вибрано Тимчасову президію на строк до першого З’їзду делегатів [124, 2]. Згодом було прийнято Статут організації, який передбачав наступні напрямки діяльності: організація культурної діяльності, розвиток і

підтримка артистичної творчості, проведення публіцистичної і видавничої діяльності, організація і підтримка студентського журналістського руху, поширення культури національних меншин в польському студентському середовищі, організація туристичної діяльності, створення умов до використання інтелектуального потенціалу студентів в рамках розвитку культури національних меншин.

Окреслені вище цілі Рада мала виконувати за допомогою різноманітних видів діяльності, серед яких: проведення наукових сесій, семінарів, видавничої діяльності, організація таборів, рейдів, зустрічей, дискусій, фестивалів і оглядів культури студентів національних меншин[94] [20]. З огляду на усі ці заплановані заходи керівництвом ЗРКСНМ охоче були прийняті деякі попередні ініціативи українського студентства, зокрема організація туристичних мандрівок "Карпати", а також щорічні огляди "Молодіжного ярмарку" в Гданську. Окрім цього, головним студентським проектом в рамках СПС стало розпочате з 1984 р. видавництво у Варшаві часопису "Зустрічі" [364, 200]. Інформація про появу і його важливість для українського студентства була відзначена на сторінках еміграційного журналу "Сучасність" [174, 113-114]. Один із авторів "Зустрічей" пізніше стверджував: "Ще ніколи українські студенти в післявоєнній Польщі не мали такої можливості дискусії, вияву своїх думок, стремлінь, проблем як тепер, коли існує наш окремий орган "Зустрічі". Суджена їм воістину неабияка роль бути часописом, …, яке віддзеркалювало б зламність часу та поглядів" [114, 7]. І справді, "Зустрічі" стали своєрідним форумом, трибуною, з якої молода українська інтелігенція, хоча і не без нагляду цензури, могла говорити про межі, в яких існувала в Польщі їхня громада. Тут вона також виражала прагнення нарешті відірватись від нав'язаних комуністичною пропагандою штампів і стереотипів.

Першим головним редактором "Зустрічей" був Богдан Тхір, а через два

---

[94]Примітка:

Перший Загальнопольський перегляд культури студентів національних меншин відбувся 23 червня 1984 р. в Ольштині. (Див. Informacja dotycząca przewodzenia i Ogólnopolskiego Przeglądu Kultury Studentów Mniejszości Narodowych // Документи Загальнопольської ради культури студентів національних меншостей СПС. Для організаційного користування в українських Студентських груп активності СПС.).

роки ним став Богдан Гук[95]. Останній очолював редакцію до 1990 р. До складу редакції також входили: Ігор Марушечко, Роман Крик, Віра Ковальська, Є. Почтар, Андрій Заброварний, Галина Леськів, Мирослав Машлянко та інші. Співпрацювали з часописом: Ю. Гаврилюк, Р. Дрозд, Є. Місило, Є. Рижик, Андрій Степан, Ярослав Мокляк, М. Сирник, І. Щерба, Петро Тима[96] [364, 204-205].

З 1984 по 1987 рр. усі номери "Зустрічей" (а їх було 12) виходили українською мовою. В 1988 р. вперше опубліковано польськомовний номер, який в польському середовищі викликав різноманітні відгуки. Були серед них схвалення і рекомендації, настанови і критика від відомих польських інтелектуалістів, серед яких: Кшиштоф Дибцяк[97], Андрій Дравіч[98], Б. Скарадзінський та Ян Юзеф Ліпський[99] [239, 106-112; 328, 499].

Проголошення курсу на "перебудову" в другій половині 1980-х рр. та викликані цим зміни в суспільно-політичному житті ПНР відзначилися в українському молодіжному середовищі періодом поширення певних глобалізаційних тенденцій, зокрема розпочався процес формування української контркультури. У її межах на хвилі виникнення панк-рокових гуртів у Європі виник український варіант панк-гурту "Оселедець" (м. Ельблонг, Вармінсько-Мазурське воєводство). Вперше "Оселедець" як феномен молодіжної контркультури з'явився перед публікою на "Молодіжному ярмарку" восени

[95]Примітки:

Богдан Гук – народився в 1964 р. в Моронзі Острудзького повіту Вармінсько-Мазурського воєводства. Випускник IV Загальноосвітнього ліцею в Лігниці. У 1990 р. отримав ступінь магістра української філології у Варшавському університеті. З 1994 р. – журналіст тижневика "Наше слово" і член його редакції. Після переїзду з Варшави до Перемишля у 1997 р. є регіональним кореспондентом часопису. Займається проблематикою української меншини і польсько-українських відносин в Польщі після Другої світової війни.

[96] Петро Тима – народився в 1966 р. в м. Шпротава Жаганського повіту Любуського воєводства. Закінчив філологічно-історичний факультет Гданського університету. Член редакційної колегії "Нашого слова". Співпрацює з місячником, видаваним в Празі, "Український журнал". З 2006 р. – голова ОУП, член Спільної комісії уряду Республіки Польща та національних і етнічних меншин. У 2014 р. співзасновник громадянського Комітету солідарності з Україною.

[97] Кшиштоф Дибцяк – народився в 1948 р. Польський літературний критик і теоретик літератури, професор Університету кардинала Стефана Вишинського у Варшаві.

[98] Андрій Дравіч (1932−1997) – польський літературний критик, з 1976 р. – член антисоціалістичної опозиції. В 1981 р. був інтернований. З 1989 по 1991 р. очолював Комітет з питань радіо і телебачення. Був професором Варшавського університету.

[99] Ян Юзеф Ліпський (1926−1991) – народився у Варшаві. Випускник факультету полоністики Варшавського університету. З другої половини 1950-х рр. через контакти із "ворожими еміграційними осередками" став об'єктом оперативного розпрацювання службами безпеки ПНР. У 1965 р. отримав науковий ступінь доктора, а в 1981 р. – габілітацію. У 1988−1989 рр. – член Громадянського комітету "Солідарності", а в 1989−1991 рр. – член Сенату І каденції.

1985 р. Головними його творцями були М. Фолюсевич та Б. Петруха [298, 59-60]. В 1987 р. колектив виступав в клубі “Рів’єра-Ремонт” з польськими гуртами “Дезертер” і “Дойтер” [364, 207].

Згодом діяльність “Оселедця” вплинула і на виникнення українського фанзіну “Відрижка”, перший номер якого з’явився в 1987 р. у Варшаві. Автором ідеї став Володимир Наконечний. Разом із редакційною панк-колегією в гумористичний спосіб він зображав життя української молоді у Польщі. Окрім “Оселедця” та “Відрижки” важливу роль в контркультурному житті молодих українців належали театральній групі “Контакт” та музичному видавництву “Кока” [298, 62-63]. Театральна група “Контакт” була організована в 1987 р. завдяки заповзятливості студентів Гданського університету – Петра Павліще, П. Тими, Ярослава Вуйціка[100] і Івони Москалік [365, 347]. В їхньому доробку знаходилися наступні спектаклі: “Сам Сам”, “Похорон поета”, “Місто Київ”, “Психодрама Гданська”, “Румунія, революція, Росія”.

Окрім вищезазначених груп, контркультурну творчість 1980-х рр. доповнив також колектив “Орден”. До складу цієї вроцлавсько-лігницької групи входили переважно учні IV Загальноосвітнього ліцею в Лігниці [364, 207], дебют яких відбувся на IX “Молодіжному ярмарку” в 1985 р. [226, 1]. Пізніше про виступ “Ордену” відгукнувся один із дописувачів студентських “Зустрічей”: “Виступ, який гаряче сприйняла публіка, пройшов повз увагу рідної критики, що поставилась до нього як до чергового прояву української субкультури, якій ім’я рок-музика. Здається, що нові ритми і музичні форми, які представив “Орден” переконають усіх, що музика не закінчується…”. Під кінець автор цих рядків побажав: “Хочемо музики, яка несе розвагу, насолоду та радість як слухачам, так і музикам. Хочемо, щоб кожен з нас міг без побоювання запросити до Гданська своїх польських приятелів” [217, 13].

---

[100]Примітка:

Ярослав Вуйцік – народився в 1968 р. в Слупську Поморського воєводства. Випускник вокально-акторського факультету Музичної академії ім. Станіслава Монюшкі в Гданську. З 1983 р. свою працю розпочав спочатку як хорист, а з 2003 р. і до сьогодні як диригент в українському чоловічому хорі “Журавлі”. З 2007 р. – директор Регентського Інституту Перемишльсько-Варшавської Архієпархії Української Греко-Католицької Церкви.

Таким чином, подібне активне згуртування української молоді сприяло не лише його внутрішній інтеграції, а також було важливим елементом для розуміння загальної правової і організаційної ситуації українців в Польщі. Різноманітні напрямки діяльності, в яких задіювалось молоде українське покоління, констатувало необхідність створення свого суспільного-культурного простору, відмінного від прорежимного УСКТ.

Поступові зміни в країні разом з активною самостійною діяльністю окремих українських осередків принесли певні позитивні зрушення і в культурній сфері. Станом на 1984 р. УСКТ нараховувало 40 художніх ансамблів, що згуртовували близько 830 виконавців [40, 3]. Через чотири роки кількість колективів становила 47, які представляли надбання української культури в різних жанрах: вокально-інструментальному, танцювальному, хоровому, драматичному і т.д. [41, 3].

Відзначився цей період і проведенням традиційних культурних заходів в житті української громади в Польщі. Насамперед, 22−23 червня 1985 р. відбувся IX Центральний огляд художніх колективів в Сопоті. Протягом двох днів художня програма фестивалю вражала своєю різноманітністю естрадних груп та хорових ансамблів. Зокрема, до неї ввійшли такі колективи, як: “Мрія”, “Полонина”, “Орден” (м. Лігниця), “Проліски” (м. Білий Бір), “Бандура”, “Долиняни” (м. Перемишль), “Веретено” (м. Гданськ), “Ластівка” (м. Люблін), “Чумаки” (м. Щецин), “Свояки” (м. Ельблонг), “Думка” (м. Гурів-Ілавецький), “Ослав’яни”, “Лемковина”, “Журавлі” та інші [225, 1]. Всього на фестивальній сцені виступило 34 колективи. Окрім виконавців та багатотисячної публіки серед гостей центрального свята українців в Польщі були присутні представники ЦК ПОРП і МВС [211, 1]. Після закінчення фестивалю в одній із урядовій нотатці з приводу загальної атмосфери фестивалю сформульовано: “Не знайдено жодних націоналістичних елементів декорації чи виступів. Не було виявлено також жодних фактів порушення закону і порядку” [365, 390].

Наступний ювілейний X Центральний огляд уескатівських колективів відбувся 4−5 липня 1987 р. в Лісовій опері в Сопоті. Під час чотирьох

фестивальних концертів виступало уже 45 художніх колективів, що охопили понад 800 артистів-аматорів. Важливе значення для створення більш святкової атмосфери мала перша участь у такому заході офіційної делегації з УРСР. У її складі були заслужені артисти України: тріо бандуристок Українського радіо і телебачення (Алла Шутько, Світлана Петрова і Антоніна Мамченко) та композитор, поет і вокаліст Микола Мозговий [214, 1]. Виступ високоповажних гостей був відмічений редакцією "Нашого слова", в якому з даного приводу з'явився коментар: "Він для нас має вимір історичної події, оціненої нами – активом, членами нашої організації, українською спільнотою як прояв братнього відголосу на багаторічні наші очікування, як символ єднання" [310, 319]. Варто зазначити, що присутність відомих українців в Польщі була одним із проявів позитивних змін в суспільно-політичному житті Радянської України, де в той час активно розгорталася політика "перебудови" і "гласності".

Продовжували також відбуватися традиційні осінні "Молодіжні ярмарки", які, як і раніше, згуртовували українську молодь з усіх регіонів Польщі. Зокрема, перший Ярмарок після скасування воєнного стану в 1983 р. став найвідвідуванішим. В ньому взяло участь понад 1200 глядачів. З цього приводу, співробітниками служби безпеки було вказано: "Зважаючи на специфічний вибір місця проведення ярмарку, необхідним було збільшення нагляду за його перебігом зі сторони громадянської міліції" [365, 402]. В листопаді 1985 р. відбувся черговий IX "Молодіжний ярмарок", який об'єднав 18 різних за жанром уескатівських колективів [226, 1].

Разом з участю в регулярних фестивалях і концертах самі колективи інколи переживали в своєму існуванні драматичні події. Перш за все, це стосується українського чоловічого хору "Журавлі", який першим з країн "соціалістичного табору" виступав на професійних сценах Канади і США [30]. Концертне турне

цими країнами відбулося в 1986 р. і охопило 19 міст[101]. В 1987 р. за океаном мали можливість виступити і члени колективу “Лемковина”, які провели 24 концерти у 21 місті [187, 1].

Вагомим доповненням культурних надбань УСКТ у другій половині 1980-х рр. була кількість драмгуртків, які діяли в таких містах: Перемишль, Краків, Вроцлав, Гданськ, Люблін, Щецин, Кошалін, Бартощиці, Гурів-Ілавецький та інші. Популярною також була праця молодіжних кабаре, зокрема варшавського “Сама-куми” та гданського “Шпилі” [48, 3].

Щодо освітнього життя української громади в цей період продовжували переважати ті ж самі проблеми, що і в попередні роки. Надалі залишалася незадовільною кількість учнів, які вивчали українську мову. Зокрема, в Гурові-Ілавецькому ліцеї однією із причин спаду кількості учнів був досі незавершений ремонт гуртожитку, що не дозволяв набрати відповідної кількості учнів до українських класів. Великі проблеми із приміщенням мав також і IV Загальноосвітній ліцей в Лігниці. Через нестачу достатньої кількості місць в гуртожитку учні старших класів часто змушені були винаймати житло за значно вищу оплату [149, 1].

Досить гострою була проблема нестачі вчительських кадрів. Дане питання порушувалось під час зустрічі керівництва УСКТ з представниками Міністерства освіти і виховання 5 січня 1984 р. В ході розмов було внесено постулат максимального використання у процесі навчання української мови наявних вчителів. Йшлося про те, щоб таким вчителям до штатних годин в першу чергу враховували уроки української мови, а потім уроки (години) з інших предметів [222, 1].

Проблема кадрового забезпечення в українському шкільництві в Польщі доповнювалась також і нестачею підручників для навчання української мови. Хоча ще під час дії воєнного стану, в 1982 р., Видавництво шкільних та

---

[101]Примітка:

Гастролі “Журавлів” в Канаді і США тривали з 23 вересня до 21 жовтня 1986 р. та охопили наступні міста: Монреаль, Гамільтон, Торонто, Рочестер, Бафало, Клівленд, Детройт, Чикаго, Пітсбург, Вашингтон, Едісон, Філадельфія, Нью-Йорк, Лоді, Юніон, Кергонксон, Йонкерс, Бостон, Гартфорд. Всього протягом місяця відбулось 22 концерти. (Див. Важливіші концерти та події в історії Чоловічого хору “Журавлі” // Український чоловічий хор “Журавлі” (1972−2012), під ред. П. Пеленського. – Варшава, 2012. – С. 28.).

педагогічних видань розпочало публікувати необхідні в школах, де ведеться навчання української мови, методичні посібники для вчителів перших класів. Крім цього, в грудні 1983 р. вийшов підручник з української мови для учнів четвертого класу. Однак робота згаданого видавництва не задовольняла потреби видання букварів для учнів першокласників. Оскільки україномовний буквар був малотиражним виданням, його вирішили закуповувати в УРСР. Там разом із букварем купувались також читанка та граматика. Іншою причиною, яка сповільнювала випуск підручників для вивчення української мови, була затримка їх "рецензентами", через що часто видання цих книг випадало із видавничого графіку на відповідний навчальний рік [147, 1].

Після скасування воєнного стану більш рішучішу і впевненішу позицію у справах українського шкільництва почало займати відповідальне за нього УСКТ. Зокрема, в червні 1985 р. відбулася зустріч керівництва Товариства з міністром освіти і виховання Болеславем Фаронем, під час якої обговорювалася низка питань. Насамперед йшлося про необхідність надання фінансової допомоги для будівництва гуртожитку в Білому Борі, оскільки в тамтешній школі навчалися діти не лише з Кошалінського воєводства, але й з суміжних та більш віддалених воєводств. Мотивовано також, що підтримка громадських зусиль Комітету "буде сприйматися як належний прояв заспокоювання громадських потреб української національної меншини у Польщі" [113, 1]. Окрім білобірської школи, міністру було представлено і ситуацію Лігницького ліцею, де найскорішого поліпшення вимагають умови життя і навчання учнів [113, 1].

На жаль, окреслені проблеми так і не вирішились. Лише після чергових переговорів з освітніми чиновниками ПНР в листопаді 1986 р. позитивно було вирішено одне питання – Міністерство врешті-решт погодилось на дофінансування будови інтернату в Білому Борі [313, 35].

Загалом ситуацію в українському шкільництві в цей період характеризують наступні дані: станом на 1983−1984 навчальний рік українську мову вивчало 1086 дітей. Ця цифра включала середні і початкові школи, а також

пункти навчання. У 45 пунктах навчалося 790 учнів. В двох початкових школах – в Банях Мазурських та в Білому Борі навчалося 108 дітей і 216 у двох загальноосвітніх ліцеях – в Лігниці та в Гурові-Ілавецькому [40, 4]. В 1984−1985 навчальному році пункти навчання охопили вже 931 учень. В початкових школах з українською мовою навчання навчалося 127 учнів, а в двох загальноосвітніх ліцеях – 216 [165, 1]. Наступного 1985−1986 навчального року навчання української мови велося в 57 пунктах, які охопили 1148 учнів. 128 дітей навчалося в початкових школах, і 226 – в ліцейських класах в Лігниці та в Гурові-Ілавецькому. Разом рідну мову вивчало 1502 учня [48, 3]. В 1987−1988 навчальному році в 55 пунктах, двох початкових школах та двох ліцеях українську мову вивчало 1424 учнів (в пунктах навчалося 1070 дітей) [187, 1]. Отож, потрібно відмітити, що стан навчання української мови в період з 1983 по 1988 рр. з кожним наступним роком покращувався, в загальному збільшувалась кількість пунктів навчання і відповідно учнів. Однак з ростом їхньої кількості не зникали проблеми. На шляху тих, що з'являлися (наприклад, видання букваря), стояли "старі", які з кожним роком проявлялися з більшою гостротою.

Щодо самого УСКТ і його керівництва, незважаючи на проявлення турботи щодо виконання своїх обов'язків в культурно-освітній сфері, після скасування воєнного стану воно продовжувало займати лояльну позицію щодо діючого режиму. Тому VIII З'їзд Товариства, який відбувся 23−24 червня 1984 р. у Варшаві, не приніс значних змін в життя організації, окрім статутних [257, 810]. Передусім ці нововведення призвели до створення триступеневої структури УСКТ. Середньою ланкою між гуртком і ГП став відділ.

Після затвердження відповідної постанови З'їзду директором Суспільно-адміністративного відділу Управління столичного міста Варшави в період з грудня 1984 до початку 1985 р. було створено 11 відділів УСКТ, а саме у: Варшаві, Венгожеві, Гожові, Ельблонзі, Кошаліні, Лігниці, Ольштині, Перемишлі, Слупську, Сяноці та Щецині. Відповідна організаційна структура Товариства дозволила збільшити кількість гуртків з 173 до 181. Разом з цим значно збільшилась кількість членів, яких у 1988 р. нараховувалось 7665 осіб

(раніше – 6501) [41, 3]. Окрім цього, особливістю такої структури УСКТ було те, що в 55 міських ланках згуртовувалось близько 63% його членів [105, 1]. Це співвідношення було наслідком суспільних процесів, якому піддавалось і українське населення в Польщі. Одночасно з поступовою індустріалізацією і урбанізацією країни відбувалося значне переселення українців з сільської місцевості до міст, а особливо до промислових центрів. Тому завдяки цим міграційним процесам організувалися сильні уескатівське осередки в містах, що звісно сприяло збільшенню загальної кількості членів Товариства [247, 11].

Результатом VIII З'їзду УСКТ також стало обрання нового складу членів Президії ГП. Зокрема, до неї ввійшли: М. Вербовий, А. Середницький (заступники голови), О. Гнатюк (секретар), Андрій Колтко, Степан Контролевич, Павло Кремінський, Богдан Лоза, Володимир Серкіз, Антон Старух – члени. Головою Товариського суду обрано Петра Шафрана [181, 3].

Про саму атмосферу, яка панувала під час З'їзду УСКТ, мали рішучість висловитись окремі його члени на пленумі ГП, що відбувся 11 листопада 1984 р. Досить критично про перебіг З'їзду висловився Анатолій Марушечко, який підкреслив, що занадто мало часу присвячено дискусії, незрозуміло для чого до програми З'їзду було включено виступ "Ослав'ян". Ці та наступні звинувачення прокоментував секретар Товариства О. Гнатюк: "Вважаю, що ніхто не повинен мати сумніви щодо демократичних виборів членів ГП … не було тут жодної "режисури" [365, 65]. Негативне налаштування окремих делегатів на З'їзді керівництвом УСКТ було протрактоване як "демонстрація", спрямована проти нього [365, 65].

Наступний IX З'їзд УСКТ, який відбувся 11−12 червня 1988 р. у Яхранці біля Варшави, проходив під впливом політичних і суспільно-економічних перетворень в країні. Напередодні "Солідарність" організувала відразу в кількох містах страйки у відповідь на чергове підвищення урядом цін. Важка економічна ситуація не полегшувала життя української меншини, а, навпаки, створювала додаткові труднощі для ледве функціонуючих ланок УСКТ. Це в свою чергу радикалізовувало настрої українців, особливо теренових діячів

Товариства. Останні вимагали від влади не лише зміни національної політики, в тому числі анулювання Ухвали Ради Міністрів від 24 квітня 1947 р. про виселення українського населення та реформування УСКТ [310, 320]. Ці та інші архіважливі для української громади в Польщі питання стояли на порядку денному чергового З'їзду УСКТ. У ньому взяло участь 115 делегатів і близько 30 запрошених гостей [128, 1].

Вперше на найвищому уескатівському форумі були присутні представники радянської влади: віце-консул посольства СРСР в Польщі Олексій Завадовський та представник МЗС УРСР Ірина Тризна. Важливим елементом З'їзду була також довготривала дискусія з приводу діяльності УСКТ, його місця і ролі в українському середовищі, і водночас, його громадської участі в країні. На характер і напрями, якими протікали дебати, вказувала вступна промова одного з головуючих З'їздом А. Старуха: "Допоможіть мені в тому. Щоб дискусія була змістовна, розумна. В якій коротко, але аргументовано скажете про те, що ми встигли зробити, що тепер робимо і що в майбутньому нам необхідно зробити … Нас, діячів Українського товариства, ніхто від цього не звільнить, бо нас обрано, нас перевірено і ми мусимо бути цією силою, що поведе нашу громаду до подальших успіхів" [208, 1].

Силу, про яку говорив член Президії ГП УСКТ, представляли на З'їзді особи молодого покоління українців (Тадей Карабович, І. Щерба), делегати з підляського регіону (Микола Рощенко, Іван Киризюк, Богдан Мартинюк), з'явилися на ньому і репресовані діячі (М. Ковальський і Богдан Шост, а також делегати з новими поглядами на майбутнє функціонування організації українців в період трансформаційних процесів в Польщі (Юрій Рейт, М. Кертичак, Генрик Колодій[102]) [365, 67].

У ході З'їзду делегати провели вибори до керівних органів влади УСКТ, які вперше було проведено шляхом таємного голосування [208, 1]. В результаті до складу Президії ГП УСКТ не ввійшов О. Гнатюк[103]. Вона складалася з таких

[102]Примітки:

Генрик Колодій – народився в 1952 р. Був членом ПОРП. Багатолітній діяч української громади в Щецині. Почесний консул України в м. Щецин.

[103]Примітки:

осіб: Є. Кохан (голова), М. Вербовий і П. Кремінський (заступники), А. Вуйцік, Богдан Гнатюк, Ф. Гоч, В. Серкіз, Ю. Рейт, Андрій Наконечний, Г. Колодій. Посада секретаря УСКТ тимчасово залишилася вільна[104] [180, 3; 365, 68].

Варто зазначити, що у звітній доповіді ГП УСКТ, яку представив голова Товариства Є. Кохан, окрім традиційних питань організаційної, культурної та освітньої діяльності, прозвучала згадка про важливість для української громади в ПНР справи збереження пам'яток української матеріальної культури [41, 5]. Про це також свідчить і низка публікацій, які з'являлися в цей період в тижневику "Наше слово". Однак значних результатів у вирішенні проблеми охорони пам'яток керівництву УСКТ на вищому державному рівні досягти не вдалось.

Натомість з 1983 р. групою ентузіастів у Варшаві було створено Громадську комісію опіки над пам'ятками церковного мистецтва при ГП Товариства опіки над пам'ятками старовини [152, 5; 204, 11]. Очолив її Б. Мартинюк [120, 1]. Зважаючи на діяльність комісії на громадських засадах і відповідно обмежений фінансовий фонд, до основних заходів, які використовували члени цієї організації з метою рятування української сакральної архітектури, належали: здійснення реставраційних робіт, опрацювання документації пам'яткових споруд, популяризація ідеї збереження цих пам'яток (виставки фотографій, доповіді і т.п.) [148, 1].

Ще одним питанням, яке займало значне місце в дискусії під час з'їзду – це підтримка науковими, художніми працями і багатьма публікаціями в польській пресі негативного стереотипу українця. Дійсно, проблемою антиукраїнської пропаганди у другій половині 1980-х рр. почало цікавитися все ширше коло польських інтелектуалів[105]. Вони наполегливо працювали над поширенням

З метою повернення О. Гнатюка до складу керуючих органів УСКТ в грудні 1988 р. під час чергового засідання Президії ГП УСКТ було створено посаду директора організаційного бюро ГП УСКТ, яку він власне і зайняв. (Див. Дійсність. На форумі Президії ГП УСКТ // Наше слово. – 1989. – № 1. – С. 1.).

[104] У вересні 1988 р. на засіданні ГП УСКТ секретарем став Б. Мартинюк. (Див. Дрозд Р. Українське суспільно-культурне товариство у Польщі в 1956−1990 рр. / Р. Дрозд // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2006−2007. – № 15. – С. 810.).

[105]Примітка:

Тут варто згадати хоча б про такі праці: Прус Е. "Атаманія УПА" (1988 р.), Бата А. "Бещади в оґню" (1987 р.), Мислек В. "Пшедмуже" (1987 р.), Мисьмінський С. "Акц'я заґлади" (1988 р.), Гергард Я. "Луни в Бещадах" (вперше з'явився в 1959 р., в 1987 р. вийшло 12-те видання) та інші. (Див. дет. Трухан М. Негативний

образу українця вбивці і злочинця. Досить часто об'єктами атак з боку польських авторів також було і греко-католицьке духовенство, вказувалось, зокрема, на їхній низький інтелектуальний рівень і схильність до чарки [287, 13].

Такі прогресуючі напади на українців в Польщі принесли очікуваний комуністами ріст агресивного ставлення поляків до українців. Свідченням цього стали результати анкетування, проведеного в 1985 р. факультетом журналістики і політичних наук Варшавського університету. Респонденти, говорячи про ставлення до них польського оточення, дуже часто наводили приклади з особистого досвіду. Один з них відповів: "перед воєнним станом в більшості українських середовищах на домівках українців були наклеєні листівки зі змістом, щоб ми виїхали за Збруч, також засоби масової інформації, фільми та шкільна лектура свідчать про розпалювання ненависті поляків до українців". Інший, в свою чергу, ствердив, що "Хтось є зацікавлений в підтриманні сталої ненависті між великими слов'янськими народами – українським і польським. Українець в Польщі сприймається як природній ворог поляка, як хтось, хто є гірший за гітлерівця. У гітлерівців перепрошували, вибачаючи їм їхні злочини, але щоб вибачитися перед українцями час ще не настав" [247, 17]. Немає сумнівів, що цим "хтось" була комуністична влада, яка десятиліттями насаджувала в свідомості поляків переконання про їхню зверхність над українцями.

Важливим елементом пропаганди і, як наслідок, жертвами упередженого ставлення польського суспільства були і лемки, серед яких влада надалі намагалася підтримувати сепаратистичні прагнення. Зокрема, автор нарисів з історії католицької церкви в Другій Речі Посполитій Вєслав Мислек в одній зі своїх праць висловив своє здивування з приводу візитацій архієпископа М. Марусина. Останній, відвідуючи греко-католицькі парафії в Польщі в 1984 р., згадав про українців, білорусів, вірмен, а оминув лемків, які

стереотип українця в польській післявоєнній літературі / М. Трухан. – Львів, 1992. – 256 с.).

відзначаються “гостро помітною етнічною відрубністю … із ще не до кінця скристалізованим національним почуттям” [289, 157].

Однак на написанні подібних квазінаукових праць комуністична пропаганда не зупинилася. У 1985 р. служба безпеки “замовила” автору численних антиукраїнських наклепів Едварду Прусу провести експертизу для Воєводського управління Лігниці [366, 39]. У ній знаходимо такі слова: “Деякі з них (лемки – *О. Я.*) не хочуть бути включені до української нації, твердо прагнучи вписання до їхніх посвідчень в графі “національність”, національність “лемківська” … Повторюю: лемки не є українцями, а такими можуть стати, і стають з щораз більшим ступенем, якщо польська влада тому цьому процесові не перешкодить… Скажу прямо: в нашому національному інтересі – відірвання лемків і бойків від українців, а їх не так мало, три чверті українсько-руської людності, понад 150 тисяч... Нам потрібно, щоб вони залишилися “собою”, просто лемками під домінуванням польської культури – що поступово приведе їх нарешті до польськості” [80, 153-154]. Наслідком такої пропагандистської діяльності стало приховування частиною українців свого походження. Як зауважив в 1984 р. Анджей Суліма Камінський “ліпше йому (українцю – *О. Я.*) бути русином, лемком чи також бойком” [230, 19; 332, 71].

Прояви антиукраїнської пропаганди тривали і до кінця 1980-х рр. Створювалось враження, що тенденція підкреслювати окремішність лемків від українського народу набула особливої популярності. Зокрема, найбільш знаною публікацією того періоду є лист-маніфест відомого поета Єжи Гарасимовича, опублікований у “Газеті краківській” у липні 1989 р., в якому він стверджував: “Лемки то аніяка не етнічна група, але народ, такий як словаки, баски, чи шотландці... Лемки мають право отримати свою владу, свої національні символи, свій золотий стяг з червоним православним Хрестом… Чому лемки повинні були нести покуту і бути жорстоко покараними за безчинства УПА? УПА то українці. Лемки то лемки” [263].

Цілеспрямованому розбиттю польською владою лемківського середовища намагалася протистояти інша частина лемків, які вважали себе етнічною групою

українського народу. Щоб зберегти свою єдність в 1983 р. з ініціативи кількох лемківських діячів, які одночасно були членами УСКТ, вдалось організувати перший фестиваль лемківського фольклору під назвою “Ватра”. Формально головна роль в створенні “Ватри” належить офіційно діючому в рамках УСКТ ансамблю “Лемковина” з Я. Трохановським на чолі.

Перша лемківський фестиваль відбувся 12−14 серпня в місцевості Чарна (гміна Устя-Горлицьке Малопольського воєводства). Взяло в ній участь близько 450 осіб. Вже через два тижні після закінчення лемківського фестивалю в декількох польських тижневиках почали з’являтися відгуки на нього (наприклад, в газеті “Дунаєць”, № 35 від 28 серпня 1983 р., “Подкарпацє” від 23 лютого 1984 р.). Друга “Ватра”, яка відбулася теж в Чарній, прийняла уже 1500 гостей.

З огляду на поступове збільшення зацікавленості лемківським святом, яке з кожним роком набувало характеру народного, організатори “Ватри” вирішили перенести її проведення в інше місце. Таким чином, третя “Ватра” відбувалася в Ганчові (Малопольське воєводство). Четверта і п’ята – в Бортному (Малопольське воєводство). Остання об’єднала біля 5 тисяч учасників. Серед них на “Ватрі’87” були: львівський лемкознавець, історик-етнограф Іван Красовський, професор Пол Роберт Магочі з Торонто, доктор Микола Мушинка з Пряшова, також прибув із США і імпресаріо Генрик Михальський (президент American Arts Cinema & Entertainment Enterprises Inc.) [365, 355, 395], завдяки якому “Журавлі” і “Лемковина” мали можливість виступити перед заокеанською публікою [186, 5-6].

Головними ж елементами програми “Ватри” були конкурси на знання історії і географії Лемківщини, рецитації і співу. Відбувалися також різні спортивні змагання. Її важливість для лемків в період безперервної провокаційної полеміки щодо їхньої національної приналежності була відмічена одним із очевидців фестивалів – Тадеушем Анджеєм Ольшанським. Він відмітив, що “Ватра”, власне, як з’їзд лемків зі всіх сторін Польщі, надзвичайно важлива, хоча б з огляду на її неофіційну функцію: тут знайомиться молодь, тут

пов'язуються пари, потім і подружжя… Звісно, для невеликої і розпорошеної групи такої, як лемки, є кілька речей важливіших за створення подружжя передусім між собою" [237, 75, 90].

Подібна культурна автономія, яка виражалась у проведенні таких фестивалів, допомагала українцям і лемкам зберігати свою національну ідентичність, розвивати відчуття національної гордості. Тому українці, а заразом і лемки, все ще продовжували знаходитися в центрі уваги відповідних департаментів МВС Польщі. Служба безпеки, трактуючи їх як "внутрішніх ворогів", не припиняла стеження і нагляду за основними українськими осередками. В першу чергу це стосувалося уескатівського середовища. Щодо нього, зокрема членів репрезентативного хору УСКТ "Журавлі", безпека застосовувала різні оперативні заходи з метою виявлення "націоналістично налаштованих" осіб в його складі. Прикладом здійснення контролю за діяльністю хору може служити створення навмисних перешкод для скасування запланованого в 1986 р. турне США і Канадою. З цією метою служба безпеки напередодні висловила застереження стосовно 16 хористів[106], відмовивши відповідно їм у видачі закордонних паспортів. Заслухавши рішення МВС на зустрічі Ради хору з керівниками УСКТ, один з членів Ради хору, Антін Стець, рішуче заявив: "або всі дістають паспорти, або залишаємося в Польщі" [273, 6]. Врешті-решт, протистояння з представниками МВС було розв'язане. Про ті події згадує І. Олійник: "Кожен з нас перед виїздом мав розмову з представником служби безпеки… Але й сам виїзд не міг відбутися без нагляду відповідних служб. З хором поїхали представники УСКТ, зокрема голова організації Євген Кохан, секретар Олександр Гнатюк та інші, які відповідали за виїзд" [282, 2]. Вони ж "взяли на себе повну особисту відповідальність за поведінку хористів і повернення їх до Польщі" [365, 356].

---

[106]Примітка:

Дане застереження було пов'язане з наступними особами: Степан Білий, Даріуш Боівка, Григорій Дубець, Петро Геля, Петро Гнатюк, Володимир Гудко, Степан Ющак, Степан Качмар, Михайло Кертичак, Василь Костик, Роман Міхалик, І. Олійник, Василій Паньчак, Мирослав Петрига, Роман Соколич, А. Вуйцік. (Див. Syrnyk J. Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (1956−1990) / J. Syrnyk. – Wrocław, 2008. – S. 355-356.).

Не залишалося поза увагою служби безпеки і молодіжне середовище. Однією із нагод, яка послужила привернення уваги безпеки до молоді, були організовані греко-католицькими священиками прощі до Риму 1981 р., 1984 р. і 1988 р. Після кожної з них безпека проводила профілактичні розмови та затримувала видачу паспортів найбільш підозрілим особам [283, 211]. Про допити, зокрема, один з членів групи "паломників" 1984 р. згадує, що відразу на наступний день після приїзду з Риму його було викликано на 8-годинну розмову, змушуючи писати протокол та детально випитуючи усі подробиці, пов'язані з особою о. В. Пирчака та чи "намовляв" він залишатись в австрійському таборі частину паломників [24]. Окрім цього, органи безпеки намагалася також включити до складу таких груп таємних співробітників [283, 211].

Важливим осередком в другій половині 1980-х рр. для безпеки було студентство, особливо активна діяльність Секцій української культури в рамках ЗРКСНМ при СПС. До складу гуртка Секції Вищої педагогічної школи в Слупську органи безпеки впровадили кількох агентів [27]. До їхніх основних обов'язків належала передача інформації про членів Секції, перебіг заходів, організованих під її патронажем, а також про співпрацю зі студентами з інших академічних середовищ в Польщі і в Україні [354, 201-202].

З особливою увагою служба безпека також наглядала за справою розповсюдження студентських "Зустрічей", які, як вона вважала, видавалися нелегально [5, k. 125]. Зокрема, оперативні заходи проводилися районним відділом служби безпеки в Сяноку проти члена редакційної колегії Б. Гука, який поширював номери часопису на території Кросненського воєводства. В результаті безпекою він сприймався як "інспіратор негативних дій … який репрезентує просолідарні і пронаціоналістичні погляди". Було постановлено провести з ним профілактично-попереджувальні розмови [5, k. 166].

На фоні загального пожвавлення українського середовища, яке відбувалося після скасування воєнного стану, осторонь не залишались і українці з підляського регіону. Серед них поширювались спроби розгорнути незалежну

діяльність, хоча дуже часто відбувалась вона під егідою УСКТ [364, 203]. У 1983 р. організовано першу туристичну мандрівку “Підляшшя, яку проводили Іван Хващевський та Іван Лещинський. В рамках рейду відбувалися літературні читання, ігри, вогнища. У 1988 р. термін проведення мандрівок було перенесено з весняного на літній. Окрім рейду “Підляшшя”, в 1985 р. і 1988 р. відбувалися також рейди “Надбужанська земля”. Координатором усіх цих мандрівок був туристичний клуб “Чумаки”, що функціонував при правлінні гуртка УСКТ у Більську-Підляському від 13 грудня 1987 р.

Самі ж уескатівські гуртки почали створюватись тут у 1985 р. Зокрема, були організовані гуртки в Клещелях [243, 30] і Володаві (Люблінське воєводство) [144, 1]. Через два роки з ініціатив учнів середніх і початкової шкіл почали функціонувати гуртки УСКТ в Черемші (Підляське воєводство), в Більську-Підляському і в Білостоці. Діяльність цих гуртків була досить різноманітною: від проведення вечорів поезії Т. Шевченка до організації загальнопольських конкурсів писанок [243, 30].

Перелік здобутків українського руху на Підляшші в період 1983−1988 рр. буде неповний, якщо не зарахувати до нього видання тут україномовного суспільно-культурного часопису “Основи”, які почали виходити з 1987 р. завдяки старанням Ю. Гаврилюка [365, 205]. Появу цього журналу пізніше оцінив професор Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні Михайло Лесів, який зазначив: “Перший його випуск … щось дуже рідке, нечуване, потрібне, передусім для молодого Підляшшя”. Вартісну думку для ініціативної групи “Основ” представив відомий український історик Ярослав Дашкевич: “Часопис “Основи” високо ціню за його інформативність та як документ високого рівня національної свідомості українського Підляшшя” [92, 15-16].

Проте одним із найважливіших результатів пошуку молодих підляшуків свого національного коріння і походження стало обрання двох делегатів – Є. Рижика і І. Киризюка – членами ГП УСКТ під час IX З’їзду Товариства в Яхранці в червні 1988 р. [243, 30]. Ця подія яскраво засвідчила про прагнення, які переважали в тогочасної молодої підляської інтелігенції.

Таким чином, незалежна і самостійна діяльність українських осередків в період 1983−1988 рр. відзначилася важливим перехідним етапом в житті української громади, зокрема в її подальших намаганнях покращити умови свого існування в комуністичній Польщі. На різноманіття ініціатив, піднятих українцями в суспільно-політичній, релігійній, культурній, освітній сферах безпосередньо мали вплив процеси, що відбувалися всередині Польщі і за її межами. Проголошення політики “перебудови” у 1985 р. зміцнило позиції та прагнення української меншини до побудови суспільства рівноправних громадян. Ця мета схиляла її відповідно до пошуку шляхів польсько-українського примирення, до стирання в свідомості поляків стереотипу українця як одвічного ворога їхньої держави. Подією, яка засвідчила початок двостороннього діалогу, стало відзначення Тисячоліття хрещення Русі 1988 р., де взяли участь представники найвищої ієрархії трьох віровизнань – римо-католицького, греко-католицького і православного. Спільні святкування Тисячоліття для багатьох українців і поляків стали вираженням взаємного вибачення та примирення двох народів.

Висновки до розділу 3

Життя українського населення в комуністичній Польщі після введення воєнного стану та до святкування Тисячоліття хрещення Русі 1988 р. супроводжувалося багатьма позитивними і негативними подіями і процесами. Насамперед до останніх варто віднести те, що окремі результати і здобутки незалежного суспільного руху українців, які з’явилися в період польської віднови, на певний період були загальмовані або в деяких випадках ліквідовані введенням воєнного стану. Йдеться, зокрема, про призупинення діяльності в напрямку створення окремої від УСКТ української студентської організації. Особливо негативний відтінок в даному питанні мала критична оцінка на ініціативу українського студентства з боку очільників Товариства, які продовжували безапеляційно виконувати усі вказівки і розпорядження державно-партійних органів влади ПНР.

Репресивні заходи, вжиті уескатівськими структурами і органами безпеки стосовно українців, призвели до поглиблення радикальних настроїв серед усіх українських осередків. Свою подальшу діяльність вони спрямували на боротьбу, яка була своєрідним актом протесту проти прорежимного Товариства і діючої правової системи, де національні меншини протягом кількох десятиріч існували в чітко визначених владою межах. Після скасування воєнного стану представники української інтелігенції і молоді почали активно проводити самостійну організаційну діяльність в напрямку створення незалежних і відокремлених від УСКТ структур. Більшість цих ініціатив мала релігійний характер, оскільки церква для українців в Польщі була і продовжує залишатися однією з небагатьох інституцій, що допомагає зберігати і культивувати їхню національну ідентичність.

Вагоме значення в цей період для українців мали започатковані в 1984 р. приїзди з Ватикану і зустрічі з греко-католицькими громадами в Польщі архієпископа, секретаря Конгрегації східних церков М. Марусина. Оскільки ці візити відбувалися лише за згодою влади ПНР, вони свідчили про те, що проблема статусу Греко-Католицької Церкви вийшла на державний рівень. Однак ставлення польської влади до питання легалізації Церкви даного обряду надалі залишалося негативним. Відзначення в 1988 р. Тисячоліття хрещення Київської Русі стало не лише новим поштовхом до продовження діалогу громади з владою стосовно надання правового статусу Греко-Католицькій Церкві, в тому числі наблизили поляків і українців до примирення і поєднання.

РОЗДІЛ 4
ІНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ В ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ НАПРИКІНЦІ 1980-Х РР.

4.1. Потенціал і амбіції українців у громадсько-політичному житті Польщі

Друга половина 1988 р. для поляків, в тому числі українців, проходила в атмосфері вичікування. В країні далі поглиблювалась суспільна і економічна криза. Відповідна ситуація змушувала комуністичну владу ПНР і опозицію знайти спосіб порозумітися один з одним, що врешті-решт схилило їх до початку переговорів.

Події, які відбувалися в Польщі, не могли не торкатися інтересів українського населення, оскільки вони створювали для нього нові виклики і проблеми. Саме в цей період українцям належало визначитися зі своїм місцем, а також роллю їхньої організації, в громадському і політичному житті Польщі. З цією метою під час IX З'їзду УСКТ делегати прийняли рішення "опрацювати рапорт про стан і потреби українського населення, в тому і віросповідні з метою представлення їх на розгляд Сейму, для окреслення його статусу як національної групи в ПНР, включно з питанням його представництва у парламенті" [45, 4].

Причини, які вплинули на рішення підготувати документ, що відображав би потреби української меншини в нових суспільно-політичних умовах, були як внутрішні, так і зовнішні. Однією із внутрішніх причин варто розглядати результати вищезгаданого уже анкетування 1985 р.[107], проведеного під керівництвом професорів Варшавського університету Єжи Томашевського і Францішка Ришкі [365, 437]. Внаслідок проведеного опитування очевидною була обмеженість можливостей задоволення культурних потреб української

[107]Примітка:
Анкета мала назву "Відгуки українців в Польщі на тему ситуації своєї національної групи". Опрацьовував її професор С. Заброварний. Тематичні блоки анкети стосувалися, зокрема, наступних проблем української громади в Польщі: рівень участі в народній культурі; збереження етнічно-культурної спадщини і національної свідомості; польсько-українські відносини і польського оточення; реалізація національної політики і проблема її акцептації українською спільнотою в Польщі і т.д. (Див. дет.: Zabrowarny S. Opinie Ukraińców w Polsce na temat sytuacji swojej grupy narodowościowej / S. Zabrowarny // Zustriczi. – 1990. – № 1. – S. 40-57.).

національної меншини в Польщі [248, 57]. Наступною причиною стало усвідомлення активними членами УСКТ, головним чином молоддю і інтелектуалами, для яких характерними були відсутність політичної і ідеологічної заангажованості та пов'язаність з опозиційними структурами, їхнього права вільно виражати свої думки, формулювати суспільно-економічні, політичні потреби без побоювання репресій з боку влади [297, 377].

Однак це усвідомлення не могло б з'явитися без кількох зовнішніх чинників. В першу чергу, причиною, що спонукала українців до більшої активізації діяльності в напрямку остаточного перелому в житті їхньої громади, була втрата ПОРП монополії на політичну владу і поступова лібералізація в країні. А внаслідок прискорення суспільно-політичних процесів, невіддільно від яких знаходилось питання національних меншин, потреби і проблеми останніх поступово почали виходити на поверхню політичного життя. У 1989 р. в одному із січневих номерів тижневика "Наше слово" зазначалося: "Питання національних меншин дозріло до того, щоб вивести його на ширшу площину, щоб переглянути певні положення та окреслити їх своєрідним статусом, закріпленим у найвищому державному законі"[108] [203, 1].

Напередодні опублікування цього коментаря в листопаді 1988 р. 5 представників інтелігенції національних меншин: троє українців – професор М. Лесів[109], доктор В. Мокрий і професор С. Козак[110], білорус – доктор Юрій Туронек і литвин – доктор Броніслав Маковський – спрямували листа до Л. Валенси. В ньому знаходилася оцінка становища національних меншин в ПНР, а також перелік найважливіших питань, які, на прохання авторів листа, повинні бути включені під час обговорення "круглого столу" [303, 271]. Варто

[108]Примітки:

Оскільки в період ПНР будувалась однонаціональна держава, в жодному нормативно-правовому акті не гарантувалися права національних меншин. Зокрема, прийнята 22 липня 1952 р. Конституція ПНР гарантувала рівність прав громадян і принципи недискримінації. Термін "національна меншина" взагалі не згадувався ні в Конституції, ні в будь-якому іншому законодавчому акті. (Див. дет Łodziński S. Równość i różnica: mniejszości narodowe w porządku demokratycznym w Polsce po 1989 roku / S. Łodziński. – Warszawa: SCHOLAR, 2005. – S. 111-112.).

[109] Михайло Лесів – народився в 1928 р. в с. Стара Гута (Тернопільська область). В 1955 р. закінчив Люблінський католицький університет. А в 1983 р. отримав звання професора Університету ім. М. Кюрі-Склодовської.

[110] Степан Козак – народився в 1937 р. в с. Вербиця Томашівського повіту Люблінського воєводства. З 1968 р. по 1981 р. – науковий працівник ПАН. З 1981 р. працює у Варшавському університеті. Редактор наукового часопису "Варшавські українознавчі записки".

зазначити, що відповідна діяльність М. Лесіва і С. Козака, які належали до ГП УСКТ, керівництвом Товариства була оцінена як “невідповідальна і нелояльна”, внаслідок чого С. Козак відмовився від посади члена ГП УСКТ [365, 438]. На відміну від Товариства, така узгоджена ініціатива представників національних меншин знайшла підтримку серед окремих польських осередків. Зокрема редакція тижневика “Тиґоднік Повшехни” опублікувала на сторінках часопису зміст постулатів [73, 8], чим висловлювала своє сприяння і прагнення привернути увагу широких верств громадськості до проблематики національних меншин, до ідеї примирення між ними і польським суспільством.

Отож, фундаментальний проект політичних реформ в сфері національних меншин в Польщі складався з наступних вимог: зміна в своєму характері сталінської моделі суспільно-культурних товариств національних меншин; зміна способу зображення національних меншин, їхньої культури і історії в польських засобах масової інформації і видавничих інституціях, які пропагують негативний стереотип або взагалі заперечують їхнє існування; кардинальна реформа шкільництва національних меншин в ПНР, попередня модель якого не виправдовувала себе і багато років знаходиться в кризовому стані; інституційне забезпечення можливості вираження і захисту національними меншинами їх специфічних інтересів; створення в системі політичної влади відповідного органу, обов’язком якого був би контроль над станом реалізації підписаних урядом ПНР міжнародних документів стосовно національних меншин [61, 291-292].

Безпосереднім наслідком цього листа стало створення в рамках Громадянського комітету при голові НСПС “Солідарність” Комісії у справах національних меншин, яку очолив Марек Едельман. 15 січня 1989 р. відбулося її перше засідання, в якому взяло участь 15 осіб. Серед них були: голова Комісії М. Едельман, Яцек Куронь[111], професор Я. Ю. Ліпський, Богуміла

[111]Примітки:

Яцек Куронь (1934−2004) – народився у Львові. Один із найвидатніших представників антисоціалістичної опозиції в ПНР. Був співзасновником КОР. В 1991−2001 рр. очолював сеймову Комісію у справах національних та етнічних меншин.

Бердиховська[112], Збігнєв Буяк, доктор Б. Скарадзінський. Національні меншини представляли: білоруську – Сократ Янович і Євген Ваппа, литовську – Б. Маковський, українську – доктор В. Мокрий. 27 січня ними було опрацьовано проект документу "Про потреби національних меншин в Польщі", скерованого пізніше на розгляд Громадянському комітету [86, 8-9; 310, 328]. До переліку потреб національних меншин, зазначених у даному документі, членами Комісії були включені наступні:

– свобода створення товариств, суспільних, релігійних, освітніх, культурних, наукових і інших подібних фундацій. Існуючі досі суспільно-культурні товариства національних меншин не повинні підпорядковуватись МВС, а їхні структури, владні органи і програма діяльності повинна формуватись виключно їхніми членами;

– Конституція польської держави повинна включати гарантії, які забезпечували б захист прав національних меншин. Майбутня демократична виборча ординація до польського парламенту і регіональних органів влади повинна забезпечити національним меншинам реальну можливість введення своїх представників;

– національні меншини повинні вільно створювати суспільні і приватні школи або інші освітні заклади з власною навчальною програмою, причому польська держава повинна їх фінансувати.

З огляду на обмеженість знань в польському суспільстві проблематики національних меншин вищезазначені постулати і сам факт їх висунення свідчили про настання переломного періоду для національних меншин у визначенні їхньої ролі і місця в громадсько-політичному житті країни. Для української меншини в Польщі важливим і цінним кроком до цього було висунення Комісією вимоги визнати владою ПНР незаконним примусове виселення українців в рамках акції "Вісла" [67, 75-76].

Активним в цей період продовжували залишатися і студенти. Зокрема, 14 лютого 1989 р. членами ЗРКСНМ при СПС було скеровано листа до учасників

[112] Богуміла Бердиховська – народилася в 1963 р. Громадська діячка Польщі, публіцист. В 1989−1994 рр. очолювала Відділ у справах національних меншин при МКіМ.

“круглого столу”. У своєму посланні студентське середовище звернулося з петицією розглянути справу створення Комісії у справах національних меншин, в тому числі воно закликало забезпечити білоруській, литовській і українській меншинам представництво в Сеймі ПНР і у нижчих представницьких органах [43, 14].

Окремо українські студенти надіслали лист в парламент. Цей крок вони мотивували як “свій обов’язок представити постулати української національної меншини в Польщі”. Окрім ініціативи створення Товариства польсько-української дружби в документі від імені українських студентів були висунені наступні пропозиції:

– внести на розгляд засідання Високої палати справу правового статусу національних меншин в Польщі з метою внесення відповідного запису в Конституцію ПНР;

– гарантувати членам національних меншин права на вибір ними своїх представників у Сеймі ПНР;

– створити сеймову комісію, яка у своїй діяльності усвідомлювала ситуацію всіх національних меншин.

Далі автори вмістили перелік справ українців, які мала розглянути вищезгадана комісія. До найважливіших належали наступні: створення установ, які займалися б зберіганням і розвитком української культури; збільшення державної допомоги українському шкільництву; запровадження в центральній програмі польського телебачення навчання української мови; скасування декрету про перехід у державну власність майна осіб, переселених до СРСР; створення спільної польсько-української комісії, яка б об’єктивно досліджувала польсько-українські відносини найновішої доби. Від імені українських студентів документ підписали: І. Щерба, Б. Пецушок, Ігор Гнатюк, Мирослав Маліш, А. Заброварний і Б. Гук [42, 15-19].

Тим часом Президія ГП УСКТ перейшла до реалізації постанови IX З’їзду Товариства. 25 вересня 1988 р. була створена комісія для опрацювання Рапорту про стан української меншини в Польщі, яку очолив М. Лесів [310, 323]. До її

складу також ввійшли: М. Вербовий, Ф. Гоч, С. Заброварний[113], С. Козак, Є. Кохан, П. Кремінський, Роман Любинецький, Б. Мартинюк, А. Наконечний. 26 лютого 1989 р. рапортні матеріали на 30-ти машинописних сторінках були представлені ГП УСКТ для обговорення і схвалення Р. Любинецьким [193, 1]. Документ такого формату, звісно, був першим в історії УСКТ, оскільки в ньому було сформульовано і відкрито передано на розгляд керівним органам комуністичної влади ПНР широкий спектр проблем української національної меншини. Після розгляду Рапорту ГП на початку березня його було скеровано до Сейму, І секретарю ЦК ПОРП, голові Державної Ради ПНР В. Ярузельському, Раді Міністрів, міністрам внутрішніх справ, культури і мистецтва, національної освіти, а також учасникам "круглого столу". Окрім представленої характеристики української національної меншини в Польщі, важливе місце в документі займали висунені постулати і пропозиції. Зокрема, від імені УСКТ пропонувалося наступне:

– в сфері громадського і публічно-правного представництва українців: створення відповідного органу державної адміністрації, який зайнявся б розглядом справ усіх національних меншин в Польщі; забезпечення українській національній меншині представництва у Сеймі, в тому числі у Воєводських Народних Радах[114];

– в суспільно-культурній і видавничій сфері: створення Видавництва національних меншин в Польщі, Фундації української культури, Інституту українознавства; встановлення систематичної, автентичної і "знизу" організованої культурної і наукової польсько-української співпраці;

– в освітній сфері: дотримання освітньою владою (особливо кураторіями) розпорядження, яке регулює організаційні правила і форму

[113]Примітки:

Степан Заброварний – народився в 1929 р. в с. Станіславчик Перемишльського повіту Підкарпатського воєводства. Габілітований доктор економіки. З 1993 р. професор Рільничої академії в Щецині. Співзасновник УСКТ і активний його діяч. В 1960 р. був обраний до складу ГП Товариства. Був головним редактором "Українського альманаху", діячем ОУП, заступником голови Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Польщі.

[114] До переліку воєводств, в правлінні яких українці повинні були мати своє представництво належали наступні: Кроснянське, Перемишльське, Замойське, Холмське, Більсько-Підляське, Білостоцьке, Сувальське, Ольштинське, Ельблонзьке, Гданське, Слупське, Кошалінське, Щецинське, Гожівське, Зеленогірське, Лігницьке, Вроцлавське, Краківське, Новосончівське і Варшавське. (Див. Рапорт Українського суспільно-культурного товариства – Українці в Народній Польщі // Наше слово. – 1989. – № 19. – С. 3.).

навчання української мови; вирішення проблем із видавництвом букваря і іншої навчальної літератури для вивчення історії і географії України;

– у сфері аматорського художнього руху: забезпечення фінансової допомоги на закупівлю костюмів, музичних інструментів, оренду приміщень для репетицій і концертів; організація систематичної підготовки інструкторських кадрів;

– у сфері віросповідних питань: забезпечення ПАПЦ права на використання української мови під час богослужінь; задоволення державною владою усіх віросповідних потреб українських католиків під час переговорів з Апостольською столицею і Католицьким Костелом у Польщі; надання згоди на створення нормальної структури Української Католицької Церкви (окремо від Римо-Католицького Костелу) на чолі з митрополитом і двома єпископами; повернення нерухомого і рухомого майна, відібраного у Церкви.

До вищепредставлених завдань автори Рапорту додали умови, які беззаперечно гарантували б виконання усіх постулатів української меншини. Першою з них повинно було стати рішення Сейму або Державної Ради про визнання масового виселення українського населення в 1945−1948 рр. за безправні дії адміністративних чиновників. Друга умова стосувалася внесення в нову Конституцію відповідної норми про охорону всіх прав національних меншин в Польщі [47, 1, 3-5]. На жаль, постулати українців були відхилені Сеймом у зв’язку із задоволенням усіх потреб, а їх висунення “не повинно перешкоджати розв’язанню інших, важливіших для Польщі справ” [64, 83].

В цей час справді в країні відбувалися події, які сприяли її подальшій демократизації. Насамперед йдеться про засідання “круглого столу”, учасникам якого УСКТ і передало Рапорт. Однак, крім самого цього факту, уескатівське керівництво не здійснило жодних клопотань, щоб документ було взято до уваги. Складалося враження, що прийняття рішення про підготовку документу було свого роду компромісом між керівництвом Товариства і провідною групою членів УСКТ. Сам процес підготовки повинен був спрямувати активність останніх у потрібному для уескатівського проводу напрямку, щоб вони не мали

часу й потреби зайнятися виробленням іншої стратегії, концепції своїх дій, спрямованих на включення українців в суспільно-політичне життя країни. Свідченням цього було і те, що Рапорт з'явився на сторінках "Нашого слова" лише у травневому номері 1989 р., коли він вже практично втратив свою актуальність. Поставивши вимогу оприлюднити проект Рапорту, щоб ознайомити з ним українську громадськість члени комісії з його підготовки отримали категоричну відмову голови ГП УСКТ Є. Кохана, який у традиційному партійному дусі заявив, що це непотрібне, оскільки перед його висиланням до адресата Рапорт потрапить до західних радіостанцій, а це було б розцінено дуже негативно [297, 378].

Зважаючи на те, що офіційна лінія УСКТ надалі проходила повз суспільно-політичні реформації в країні, це поступово втягувало його в хронічну перманентну кризу. Діяльність Товариства проходила в звичному для нього руслі, наслідком чого стало зростання невдоволення серед більшості його членів. Зокрема, в самому ГП відбувся поділ на "консерваторів" і "радикалів". Хоча останні становили більшість, однак найважливіші важелі впливу знаходилися в руках перших. В такій ситуації роботу центральних виконавчих органів УСКТ було практично паралізовано [310, 326].

Щоб відволікти будь-яким чином українців від бурхливих подій у внутрішньому житті ПНР Товариство далі намагалося займатися традиційними для нього справами – дбати про поліпшення стану українського шкільництва, в тому числі організовувати і проводити регіональні і центральні огляди уескатівських колективів. Звичайно однією із найважливіших справ в уескатівському житті була підготовка і проведення Фестивалю української пісні, музики і танцю[115], який мав відбутися 1−2 липня 1989 р. в Сопоті [154, 1]. Щодо шкільних справ, то найгострішими тут надалі залишалися наступні проблеми: справа підготовки вчителів української мови, як наслідок, зменшення кількості пунктів навчання, підготовки підручників та фінансової підтримки будови

[115]Примітки:

Рішення про зміну назви Центрального огляду художніх колективів УСКТ на Фестиваль української пісні музики і танцю було прийняте під час засідання Президії ГП УСКТ 3 грудня 1988 р. (Див. Дійсність. На форумі Президії ГП УСКТ // Наше слово. – 1989. – № 1. – С. 1.).

шкільного комплексу в Білому Борі[116]. Ці та інші проблеми стали темою чергової зустрічі делегації УСКТ із заступником міністра освіти і виховання 31 січня 1989 р. [189, 1].

Вагомою подією перших місяців 1989 р. як для УСКТ, так і для всіх українців був перший виїзд українського художнього колективу з Польщі з концертним турне до України на запрошення Товариства культурних зв'язків з зарубіжними країнами "Україна" в Києві [158, 4]. Цим колективом був український чоловічий хор "Журавлі". Турне тривало з 18 до 30 березня та охопило такі міста, як: Львів, Київ, Канів, Чернігів, Рівне [119, 1; 254, 28]. Про ті довгоочікувані концерти згадує учасник першого складу "Журавлів" Ю. Рейт: "Натовп людей під Львівською філармонією (виламані під їхнім натиском вхідні двері і зворушлива подяка)… Перебування та виступ хористів біля могили Тараса Шевченка в Каневі, коли через стиснуте від хвилювання горло з важкістю виходили слова пісні... Молитва "Отче наш", яку заспівав хор в Андріївському та Софійському соборах у Києві. Здивування й переляк працівників тих "музеїв" у відповідь на наш спів – ні з ким не узгоджений, без "бумаги" з печатками й підписами відповідних урядових і посадових осіб" [273, 6]. У травні того ж року хор на запрошення українських громад в Німеччині і Бельгії виступав в концертних залах Західної Європи [194, 5], відвідавши міста Гамбург, Генк, Ландграф, Мюнхен та Зонтхофен [254, 28].

Тим часом, поки УСКТ знаходилося в стадії фактичного застою, в країні тривав процес трансформації комуністичного устрою. 5 квітня відбувся останній день засідань "круглого столу" між опозицією і державно-партійною владою Польщі. В результаті двомісячних дискусій і розмов було прийняте рішення схвалити зміни до Конституції, в тому числі прийняти Положення про вибори до Сейму X скликання на 1989−1993 рр., Положення про вибори у Сенат, Закон про товариства та Закон про профспілковий плюралізм [139, 1]. Перемогою після переговорів для "Солідарності" стала можливість їй взяти участь у майбутніх виборах до Сейму і Сенату, які були призначені на 4 червня 1989 р.

[116] Урочисте відкриття гуртожитку початкової школи з українською мовою навчання ім. Т. Шевченка в Білому Борі відбулося 3 червня 1989 р. (Див. Гуртожиток – відкрито // Наше слово. – 1989. – № 27. – С.1.).

Призначивши вибори через 2 місяці влада таким чином сподівалась на те, що опозиційна сторона не зможе повноцінно підготувати і провести передвиборчу кампанію. Однак протягом квітня на всій території Польщі створювалися місцеві громадянські комітети, які організовували кампанію на найнижчому рівні [344, 458].

Цей період був визначальним для української меншини, яка була зацікавлена в тому, щоб взяти участь у передвиборчій гонці і бути представленою у законодавчих органах країни. Таким чином, завдяки підтримці частиною опозиційного середовища до виборчого списку "Солідарності" ввійшов її активний член – 40-річний науковий працівник Ягеллонського університету, літературознавець В. Мокрий. Уже 8 квітня, тобто на третій день після завершення "круглого столу", на засіданні Громадянського комітету у Варшаві йому було офіційно запропоновано взяти участь у виборах до Сейму [86, 10; 310, 329-330]. До фактичних ініціаторів та лобістів цього рішення належали Я. Куронь, Генрик Вуйц і Броніслав Геремек[117] [21].

Процес визначення виборчого округу, від якого мав висуватись український кандидат, проходив у неспокійній атмосфері. Спочатку розглядалась можливість висунення його кандидатури в Лігниці або Перемишлі. Однак місцеві громадянські комітети відмовили, аргументуючи своє рішення тим, що виборці проголосують не на користь Мокрого з огляду на досі незалікований польсько-український антагонізм. Врешті-решт, згода була надана комітетом з Гожува-Великопольського [86, 10; 307, 222-223].

У 1980-х рр. дане воєводство було одним з тих, де проживали переселенці: поляки із Західної України і українці, депортовані під час акції "Вісла" [269, 4], тому висунення В. Мокрого з цієї місцевості і його перемога викликала багато контроверсій. Зокрема, значна частина української громади в Польщі вважала гожувський регіон незручним, оскільки він був слабо заселений українцями.

---

[117]Примітка:

Броніслав Геремек (1932−2008) – народився у Варшаві. Польський історик і політик. З 1970-х рр. – активіст антикомуністичної опозиції в Польщі. У 1988 р. Б. Геремек запропонував опозиції досягти компромісу з владою. У 1997−2000 р.був міністром закордонних справ Польщі. Після вступу Польщі до ЄС став депутатом Європарламенту.

З'являлися навіть голоси, що В. Мокрого було навмисно вислано сюди, щоб він програв. Дійсно, перед кандидатом в депутати до польського парламенту, який відкрито заявляв про своє українське походження, стояло непросте завдання – боротися з усіма з усіма проявами й наслідками антиукраїнської комуністичної пропаганди [227, 11].

Своїх кандидатів у депутати до Сейму і Сенату ПНР вирішило висунути і УСКТ. Однак засідання ГП Товариства, на якому обговорювались кандидатури, відбулось із запізненням – 27 квітня – за два тижні до закінчення терміну подання списків кандидатів. Внаслідок переговорів постановлено висунути наступних осіб: М. Лесіва – у Сенат, М. Вербового, Ярослава Грицковяна, Р. Любинецького, Б. Мартинюка, Андрія Ожеховського та А. Старуха – у Сейм (у виборах брали участь лише троє: М. Лесів – від Ольштинського воєводства, від Перемишльського – Р. Любинецький і від Білостоцького – Б. Мартинюк. Кандидатуру М. Вербового влада не розглядала, тому вона не була включена до виборчих списків [86, 11]).

Перед кожним з них стояло непросте завдання: за досить короткий час (до 10 травня) отримати підтримку 3 тис. виборців, підтверджену підписами. Таким чином, виборча комісія могла їх зареєструвати як кандидатів від суспільно-культурних товариств. У повідомленні, опублікованим українським тижневиком "Наше слово", шанси на перемогу українських кандидатів від УСКТ наперед розціненювались як мінімальні. Головними причинами, що впливали на появу скептицизму в цій справі, були розпорошеність української громади, досить короткий проміжок часу на передвиборчу кампанію [94, 1] та низький рівень зацікавленості в перемозі з боку керівництва УСКТ. Одночасно можна припустити, що участь у виборах кандидатів від усіх суспільно-культурних товариств національних меншин могла зіграти не на користь "Солідарності". Для останньої існував ризик втрати частини голосів виборців [21], що фактично означало боротьбу за електорат національних меншин в тих регіонах, від яких висувались їхні кандидати.

Тому, щоб здобути підтримку польського суспільства, до якого належали різні національні меншини і етнічні групи, 27 квітня 1989 р. голова “Солідарності” Л. Валенса звернувся до виборців з Листом у справі національних і релігійних меншин. У ньому він закликав до відновлення толерантного ставлення і поваги до українців, білорусів, литвинів, греко-католиків і православних та інших груп, які є співгромадянами поляків [74, 18]. Окрім цього, група, яка проводила виборчу кампанію Громадянського комітету “Солідарність”, опрацювала на її потреби інформаційну листівку “Про українську меншину в Польщі”. У ній було представлено становище українців, які залишилися проживати в межах нового східного кордону Польщі після закінчення Другої світової війни. Ця листівка, крім статистичних даних, включала відомості про організаційне, освітнє і релігійне життя українців. Її прикінцевим положенням стали постулати, які були в списку першочергових вимог усіх звернень українців до державно-партійної влади ПНР. До них належали: призначення греко-католицького єпископа і повернення відібраного після ліквідації Церкви майна; створення українського ліцею в Варшаві; розширення мережі навчання української мови; організація українського книжкового видавництва; не перешкоджання в організації культурних і фольклорних заходів [66, 77-80].

У свою чергу, з боку української громади представниками її інтелігенції – М. Чехом, Олександрою Гнатюк, О. Гнатюком, Є. Місилом і М. Сичем – було підготовлено відповідь у формі послання до українців в Польщі, в якому пропагувалися заклики голосувати за кандидатів від Громадянських комітетів “Солідарності”. У цьому листі, який з’явився 20 травня, зазначалось наступне: “Апелюємо туди, де це є можливим, долучитися до передвиборчої кампанії Громадянського комітету. Зробімо кандидатів “Солідарності” нашими представниками” [64, 83-84].

Майбутні вибори до парламенту, які стали предметом дискусій і обговорень в широких колах суспільства ПНР, не залишилися без реакції і з боку інших осередків української громади. В тому ж місяці подібні відозви, в яких

висловлювалась підтримка програми і кандидатів в депутати до Сейму і Сенату від НСПС “Солідарність”, підготували правління Секції у справах розвитку лемківської культури при УСКТ та Лемківський комітет, що діяв в Горлиці. Однак свої послання, зміст яких був ідентичний, вони адресували не до виборця, а до кандидатів. Безпосередньою причиною цих звернень було висунення додаткових вимог, серед яких: виправлення моральних і матеріальних кривд, заподіяних виселенцям акції “Вісла”, шляхом понесення спільної відповідальності під час її проведення; визнання заслуг лемків-українців в боротьбі з окупантом під час визволення Польщі; “роз’яснення білих плям”, які стосуються української національної меншини в Польщі (наприклад, питання концентраційного табору в Явожно, обставини смерті генерала Кароля Свєрчевського[118] та інші) [63, 85-86; 65, 82-83].

Своє послання в справі парламентських виборів до православних і греко-католиків – українців і білорусів в Польщі – 2 травня підготував православний теолог з Варшави Михайло Клінгер. В ньому він висловлював підтримку демократичним змінам, які були виборені під час “круглого столу”. У найближчих виборах теолог закликав кандидатів від “Солідарності” залишатися вільними від усієї маніпуляції ззовні, діяти лише в дусі національного і релігійного примирення, і не допускати ворожих виступів. Самим же виборцям він радив брати якнайактивнішу участь в передвиборчих зібраннях, співпрацювати з Громадянськими комітетами “Солідарність”, вести особисті розмови з кандидатами, представляючи їм важливі справи [76, 22].

Подібні заходи як передвиборчу агітацію застосовували і самі Громадянські комітети. Зокрема, з проханням підтримати своїх кандидатів звернувся до української спільноти Громадянський комітет “Солідарність” в Перемишлі. Спрямоване воно було до виборців-грекокатоликів. В листі Комітет доторкнувся окремих гострих проблем греко-католицького обряду в Польщі (знищених церков та долі священиків, ув’язнених в концентраційних таборах). В ньому

[118]Примітка:

Кароль Свєрчевський (1897−1947) – радянський генерал. Загинув в березні 1947 р. в Бещадах. Після смерті став іконою комуністичної пропаганди, оскільки його вбивство пов’язувалось із необхідністю проведення переселенської акції “Вісла”.

також були процитовані слова єпископа і кардинала М. Любачівського до примаса Польщі Ю. Глемпа, які прозвучали напередодні відзначення Тисячоліття хрещення Київської Русі: “Вибачаємо і просимо про вибачення”. Цим зверненням Комітет акцентував увагу на майбутній період відносин між поляками і українцями – громадянами Польщі, який залежатиме лише від них самих. На додаток до цього, наприкінці листа вміщено заклик: “Не даймо себе обманути!” [75, 23].

Протягом усієї передвиборчої кампанії Громадянські комітети “Солідарність” надавали вагому підтримку своїм кандидатам, точніше як тоді їх називали “кандидатам Леха Валенси”[119] [31]. Як згадує В. Мокрий: “Моя виборча кампанія була несамовита… Мав багато зустрічей. Напевно близько 140, по чотири, п’ять щоденно… З Сейму, з Варшави дуже часто їздив до Хощна, …, свій маршрут здійснював по лінії Краків – Варшава – Хощно – Краків… У потягах міг читати проекти законів, готуватися до занять, перевіряти студентські праці чи писати свої статті” [251, 234].

За проведення кампанії, яка стартувала в окрузі Хощно, відповідав Гожувський комітет. До його складу входили: Станіслав Житковські (керівник Гожувського регіону НСПС “Солідарність”; під час передвиборчих зустрічей роз’яснював полякам чому саме доктор В. Мокрий, українець, є кандидатом “Солідарності”), Рафал Западка (керівник Громадянського комітету в Гожуві), Зенек Михаловський (надавав у користування свій автомобіль під час виїздів до виборців по регіону) [227, 16].

Однак найголовнішими особами для В. Мокрого під час виборчих змагань були представники все-таки із українського середовища. Сюди насамперед належать: П. Тима (тоді закінчив Гданський університет), Андрій Вархіл (студент Ягеллонського університету) та Іреней Яцишин (студент Університету ім. М. Коперника в Торуні). До участі в кампанії їх мотивувало те, щоб в тому

[119]Примітка:

Дана формула – “кандидат Леха Валенси” – була введена для визначення тих осіб, які були авторитетними лише в певній місцевості, але були невідомі широкому загалу з огляду на те, що займалися активною діяльністю в опозиційних середовищах, де виступали під псевдонімами. Всі “кандидати Леха Валенси” мали стандартний плакат з написом: “Цей кандидат Леха Валенси!”. Так було і у випадку В. Мокрого. (Див. Інтерв’ю з П. Тимою (м. Варшава, 24.01.2014 р.) // Особистий архів автора.).

регіоні, від якого висувався В. Мокрий, його підтримали не лише українці – греко-католики і православні, а також і широкий загал, суспільство. До основних обов'язків т.зв. "української частини виборчого комітету", крім візуальної пропаганди, входила організація виїздів в регіон, встановлення і підтримання контактів з місцевими українцями. Пізніше до зустрічей з виборцями додався і культурний елемент. Було підготовлено артистичну програму, в якій важливу роль відіграла постать Романа Гаврана. Під час свого виступу він виконував пісні на слова Т. Шевченка українською мовою. В той період для української публіки це не лише було проявом сміливості, в тому числі знімало напругу, яку намагалися створити навколо В. Мокрого представники влади [31].

Остання ж вдавалась до різноманітних методів, щоб скомпрометувати "кандидата Леха Валенси" В. Мокрого. В першу чергу, поширювались анонімні листівки. Зокрема, 13 травня в Дембні (зараз входить до Західно-Поморського воєводства) вперше з'явилась летючка тиражем близько 500 екземплярів. Зміст її був складений у формі вірша під назвою "На чужого посла", підписаний невідомим Об'єднанням патріотів західних земель. Пізніше подібні вірші, підписані вже таємничою Спілкою молодих патріотів, були розкидані на території всього округу. В одній із тих зразків "летючої поезії" стверджувалось: "Щоб наша земля росла треба нам нашого посла, який тут народився, чужий нас не буде водити" [227, 12].

Кульмінаційним моментом такої дискримінаційної діяльності були анонімні листи, які отримували виборці в околицях Дравно. Вони мали наступний зміст: "Шановне панство! … прагнемо повідомити, що 4 червня у виборах бере участь Володимир Мокрий … Цей тип українця є не з нашої території, не знає наших щоденних потреб, власне з чистим сумлінням потрібно того типа викреслити для добра нашого польського народу" [227, 12]. Подібні ситуації ставали підтвердженням того, що негативний стереотип українця був міцно укорінений в польському середовищі. Навіть в розпал боротьби опозиції з комуністичним режимом, останній намагався повернутися до минулого в польсько-українських

відносинах, щоб в черговий раз підсилити антагоністичне ставлення поляків до українців.

Однак найбільш агресивні листівки поширювалися напередодні самих виборів: тоді українське походження В. Мокрого намагалися використати спецслужби ПНР. Зранку 4 червня невідомий на території виборчих комісій округу Хощно розповсюдив летючки з агресивним антиукраїнським змістом: “Краще будь-який виродок, ніж упівець-українець” та “Мокрий, не пройде тобі це на сухо”. У місцевих засобах інформації напередодні також повідомлялося, про те, що “Мокрий є сином упівця” [269, 4].

Оскільки червневі вибори 1989 р. були лише на половину вільними, урядова сторона мала неймовірні можливості пропаганди за допомогою радіо, преси, телебачення. Головними ж інструментами передвиборчих кампаній “Солідарності” були переважно агітаційна діяльність та зустрічі з електоратом [269, 4]. Хоча вона і отримала т.зв. віконце в державному телебаченні, однак очевидно було, що сили були не рівні [31].

Під час зустрічей В. Мокрого з виборцями часто виникали і протилежні, навіть інколи і зворушливі ситуації. Наприклад, були випадки, коли до нього підходили українці, які не були впевнені, що можуть публічно демонструвати свою національність. Іноді робили це таємно, стоячи збоку говорили: “Я – українець”, “Я – українка” [227, 13], “Ми тієї самої віри, що Ви. Отже ми будемо голосувати за Мокрого!” [31]. Проте в розпал передвиборчої гонки неважко також було відчути, що українців вибір власного депутата не цікавить. В таких ситуаціях завжди звучав подібний коментар: “неможливо, щоб це вдалося” [269, 4]. Ці побоювання з’являлися не лише серед представників української громади. Національні меншини в період народної Польщі були занепокоєні тим, що “Солідарність” винесе на поверхню всі національні середовища, які не будуть прихильні до них, в тому числі і до українців. Тому велику роль в стримуванні потенційних міжнаціональних протиріч відігравали самі Громадянські комітети. У випадку В. Мокрого його виборча програма, листівки, біографія друкувалися українською мовою, щоб показати українцям, що вони мають місце в цьому русі

і, в свою чергу, щоб показати полякам, що серед них живуть національні меншини [31].

У передвиборчій кампанії активну позицію займали також інші регіони, де були представлені українські кандидати. Насамперед йдеться про підляську українську громаду, яка підтримала кандидатуру від УСКТ Б. Мартинюка. Останній проводив свою передвиборчу кампанію в коаліції з представниками білоруської громади Євгеном Чиквіном[120] та Іваном Півником. Їхнім спільним гаслом були слова: "Щоб віра наших батьків була вірою наших дітей", що акцентувало увагу на православний елемент в передвиборчій агітації [103, 3]. Однак вагоме місце в ній займали організаційні, кадрові і фінансові труднощі. Зокрема, вартість передвиборчої кампанії кандидата від "Солідарності" становила 3 млн. злотих, а кандидата від української громади – лише 0,5 млн. злотих. Їх вистачало на друк певної кількості примірників україномовного плакату і листівок з виборчою програмою кандидата [104, 3].

Іншим фактором, який на фоні боротьби між опозиційним і провладним кандидатом негативно впливав на позиції Б. Мартинюка в підляському регіоні, як і у випадку кампанії В. Мокрого, була антиукраїнська пропаганда, організована відділенням БСКТ в Більському виборчому окрузі [138, 6]. Білоруські діячі сконцентрувалися не стільки на презентації своїх кандидатів (у Сенат висувався С. Янович, а у Сейм – Євген Міронович[121]), скільки на перемозі над Б. Мартинюком. Одним із закидів на його адресу було те, що Б. Мартинюк приховував свою національність. Однак з перших зустрічей з виборцями, які відбулися 14 травня 1989 р. в Клещелях, Черемусі і Мілейчицях, він виступав як українець і українською мовою [103, 3].

[120]Примітка:

Євген Чиквін – народився в 1949 р. в Орлі, Підляське воєводство. Депутат фракції Союзу демократичних лівих сил, член Комісії у справах національних меншин і етнічних груп Сейму Республіки Польща. У 2013 р. проти Є. Чиквіна висувались звинувачення у співробітництві в період ПНР зі спецслужбами. Стороною, яка подала судовий позов, був ІНП. Його представники намагались, зокрема, довести, що Є. Чиквін був агентом служби безпеки під псевдонімом "Ізідор" і "Вільгельм". (Див. дет. Белорусский депутат польського Сейма доказал, что не работал на спецслужбы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://euroradio.fm/ru/belorusskiy-deputat-polskogo-seyma-dokazal-chto-ne-rabotal-na-specsluzhby. – Назва з екрану. Доступ з 09.03.2014 р.)

[121]Примітка:

Євген Міронович – народився в 1955 р. Білоруський і польський історик. Діяч білоруської національної меншини в Польщі. Автор наукової праці "Національна політика ПНР", на підставі якої отримав у Варшавському університеті в 2000 р. габілітацію.

У травні того ж 1989 р. до питання національних меншин почали проявляти зацікавлення вищі ешелони державно-партійної влади ПНР. Зокрема, 9 травня в ЦК ПОРП відбулася нарада, присвячена проблемам національних меншин, в якій взяли участь керівник Відділу молоді, об'єднань і громадських організацій ЦК Славомір Вятр і представники суспільно-культурних товариств. Наступного дня справи національних меншин були порушені на засіданні Політбюро ЦК ПОРП, в комюніке якого стверджувалось: "Партія, її інстанції і організації повинні тісніше співпрацювати з товариствами, що об'єднують національні меншини, присвячувати більше уваги проблемам, про які повідомляють їхні представники, особливо в період глибоких політичних і суспільних змін. При Комісії молоді, товариств і суспільних організацій ЦК ПОРП буде створена група, яка займатиметься даною проблематикою" [86, 12; 91, 26]. Результатом вищезазначеного рішення стало схвалення секретарем ЦК ПОРП Лєшеком Міллером пропозиції створити Комісію у справах національних меншин. В свою чергу, присутній під час зустрічі Олександр Квасневський – голова Суспільно-політичного комітету при Раді Міністрів заявив, що спільно опрацьована програма діяльності товариств стане предметом постійного (!) зацікавлення і допомоги з боку уряду [170, 4]. Однак усі намагання влади здобути прихильність національних меншин у визначальний для неї період передвиборчої боротьби, з однієї сторони, здійснювались запізно, а з іншої, населення більше не вірило в їх щирість. Тому в тих округах, з яких не висувались українські кандидати, українська громада підтримувала опозиційних кандидатів [310, 330].

Таким чином, за результатами проведення перших напівдемократичних виборів в ПНР 4 червня 1989 р. до складу польського т.зв. "контрактового" Сейму Х-го скликання було обрано представника української національної меншини – доктора В. Мокрого, за якого проголосувало 60,1% виборців з Гожувського воєводства[122] [86, 14]. За словами одного з учасників кампанії,

[122]Примітка:

Від білоруської національної меншини до Сейму ввійшов також Є. Чиквін. (Див. Łodziński S. Równość i różnica: mniejszości narodowe w porządku demokratycznym w Polsce po 1989 roku / S. Łodziński. – Warszawa: SCHOLAR, 2005. – S. 123).

вибір В. Мокрого – важлива історична подія. Змінилася і надалі змінюється політична ситуація в країні, а в цьому також політично-правове становище української національної меншини в Польщі [141, 3]. Однак перемога В. Мокрого була лише початком того шляху, який він обрав. Тому її слід розглядати в кількох площинах:

– в міжнародній: як депутат польського парламенту пізніше він взяв участь у І З'їзді Народного Руху України в Києві, показавши, що представник національної меншини може стати депутатом парламенту;

– в державній: в польському суспільстві демократичні зміни повинні були змінити не лише польську націю, а також створити певний стандарт, прецедент, де поважають права національних меншин;

– в регіональній: населення в регіонах Польщі повинно було зрозуміти, що є інші люди, які мають право на своє вираження влади [31].

Що ж до кандидатів від УСКТ, жоден з них не переміг. М. Лесів отримав 5118 голосів (2,09%), Б. Мартинюк – 11472 голоси (8,53%) і Р. Любинецький – 4706 голосів (2,71%) [157, 1]. Хоча вибори і не принесли їм очікуваних результатів, започаткований від 1989 р. процес відходу від влади комуністичної партії, початку демократичних реформ суспільного і політичного життя створив національним меншинам умови для розвитку політичної активності у відкритий і легальний спосіб [103, 5].

Через місяць після проведення І-го туру парламентських виборів, 1−2 липня 1989 р. в Сопоті відбувся XI Фестиваль української пісні музики і танцю. В "Нашому слові" стосовно його проведення з'явився коментар, що фестиваль набув характеру справжнього свята для української громади в ПНР [142, 1]. Відбулося це, в першу чергу, через присутність на ньому гостей з України та Канади: вокально-інструментальної групи з Києва "Народні наспіви", заслужених артистів України Раїси Кириченко і Василя Бокача, канадського тріо "Верховина" [123, 4], молодіжних гуртів "ВВ" з Києва та "Брати Гадюкіни" зі Львова [101, 1]. По-друге, на сцені Лісової опери, як зазначив один із очевидців Фестивалю, "відбулася … непередбачена програмою подія" [123, 4]. Справді,

незапланованою і несподіваною для організаторів фестивалю була поява депутата В. Мокрого, якого було запрошено всупереч волі керівників УСКТ. У своїй промові В. Мокрий ствердив: “Хотів би побажати всім творцям успіхів у збагаченні нашої духовної культури на нашій, поки що не вільній землі. Щоб прийшов якнайшвидше час, коли сини України стануть господарями до вігілійної вечері на нашій, вже вільній землі” [86, 14]. Після нього на сцену було запрошено політичного і громадського діяча України, колишнього дисидента Богдана Гориня, який виголосив наступні слова: “Стоїмо напередодні вагомих історичних змін, разом переживаємо велику хвилину, коли наш народ, подібно до інших вільних народів буде в змозі засвідчити про своє існування, про свою суверенність і незалежність… Сьогодні прагну підтримати гасло польської інтелігенції, які виражають думку, що “Без незалежної України немає незалежної Польщі”. Підтримаймо їх!” [86, 14].

Ці слова стали потрясінням насамперед для очільників УСКТ, які в той момент стояли на сцені і намагалися завершити фестиваль. Однак публіка на виголошені промови відповіла співом національного гімну “Ще не вмерла Україна” [220, 3]. Після останніх акордів забороненої пісні більшість присутніх почала в поспіху розбігатися, залишаючи концертний зал фестивалю [250, 7].

Перебіг вищеописаних подій в Сопоті не міг не відзначитися в звітах органів служби безпеки ПНР, які надалі інтенсивно працювали в напрямку “знищення ворожого українського націоналізму”. В одному з донесенні співробітника Суспільно-адміністративного департаменту МВС зазначено: “можна було помітити багато націоналістичних елементів, зокрема серед присутніх з’явилися жовто-блакитні прапори (кольори українських націоналістів). Значна частина молоді і дітей була вбрана в жовтий і блакитний одяг… На сцені з’явився Володимир Мокрий – член УСКТ, депутат Сейму нової каденції від Громадянського комітету “Солідарність”, якого з оваціями вітала публіка. Натомість перебіг четвертого концерту можна оцінити як антипольську і антирадянську маніфестацію. Організатори цілковито перестали панувати над ситуацією. Публіка запросила на сцену В. Мокрого і прибувшого з УРСР

[Богдана] Гориня – представника української гельсінської групи. На фоні транспарантів з тризубом, в тому числі з піднесеними догори руками у формі літери “В”, звучали гасла “нехай живе вільна Україна”… Аналізуючи перебіг XI Фестивалю української пісні музики і танцю, можна прийти до наступних висновків: 1) оскільки XI Фестиваль … був організований Головним правління Українського суспільно-культурного товариства, діяльність якого дотується з бюджету держави … є недопустимим перетворення цього заходу з культурного на політичний з негативними націоналістичними явищами; 2) належало б вжити відповідних заходів, щоб в майбутньому подібні святкування не відбувалися у такому виставковому місці, як амфітеатр в Сопоті; 3) на найближчому засідання Головного правління УСКТ в гострій формі звернути увагу на недопустимість організації Товариством заходів з подібними гаслами, пригрозивши обмеженням або скасуванням дотацій для Товариства” [365, 393]. Для української громади в Польщі сопотський фестиваль 1989 р. став справді незабутнім, оскільки він показав невідворотність суспільно-політичних процесів, які відбувалися і в Польщі, і в Україні. Засвідчив, що українці після 45 років розпорошення, ігнорування її першочергових потреб, цілеспрямованої ліквідації надбань матеріальної і духовної культури українського народу змогли зберегти свою національну гордість та єдність.

Певні трансформації в цей переломний період відбувалися і в релігійному житті української громади. Ці зміни уможливили греко-католицькій і православній спільноті, до яких належали українці в Польщі, ширше заангажовуватись в суспільно-політичне життя. Стосовно Греко-Католицької Церкви цьому сприяли два основні чинники: по-перше, на її тему звучало щоразу більше голосів, вона перестала бути закритою; по-друге, до старшого покоління священиків долучилася група молодих, яка помітно відрізнялася своїм ставленням до різних проблем церковного життя і способів їх розв’язання [111, 6].

Подією, яка вплинула на активізацію пошуку шляхів вирішення проблеми легалізації Греко-Католицької Церкви, було схвалення Сеймом 17 травня 1989 р.

Ухвали про відносини держави з Римо-Католицьким Костелом в Польщі. В ній, зокрема, зазначалося про існування одного Римо-Католицького Костелу як суб'єкту публічного права без згадки його обрядів [304, 13]. Крім того, постановлено, що "нерухомість або її частини, що залишилися в день набуття чинності Ухвали у власності церковних юридичних осіб, стають, відповідно до закону, їх власністю, якщо належали єпархії, парафії, монастирям чи іншим греко-католицьким інституціям (унійним)" [86, 12].

Відсутність в Ухвалі норми про остаточне розв'язання питання правового статусу Греко-Католицької Церкви в Польщі не задовольняло світських діячів української громади. Тому 5 грудня 1989 р. О. Гнатюк, Б. Троянівський та М. Чех від імені близько 5,5 тис. мирян звернулися до Сейму ПНР з петицією в даній справі [304, 14]. Обгрунтувавши причини цього кроку, вони висунули наступні вимоги:

– надати Греко-Католицькій Церкві в Польщі юридичний статус з дотриманням усіх засад, з якими надано його іншим структурам Римо-Католицького Костелу. Йдеться м.ін. про зміну статті 1 Ухвали від 17 травня 1989 р. шляхом доповнення його формулою: церква в Польщі "має чотири обряди: римо-католицький, греко-католицький, вірменський, візантійсько-слов'янський";

– створити юридичні підстави для повернення Греко-Католицькій Церкві в Польщі майна, що належало їй до 1945 р., зокрема повернення тієї частини його, що тепер не використовується за релігійним і церковним призначенням [36, 206-208].

Цій ініціативі активістів української меншини в Польщі передувало призначення Папою Римським Іоанном Павлом II 20 липня 1989 р. генерального вікарія для мирян греко-католицького обряду південного вікаріату о. митрата Івана Мартиняка помічником примаса Польщі [325, 272], що означало піднесення вперше після закінчення Другої світової війни священика греко-католицького обряду в Польщі до сану єпископа[123] [177, 1]. Хіротонія владики

[123]Примітка:

о. І. Мартиняка відбулася 20 вересня 1989 р. на Ясній Горі. В ній взяло участь 12 архієреїв Української Греко-Католицької Церкви з усіх континентів, в тому числі і з України. На літургії також були присутні близько 7 тис. віруючих з Польщі, України та Чехословаччини. Згідно з церковними правилами, хіротонію приймали 3 єпископи: глава Української Греко-Католицької Церкви – М. Любачівський, секретар Конгрегації східних церков – архієпископ М. Марусин та єпископ Василій Лостен із США [183, 1].

4 листопада того ж року примас Ю. Глемп прийняв рішення змінити поділ Польщі на 2 вікаріати, поширивши повноваження єпископа І. Мартиняка на територію всієї країни. Одночасно примас розширив сферу компетенції генерального вікарія, передавши йому право переміщення вікаріїв і священиків, піклування над семінаристами та врегулювання релігійних питань в органах державної влади [346, 120].

Незважаючи на вище окреслені успіхи української громади в боротьбі за легалізацію греко-католицького обряду в Польщі, все ще залишалися питання, на які так і не було отримано однозначної і остаточної відповіді ані з боку комуністичних чиновників ПНР, ані з боку представників духовенства. Насамперед йдеться про процес повернення ПАПЦ і Римо-Католицьким Костелом церковного майна попередньому його власнику – Греко-Католицькій Церкві. Свій погляд на розв’язання даної проблеми представив Православний митрополит Варшавський і всієї Польщі Василій в листі до депутатів Сейму X скликання, в якому зазначив: “Прагну поінформувати панство, що під час підготовки проекту Ухвали “Про відносини держави з Католицьким Костелом” в травні 1989 р. відбулися розмови між представниками Єпископату Польщі і нашої Церкви відносно способу врегулювання спірних майнових питань. Було вирішено, … що єдиним способом уникнення ворожнечі і релігійних конфліктів є відмова від ревіндикації своїх прав щодо об’єктів, які в подальшому або найближчому майбутньому були їхньою власністю…” [304, 17]. Незважаючи на

16 січня 1991 р. Папа Римський Іоанн Павло II призначив І. Мартиняка єпархіальним єпископом відновленої Перемишльської єпархії. (Див. Biłas I. Likwidacja greckokatolickiej diecezji przemyskiej oraz tragiczne losy jej ordynariusza biskupa Jozafata Kocyłowskiego w kontekście polityki wyznaniowej ZSRR / I. Biłas // Polska-Ukraina: 1000 lst sąsiedztwa. – Przemyśl, 1996. – T. 3. – S. 299.).

це, ситуація з передачею майна Греко-Католицькій Церкві так і залишалася юридично неврегульована до кінця 1989 р.[124].

Що ж до самої ПАПЦ, вагоме значення для православних українців мало створення Люблінсько-Холмської єпархії в 1989 р. [338, 904], яка сприяла збереженню національної і культурної ідентичності українців на цих теренах. Інституціональне життя мирян ПАПЦ протікало в рамках Православного братства [111, 7], яке було створене на території Білостоцько-Гданської єпархії. Подальше існування православного обряду, як і греко-католицького повністю залежало від наслідків реформаційних процесів у внутрішньополітичному житті Польщі.

Таким чином, події, що розгорталися в ПНР в період між другою половиною 1988 р. і першою половиною 1989 р., всебічно активізували діяльність українського середовища в напрямку здобуття права на вільний розвиток своєї громади не лише в культурно-освітній сфері, а в тому числі в громадсько-політичному і суспільному житті Польщі. Усі заходи, які були вжиті українцями разом із представниками інших національних меншин, сприяли винесенню питання їхнього існування в країні на політичний рівень. Одним із результатів стало обрання депутатом польського парламенту В. Мокрого. У зв'язку із невпинним процесом поширення дестабілізуючих чинників в країні, наявність українця в органах державної влади означало виклик кількадесятирічному трактуванню правового статусу національних меншин в ПНР.

---

[124]Примітка:

У зв'язку з інтенсивністю перебігу як внутрішньополітичних, так і зовнішньополітичних подій дане питання було перенесено на першу половину 1991 р. Під час обговорення проекту в Сеймі Закону про відносини держави з ПАПЦ, ініційований депутатом Є. Чиквіном, депутат В. Мокрий виступив проти постанови про перехід у власність ПАПЦ всіх святинь, якими вона користується на даний період. Мокрий аргументував, що частина святинь, що знаходяться на території південно-східної Польщі, до 1947 р. були власністю греко-католиків і зараз вони не мають права на них, навіть в тих місцевостях, де існують греко-католицькі парафії. Тому з метою об'єктивного з'ясування дійсних обставин справ В. Мокрий виступив із заявою про врахування думок зацікавлених сторін – єпископа православної Перемишльсько-Новосанчівської єпархії Адама та єпископа І. Мартиняка. Останній в переданій Комісії у справах національних та етнічних меншин заяві ствердив, що у власності ПАПЦ перебуває 24 греко-католицькі святині, які мають бути передані попередньому власнику. (Див. Chech M. O tożsamość grekokatolików / M. Chech // Zbiór dokumentów z historii Cerkwi Greckokatolickiej w Polsce, pod red. M. Czecha. – Warszawa- Tyrsa, 1992. – S. 17.).

4.2. Плюралізм ініціатив розвитку українського питання на межі 1989−1990 рр. Трансформація Українського суспільно-культурного товариства в Об'єднання українців в Польщі

Після червневих виборів 1989 р. Польща переживала пік модифікацій в своєму політичному і економічному житті. Перемога опозиційних сил продемонструвала несприйняття більшістю населення комуністичної влади, яка досить помітно втрачала лідируючі позиції внаслідок перегрупування партійно-політичних сил. Щоб стабілізувати внутрішню ситуацію в Польщі перед провладними і опозиційними силами стояло питання обрання очільників, які вивели б країну з економічної кризи і продовжили політичну перебудову. В результаті 19 липня 1989 р. Національні збори (спільне засідання Сейму і Сенату) президентом Польщі з перевагою в один голос обрали генерала В. Ярузельського. 24 серпня того ж року посаду прем'єр-міністра вперше в соціалістичній країні посів не член комуністичної партії Тадеуш Мазовецький[125] [344, 460-461].

Створений ним уряд розпочав процес відходу від тоталітарного минулого. Одним із складових елементів цього процесу було питання, пов'язане із визначенням ролі і місця національних меншин в рамках нового суспільно-політичного устрою Польщі. Під час першої своєї прес-конференції новий прем'єр, відповідаючи на питання про німецьку національну меншину у Польщі, зазначив, що уряд буде відкритим до справ національних меншин і враховуватиме їхні потреби [205, 1]. Знакове твердження з даного питання Т. Мазовецький виголосив у Сеймі 13 вересня 1989 р.: "Польща є країною-батьківщиною не лише поляків. Живемо на цій землі з представниками інших народів. Прагнемо, щоб почувалися тут, як у себе вдома. Розвивали свою мову, культури, збагачували нашу спільноту" [220, 3].

У цьому контексті політичний вимір питання національних меншин ставав ще вагомішим, свідченням чого було створення 2 серпня 1989 р. сеймової

[125]Примітка:
Тадеуш Мазовецький (1927−2013) – громадський і політичний діяч Польщі, був прем'єр-міністром до 1991 р.

Комісії національних і етнічних меншин [86, 15]. Цю ініціативу вдалося реалізувати насамперед завдяки діяльності членів Комісії Громадянського комітету у справах національних меншин – В. Мокрого і Я. Куроня. Останній і став першим очільником даного структурного підрозділу польського парламенту, який, за його словами, був покликаний до життя для того: по-перше, що в Польщі існує потреба піклування про національні меншини з боку влади, оскільки до цього моменту панувала жорстока концепція однонаціональної польської держави. По-друге, після здобуття незалежності сусідніми країнами в процесі встановлення з ними відносин виникне питання уникнення взаємних протиріч, які були в минулому. "Цей процес треба завжди розпочинати від тих, хто проживає тут". Третьою причиною створення Комісії була потреба турботи про національний розвиток поляків, які проживають за межами Польщі [303, 272]. Я. Куронь підкреслив, що: "способом залагодити цю проблему є спосіб залагодження справ національних меншин в нашій державі… Замість обов'язкового до виконання в міжвоєнний період принципу: "ви докуповуєте нашим, ми вашим" треба застосовувати наступний: "ми полегшуємо, допомагаємо вашим, які безумовно в деякій мірі є нашими". Допомагаємо їм тут зберігати їхню національну культуру і тим самим очікуємо цього ж від вас" [228, 5].

До складу Комісії національних і етнічних меншин увійшло 24 депутати з різних парламентських фракцій. Окрім Я. Куроня, серед її членів були: Ганна Сухоцька[126], Анна Книсок, В. Мокрий, Збігнєв Янас, Є. Чиквін, Володимир Цімошевич, Марек Русакевич [86, 15]. Першочерговими завданнями новоствореного органу були прийняття ухвали про національні меншини, в тому числі ознайомлення з їхнім становищем. Для реалізації першого з них членами Комісії, зокрема і Г. Сухоцькою, розроблено проекти даного нормативно-правового акту, а також піднімалося питання про внесення до проекту нової Конституції Польщі положення про права національних меншин. Для реалізації

[126]Примітка:

Ганна Сухоцька – народилася в 1946 р. в Плєшеві (Великопольське воєводство). У 1992−1993 рр. – прем'єр-міністр Республіки Польща. У 2001 р. стала Надзвичайним і Повноважним Послом Польщі у Ватикані.

ж другої поставленої цілі було заплановано серію зустрічей членів Комісії з представниками національних меншин. Керівником цих заходів став наступник Я. Куроня депутат Єжи Вуттке [303, 273].

На додаток до вищеокреслених ініціатив польських парламентаріїв, діяльність, спрямовану на вирішення проблеми подальшого співіснування з національними меншинами, які є рівноправними громадянами Польщі, паралельно продовжував проводити і Громадянський комітет “Солідарність”. Зокрема, 11 вересня 1989 р. його воєводським відділенням в Кросні була підготовлена Заява про польсько-українські відносини, в якій висловлювалося прагнення встановлення і розвитку двостороннього діалогу. Для коректного налагодження польсько-українських відносин в Польщі і за її межами члени Громадянського комітету звернулися до своїх представників в Сеймі, Сенаті і уряді з проханням порушити наступні справи:

– скасування декрету від липня 1949 р. про перехід у державну власність нерухомого майна, розташованого в окремих повітах Білостоцького, Люблінського, Жешувського і Краківського воєводств;

– скасування усіх положень, що забороняють українському населенню повертатися на рідні землі;

– гарантування права на отримання освіти для дітей і молоді у своїх початкових, середніх школах, а також створення відповідної кількості місць для професійної підготовки вчителів української мови, літератури та історії;

– створення кращих умов для автентичного розвитку української національної культури згідно з очікуваннями і потребами їхньої спільноти.

Найтерміновішою справою серед усіх вищеперелічених була необхідність надання політичної оцінки акції “Вісла”, проведеної в 1947 р. з метою депортації українського населення [68, 101-102]. Цей крок був свідченням того, що питання минулого, теперішнього і майбутнього української меншини набуло дійсно особливої ваги в суспільно-політичній думці Польщі.

Разом з цим істотні трансформації переживало саме українське середовище. Насамперед в організаційно-скруктурній кризі в цей період перебувало УСКТ. Її поглиблення було спричинене, зокрема, результатами проведення останнього сопотського фестивалю. 23 вересня 1989 р. у Варшаві під час засідання Президії ГП УСКТ її члени розкритикували поведінку голови Товариства Є. Кохана. Одним із найсерйозніших звинувачень була нетактовність у випадку з непривітанням депутата-українця В. Мокрого. З цього та інших приводів свої зауваження висловлювали: Г. Колодій, П. Кремінський, М. Вербовий, Ю. Рейт, А. Вуйцік, В. Серкіз, Юзеф Дорох [184, 1]. Одним із найкритичніших відгуків належав Ю. Рейту, який ствердив: “Коли в країні та різного роду організаціях здійснюються пошуки нового способу праці, то ми … не можемо надалі діяти в закостенілих рамках, а повинні стати більш еластичними. Коли хочемо притягнути до себе більше молоді, “мусимо пересісти в новий трамвай, бо старим вона не поїде” [175, 1]. В цій ситуації більшість членів Президії обстоювала позицію, що потрібно оновити форми діяльності Товариства, у ширшому вимірі враховувати потреби молодого покоління [175, 1]. Було очевидно, що УСКТ стоїть на порозі переломних змін в своєму більш, ніж 30-річному існуванні. І першою такою зміною була зроблена під час засідання заява Є. Кохана про намір відійти з посади голови Товариства у зв’язку із виходом на пенсію. Такого ж змісту заяву було подано ним від імені неприсутнього директора бюро ГП УСКТ О. Гнатюка [29; 184, 1].

Наприкінці вересня 1989 р. відбулася наступна важлива подія в житті української громади в Польщі, що була пов’язана передусім із перебуванням з 27 по 30 вересня у Варшаві генерального секретаря Світового конгресу вільних українців – Василя Вериги з м. Торонто [86, 16]. 28 вересня він відвідав редакцію “Нашого слова”, де провів розмову із відповідальним редактором тижневика М. Вербовим. В. Веригу цікавила в першу чергу діяльність редакції, її проблеми, а також ситуація українського населення, зокрема вплив на нього суспільно-політичних змін, що відбуваються у Польщі. Окрім цієї зустрічі, 30 вересня відбулася ще одна – канадський гість зустрівся з головою

Громадянського парламентського клубу професором Б. Геремеком і депутатом доктором В. Мокрим, обговоривши з ними питання статусу діяльності української національної меншини у Польщі та допомоги, яку українцям може надати українська громадськість світу [197, 1].

Тим часом істотні зміни, крім УСКТ, відбувалися і в структурній формі організації української спільноти загалом. Передумовою започаткування процесу інституціоналізації української національної меншини було прийняття в квітні 1989 р. нової Ухвали про товариства [334, 123], яка скасувала обмеження на їх реєстрацію, в тому числі і нових об'єднань національних меншин [302, 156]. У результаті затвердження цих правових положень, що стосувалися створення незалежних самостійних структурних одиниць, які в період розпаду комуністичної тоталітарної системи визначали б рамки існування і діяльності національних меншин в Польщі, в українській громаді розпочалась активна мобілізація окремих середовищ. Зокрема, 14 жовтня 1989 р. в Гданську відбувся засновницький з'їзд СУНМ (участь взяло близько 40 осіб) [86, 16], ініціативна група якого виникла 20 травня того ж року в Гданську. Серед його членів були представники раніше вже згадуваної театральної групи "Контакт" – П. Павліще та П. Тима.

Ідея виникнення Союзу виникла в першу чергу з потреби інтеграції українського молодіжного середовища, надання його діяльності організаційних форм, незалежних від УСКТ, в тому числі і діючої ЗРКСНМ [16]: "Як організація проголосили ми незалежність від всяких політичних та державних установ, вирішили не обмежуватися та не підкорятися наказам, заборонам тощо… вважаємо необхідним повернення нашій громаді в ПНР національної гідності… Не можна далі нишком сидіти в хатах та роздумувати над гіркою долею дискримінованого українця… Дотеперішні заскорузлі структури не зможуть забезпечити нам повних прав і змоги розвитку" [206, 1].

Головна мета діяльності СУНМ, яка була окреслена в його Ідейній декларації, полягала в збереженні національної свідомості української молоді у Польщі шляхом розвитку культурної, наукової, видавничої, туристичної і

освітньої галузей. Зокрема, щодо видавничої діяльності, для реалізації цілей, поставлених в даному напрямку, Союзом була сформована редакційна група, що працювала над виданням україномовного бюлетеню. Згідно з Декларацією СУНМ-у, бюлетень “матиме характер плюралістичний під поглядом політичним, культурним і релігійним” [15]. У підготовці першого його номеру взяли участь: Ярослав Юнко (головний редактор), Богдан Мазурек, Олександр Дмитерко-Туцька [10, 4]. Окрім цих, важливим напрямком функціонування новоствореної організації було налагодження співпраці з іншими об’єднаннями, а також Церквами: “Прагнемо, у міру наших сил, перейняти ту частину публічного життя, якою сьогодні займаються Церкви, а чим повинні займатися світські особи” [15].

Першим заходом, реалізованим СУНМ разом із ЗРКСНМ в напрямку співпраці з польським середовищем, стало проведення 1−2 липня 1989 р. (тоді ж відбувався XI Фестиваль української пісні музики і танцю) в Гданську польсько-українського рокового концерту “Українські ночі” [17]. У ньому взяли участь також колективи з УРСР: “Колезький асесор” з Києва, “ВВ” і “Брати Гадюкіни” [19].

Окрім цього, важливою справою, організованою членами Союзу, була підготовка офіційного звернення до органів влади ПНР з вимогою надати “можливість вивчати українську мову кожному, хто цього бажає без огляду на те, у який закуток ПНР його закинули”. З цією метою організаційний комітет СУНМ-у проводив акцію зі збору підписів на підтримку ідеї введення уроків української мови до програми польського радіо і телебачення. Збір підписів був організований в серпні 1989 р. [11] та тривав до жовтня того ж року [150, 2]. Додатковими методами боротьби за українську мову, передбаченими в Ідейній декларації Союзу, були: організація мовних таборів для молоді, розвиток молодіжної преси, вимога перевидання і збільшення тиражу українсько-польських словників, перекладів української літератури, збільшення пунктів їхнього продажу [12].

В день засновницького з'їзду СУНМ-у відбулася ще одна вагома подія – маніфестація проти проведення масового арешту опозиційної української інтелігенції 1 жовтня у Львові [14]. Це була перша політична акція українців в Польщі, під час якої в центрі Гданська зібралась українська молодь із синьо-жовтими прапорами і транспарантами з гаслами "Немає вільної Польщі без вільної України". На закінчення протесту учасники заспівали гімн "Ще не вмерла Україна" [150, 2].

Свобода створення і функціонування нових об'єднань, товариств, фундацій санкціонувала початок процесу інституціоналізації також лемківського середовища, одна частина якого визнавала себе українцями, а інша, навпаки, репрезентувала ідеї своєї приналежності до окремого народу за релігійною, культурною і мовною ознаками. Посилення прагнення до відокремлення і відчуження серед другої частини лемків виникало додатково із розчарування ними обранням В. Мокрого депутатом Сейму. Під час передвиборчої кампанії лемки покладали на нього великі сподівання, збираючи в православних і греко-католицьких церквах перед богослужінням підписи на підтримку його кандидатури. Однак, як виявилось пізніше, негативне ставлення до тих лемків, які відкидають українську національну свідомість, спричинила до втрати В. Мокрим підтримки і довіри з їхнього боку. Депутат сприймався ними як чинник, що загрожує їхній національній ідентичності [318, 40].

Тому внаслідок пожвавлення трансформаційних процесів в суспільно-політичному житті Польщі в 1989 р. серед лемківської спільноти поширювались тенденції до інституціоналізації розподілу своєї групи. Зокрема, з'явилося декілька ініціатив, що призвели до виникнення нових незалежних організацій [337, 220].

Першою інституцією, яку було зареєстровано в Суспільно-адміністративному департаменті Воєводського правління в Лігниці 7 квітня 1989 р., стало Товариство лемків[127]. Перераховуючи причини виникнення

[127]Примітка:

Важливо зазначити, що до факту створення окремої представницької організації лемків у Польщі УСКТ віднеслось спокійно, просто проігнорувавши його. (Див. Чех М. Чи і чому потрібна нам нова (і яка) організація? / М. Чех // Наше слово. – 1990. – № 1. – С. 3.).

Товариства, його голова Андрій Копча, під час інтерв'ю 9 квітня того ж року членам редакції часопису "Зустрічі", зазначив: "Лемкам завжди втовкмачували, що вони якась культурно відстала етнічна група. На мій погляд, протягом сорока років вигнання лемки добилися власної інтелігенції, групи людей, що зуміють давати лад певним справам. Надійшов час, щоб наші справи перестали вирішувати інші, а не ми самі… Я вважаю, що ми самі повинні про себе говорити" [97, 50].

Генеза нової лемківської організації сягає 1988 р., коли 10 грудня в приміщенні православної парафії в Лігниці з ініціативи Дмитра Русинкі відбулася зустріч, присвячена історії лемків. Головним лектором був Ярослав Горощак. Під час його виступу і народилася ідея утворення лемківської організації. На зустрічі був присутній також А. Копча, який виступив з ініціативою опрацювати проект статусу організації. 5 лютого 1989 р. відбулося перше її зібрання, учасники якого схвалили назву "Товариство лемків" [274].

На цьому з'їзді були присутні також запрошені діячі з Лемківщини, які сподівалися, що пройде він у формі дискусії щодо потреби створення такого товариства і напрямів його діяльності. Однак організація і проведення зібрання мало формальне значення. Проходило воно практично за спланованим сценарієм без сперечань щодо необхідності існування такого товариства, обговорювались лише форми і структура новоствореної організації. В результаті цієї зустрічі кілька лемківських активістів, зокрема Б. Шост, М. Донський, Степан Гладик, Теофіль Дубець, Я. Троханівський, декларували своє рішення про відмову отримання статусу члена Товариства лемків [241, 37]. Сам установчий з'їзд організації відбувся через місяць – 5 березня. На ньому було ухвалено Статут і обрано членів Правління, до складу якого увійшли: голова А. Копча, заступники – Стефан Косовський і Петро Троханівський, секретар – Я. Горощак та інші. Тимчасовою резиденцією Товариства стала православна парафія в Лігниці [274].

Згідно з його Статутом, діяльність Товариства лемків поширюється на всю територію Польщі, де проживають представники лемківської спільноти. Однак

головним чином діє вона на заході країни і займає Нижньосілезьке, Любуське і Малопольське воєводства [337, 201]. Щодо завдань організації лемків, які не ототожнюють себе частиною української національної меншини, її основоположним документом передбачено наступні: інтеграція лемківського населення незалежно від поглядів і релігійних переконань[128]; збереження, розвиток і поширення матеріальної і духовної культури лемків; організація навчання лемківської мови; популяризація історії Лемківщини, а також інформації про життя і діяльність лемків за межами Польщі; пропагування лемківсько-польських дружніх відносин, в тому числі співпраці з подібними товариствами національних меншин, що діють на території Польщі.

Перераховані вище завдання Товариство реалізовує через організацію культурно-освітньої діяльності (проведення оглядів художніх колективів, концертів, театральних вистав, семінарів), пропагування лемківської культури і мистецтва (відкриття бібліотек, читалень, світлиць), організацію видавничої діяльності [82]. Часописом Товариства лемків є двомісячник "Бесіда", який видається лемківською мовою в Криниці (Малопольське воєводство)[129]. Перший його номер з'явився 30 червня 1989 р.[130] [274]. Окрім статей на тему історії, культури лемків, літературних творів, в часописі опубліковано окремі статті Статуту Товариства лемків [34].

Вагоме місце в діяльності цієї організації займала і займає також організація культурних заходів. Йдеться насамперед про щорічний фестиваль

---

[128]Примітка:

У випадку лемків в суспільній свідомості утримується поділ на проукраїнських греко-католиків і православних лемків-русинів. Це є наслідком процесу формування національної свідомості лемків та пов'язаного з ним національного характеру Греко-Католицької Церкви. Діяльність останньої, на думку представників Товариства лемків, спрямована на їх українізацію. Цьому вони протиставляють як національну, так і політичну нейтральність ПАПЦ. Однак потрібно зауважити, що релігійний поділ в лемківській групі є досить ускладненим і не можливо їх представляти в формі простого, дихотомічного поділу на греко-католицьких лемків-українців і православних лемків-русинів. (Див. дет. Michna E. Łemkowie. Grupa etniczna czy naród? / E. Michna. – Kraków: Nomos, 1995. – S. 61-69.).

[129]Примітки:

Завдяки допомозі від польського уряду Товариство лемків видає, окрім "Бесіди", річник "Лемківський календар", підручники для вивчення лемківської мови, організовує навчання лемківської мови на території Лемківщини і західних воєводств, в тому числі курсоконференції для вчителів, проводить наукові дослідження над історією і культурою лемків. При Товаристві діє лемківський театр в Лігниці. (Див. Заміряне на Русинів: меджінародный семінар о русиньскых меншинах у выходосередній Европі / під ред. Т. Трієр. – Копенгаген: Данськый інштітут культуры, 1999. – С. 31-32.).

[130] Електронний архів часопису "Бесіда" міститься на сторінці: http://www.stowarzyszenielemkow.pl/new/modules/ publisher/category.php?categoryid=48. – Доступ з: 17.03.2014 р.

“Лемківська ватра на чужині”[131] [318, 41], яка є символом їхньої окремішності і знаходиться в опозиції до іншого фестивалю – Ватри на Лемківщині [265, 106]. Вперше Лемківська ватра була організована в 1979 р. (протягом перших трьох років вона називалася “Вогнище”) в Михалові (тодішнє Лігницьке воєводство) [333]. Головною метою фестивалю є збереження національної тотожності лемків.

Таким чином, Товариство лемків стало першою повоєнною організацією лемків [318, 40-41], члени якого визнають себе представниками окремої національності – “гілки народу карпаторуського”. Польські “лем-лемки”, як їх називають на відміну від “лемко-українців”, відмовилися під час цього протистояння навіть від закликів повернення на Лемківщину, і натомість згодилися теоретично на сприйняття Чужих Земель, бо “нас тут більше, і ми тут єдині” [265, 106].

Наступною лемківською організацією, яка на відміну від попередньої виступає за національну єдність з українським народом, є Об’єднання лемків. Процес його створення розпочався в квітні 1989 р. в Горлиці[132]. Тоді групою лемківських діячів було сформовано Лемківський комітет з метою захисту прав лемків, ліквідації наслідків акції “Вісла”. Головою Комітету став С. Гладик [86, 11], а його заступником – М. Донський [201, 1]. 30 грудня того ж року в Горлиці відбувся засновницький з’їзд Об’єднання, під час якого його головою було обрано Ф. Гоча. Варто зазначити, що серед засновників Об’єднання головним чином були діячі Секції у справах розвитку культури лемків, що функціонувала тоді при правлінні Сяноцького відділу УСКТ [86, 18-19]. До них м.ін. належали:

---

[131] Цю назву фестивалю було надано в 1990 р. (Див. Łemkowska watra na obczyźnie w Michałowie [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stowarzyszenielemkow.pl/new/modules/publisher/ item.php?itemid=26. – Назва з екрану. – Доступ з 18.03.2014 р.).

[132]Примітка:

Серед науковців існують різні погляди з приводу остаточної дати створення Об’єднання лемків. Зокрема, Е. Міхна називає дату 30 березня 1990 р, коли, як зазначено в Резолюції І З’їзду Об’єднання лемків, відбулася його реєстрація. Натомість С. Дудра днем заснування Об’єднання визнає дату 30 грудня 1989 р., коли відбувся засновницький з’їзд організації. (Див. Michna E. Łemkowskie organizacje społeczne – współczesna działalność na rzecz podtrzymania i rozwoju kultury / E. Michna // Łemkowie, pod red. B. Machul-Telus. – Warszawa: Wyd-wo Sejmowe, 2013. – S. 204.; Dudra S. Łemkowie w III Rzeczypospolitej / S. Dudra // Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa. – Zielona Góra-Słupsk, 2009. – T. II. – S. 43.).

М. Донський, С. Гладик, Володимир Мокляк, Петро Шафран і Т. Дубець [267, 6].

21 листопада 1989 р. її представники від імені мешканців Лемківщини звернулися з петицією до сенатської Комісії верховенства права і прав людини у справі становища українського населення. В ньому було вміщено прохання винести на обговорення Сейму найнагальніші справи, що стосуються української національної меншини. Зокрема, стверджувалось, що їх реалізація буде моральною компенсацією за завдані їм кривди. Загалом до документу увійшов перелік традиційних постулатів, які багаторазово відхилялися органами державної влади ПНР. Однак, як визначили його автори, а заразом і члени Секції, "в добу великих змін, що відбуваються в Європі і в Польщі, вважаємо, що в цьому новому польському домі знайдеться для нас теплий куток…" [62, 102-104]. Така діяльність свідчить про те, що лемки, які не вперше висувають постулати на адресу польської влади (така спроба була здійснена в травні 1989 р.), вкотре намагалися наблизити польських парламентарів до проблематики своєї етнографічної групи, в тому числі включивши до них невирішені питання всієї української меншини.

Щодо цілей і завдань Об'єднання як організації, яка інтегрує лемків на грунті української національної свідомості, в його Статуті зазначається, що метою існування Об'єднання є стимулювання, збереження і розширення культурно-освітньої діяльності на території лемківського регіону. Об'єднання, згідно з положеннями Статуту, прагне огорнути особливою опікою: пам'ятки лемківської культури в Польщі, беручи до уваги архітектуру, малярство, музику, народну творчість і фольклор, і особливо художні аматорські регіональні колективи; впливати на розвиток освіти і науки в лемківській спільноті; популяризувати аматорський артистичний рух як широку культурно-освітню діяльність; заохочувати наукові дослідження з галузі лемкознавства; щороку організовувати фестиваль "Лемківська ватра"; репрезентувати і захищати інтереси української етнографічної групи лемків. Періодичним органом Об'єднання лемків є квартальник "Ватра" [83].

Вагоме значення для лемківської спільноти мало і має проведення фестивалів на теренах своєї історичної батьківщини. Лемківська ватра 1989 р. засвідчила, що вона сприяє не лише збереженню і розвитку культурних традицій лемків, а також зміцненню дружби із сусідами. Про цю місію "Ватри'89", яка відбулася 20−22 липня у Бортному, переконливо висловилися віце-маршал Сенату ПНР Зоф'я Куратовська і депутат Сейму В. Мокрий [145, 1]. Це була перша в історії "Ватра", в якій взяли участь політичні діячі Польщі [365, 396].

Для учасників та гостей фестивалю великою несподіванкою стало послання, про яке вже вище згадувалось, Є. Гарасимовича. З'явилося воно за невипадковим збігом у переддень фестивалю – 19 липня. До того ж символічною була сама назва статті – "Лемкам під розвагу". Пізніше на сторінках тижневика "Наше слово" відомі українські і лемківські діячі апелювали проти закликів поета створити "окремий незалежний лемківський регіон", проголосивши себе "народом з власною мовою, культурою і власними поетами" [145, 6]. З відкритим листом до Є. Гарасимовича звернувся також керівник літературної секції московського товариства української культури "Славутич" Іван Шишов, який звинуватив славнозвісного автора в українофобстві та застеріг його не розпалювати міжнаціональної ворожнечі між поляками і українцями [99, 5].

Окрім статті Є. Гарасимовича, інші його однодумці під назвою гурту "Грюнвальд" напередодні "Ватри'89" на адресу її організаторів надіслали шовіністичного змісту листівку з погрозами та закликами боротьби з українцями в Польщі. Зокрема, автори листівки помістили в ній попередження лемкам, що якщо на сцені "Ватри" розпочнуться "присіди" і декламації "шевченківською мовою", то польська громадськість не зможе "залишитися байдужою". "Поляки не мають наміру толерувати тенденцію до відірвання нової території … і не зупиняться перед здійсненням чергової кривди (українцям)" [145, 6]. Далі було наведено приклади методів залякування, які підтверджували серйозність намірів анонімної організації перешкодити діяльності лемкам в напрямку розвитку національного почуття та усвідомлення єдності з

українським народом. Однак, незважаючи на погрози невідомої групи осіб, фольклорно-етнографічне свято лемків відбулося в атмосфері дружби і взаєморозуміння.

Безсумнівно, між публікацією статті Є. Гарасимовича в "Газеті краковській" та діями таємничого гурту "Грюнвальд" існував певний взаємозв'язок. Реалізація відповідних заходів практично була неможлива без санкції державної влади ПНР. Остання, зареєструвавши обидві вищезазначені лемківські організації, юридично затвердила існування в Польщі поділу лемківської громади на лемків-українців і лемків, які не належать до українського народу.

Третьою організацією, яка висловила бажання бути поза всіма поділами та охопити усіх лемків і бойків, не враховуючи національної самоідентифікації, стала політична партія – ГКЛ "Господар", утворена в 1989 р. (від 5 липня 1991 р. її назва – Русинсько-демократичне коло лемків "Господар"[133]) [336, 108]. Ініціатором її створення був П. Стефанівський [318, 43]. У своїй політичній програмі ГКЛ ставило за мету припинення політичної і економічної дискримінації лемків і бойків та повернення їх на рідні терени за допомогою польської держави через створення відповідного "Карпатського кредитного банку" [336, 108-109].

Спробою втілення цієї мети в життя було звернення з відкритим листом до органів державної влади ПНР, в якому члени ГКЛ висловились з проханням трактувати їх як рівноправних членів польського суспільства. Особливо наголошувалось на вимозі, адресованій, зокрема, до Міністерства рільництва і

[133]Примітка:

Згідно з даними Головного управління статистики в 1994 р. Русинсько-демократичне коло лемків "Господар" налічувала 20 тис. членів, в 1995 р. – 26 тис., а в 1996 р. чисельність впала до 21 тис. членів. Така велика кількість прихильників партії була результатом того, що члени партії "Господар" не отримували жодних посвідчень, а членство виходило з публічного вираження волі щодо приналежності до партії. (Див. Michna E. Łemkowskie organizacje społeczne – współczesna działalność na rzecz podtrzymania i rozwoju kultury / E. Michna // Łemkowie, pod red. B. Machul-Telus. – Warszawa: Wyd-wo Sejmowe, 2013. – S. 207.).

лісництва, повернути ліси, які після примусового переселення лемків з рідних земель перейшли у державну власність згідно з декретом від 27 липня 1949 р.

На цей лист відомче Міністерство 24 листопада 1989 р. надіслало свою відповідь. В ній було постановлено, що земля і маєтки лемків передані підприємству "Державні ліси" та Бескидському національному парку. Водночас Міністерство зауважило, що за маєтки і ліси лемки одержали господарства на "повернених землях". Для остаточного вирішення даної справи ГКЛ на чолі з П. Стефанівським пропонувало скликати "круглий лемківський стіл", з відкритими листами звернулося також до польської і української інтелігенції та до православного і греко-католицького єпископів Адама та І. Мартиняка. Щодо негативної відповіді Міністерства рільництва і лісництва ГКЛ виступило до нього із надзвичайним комюніке, у якому стверджувалось, що "члени ГКЛ надалі вестимуть боротьбу за рівні права лемків й бойків – громадян Речі Посполитої Польської… ГКЛ готовий послідовно домагатися своїх прав…" [259, 6].

Таким чином, напруження ситуації навколо лемківського питання винесло на поверхню суспільного життя усі поділи, що існували всередині їхньої спільноти протягом кількох останніх десятиріч. В цей період обставини в лемківському середовищі також стояли на порядку денному представників студентства і молодої української інтелігенції. Йдеться насамперед про членів редакції часопису "Зустрічі", які присвятили лемківській проблематиці основну частину першого номеру за 1989 р. Обрання цієї тематики свідчило про те, що справа лемків є наскрізною для української громади в Польщі.

Серед авторів, що збагатили зміст видання статтями про історію, релігію, культуру лемків, були як члени редколегії "Зустрічей" (Б. Гук і М. Чех), так і коло осіб, які безпосередньо пов'язані з Лемківщиною: П. Стефанівський, М. Донський, Михайло Долинський, Петро Вірхнянський, Я. Мокляк, Ярослав Гунько, Олена Дуць-Файфер[134], Лідія Стефанівська. Їхні статті передавали різні

[134]Примітки:

Олена Дуць-Файфер – народилася в 1960 р. в Уданіні Нижньосілезького воєводства. Лемківська громадська діячка, науковий працівник Ягеллонського університету, де у 2012 р. здобула габілітацію. Член редакційної колегії часопису "Бесіда" та ГП Товариства лемків.

погляди на проблему, пов'язану насамперед з найгострішим питанням національного самовизначення лемків [131, 4]. Цінними в цьому плані стали відгуки щодо існування санкціонованого поділу групи лемківських активістів, зокрема А. Копчі і М. Донського. Таким чином, внаслідок двозначної політики польської комуністичної влади у сфері питання визначення національної приналежності лемків останні не змогли перетворитися ні в окремий народ, ні стати частиною одного із сусідніх[135].

Процес поступової лібералізації політичного режиму в Польщі продовжував впливати на інституціоналізацію української меншини. Активну участь в її громадському житті брали українські релігійні структури, що в 1989 р. об'єдналися в УХБ, Православне братство та Фундацію св. Володимира. Виникнення останньої організації пов'язане із науковою і громадською діяльністю депутата Сейму В. Мокрого, який і був засновником Фундації св. Володимира Хрестителя Київської Русі (повна назва організації). Процес її створення розпочався в червні 1989 р. 2 жовтня того ж року на внесок В. Мокрого Фундація та її Статут були затверджені МКіМ Польщі, а 5 грудня Фундацію св. Володимира було внесено до загального реєстру фундацій Районним судом Варшави-Праги у Варшаві [293, 98]. Мета її створення полягала насамперед в підтримці українського духовного і культурного життя, здійсненні краєзнавчих та лінгвістичних пошуків, праці над порятунком історико-культурної спадщини українського народу [271]. В основу Фундації лягла нагорода її засновника – В. Мокрого, надана йому в 1987 р. Фундацією Іоанна Павла II: "за суспільно-моральну діяльність для польсько-українського порозуміння і зближення, такого важливого для майбутнього Центральної

[135] Остаточно правовий статус лемків в Польщі було врегульовано внаслідок прийняттяя Закону 6 січня 2005 р. "Про національні і етнічні меншини та регіональну мову". Відповідно до п. 4 ст. 1 Закону лемки визнані однією із чотирьох етнічних меншин Республіки Польща. Це є перше офіційне визнання лемків польською владою як окремої групи, яка істотно відрізняється від решти громадян мовою, культурою чи традицією, володіє історичною свідомістю своєї етнічної спільноти, в тому числі її нащадки проживали на нинішніх теренах Польщі щонайменше 100 років. (Див. Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/D20050141Lj.pdf. – Назва з екрану. – Доступ з: 19.03.2014 р.).

Європи, а також за важливі наукові досягнення, що вказують на християнське коріння української культури” [252, 78].

Діяльністю новоствореної організації керує Управа з 5 членів: голова – В. Мокрий, директор – Марта Ясінська, скарбник – Вожена Зінкевич-Томанек та інші. Для досягнення вище окресленої мети Фундація проводить такі заходи, як: збір і каталогування для архівних і дослідницьких потреб документів, пов’язаних з культурою і історією українських Церков у Польщі; ведення видавничої діяльності; створення етнографічно-діалектологічної секції ля дослідження українських етнографічних груп Підляшшя, Холмщини, Любачівщини, Надсяння, Лемківщини і Бойківщини; фінансування досліджень української культури і історії; діяльність для розвитку українського театрального музичного і мистецького руху в Польщі та інші [293, 98]. Усі ці заходи втілюються в життя завдяки діяльності видавництва “Швайпольт Фіоль”, Галереї українського образотворчого мистецтва, Майстерні реставрації ікон, українознавчої бібліотеки, українського студентського клубу “Вернигора”, читальні, книгарні “Нестор”, що функціонують в рамках Фундації св. Володимира в Кракові [292].

Наступною новою організацією українців у Польщі стало УХБ, створене групою вірних Греко-Католицької Церкви на основі Церковного братства св. Володимира, яке діяло з 1983 р. 7 листопада 1989 р. відбулася його реєстрація у Воєводському суді у Варшаві. Установчі збори УХБ відбулися 27 липня 1989 р., на яких було обрано Тимчасове правління. Очолив його О. Гнатюк (м. Гданськ). До складу правління увійшли: депутат В. Мокрий (м. Краків), Степан Клосовський (м. Щецин), Б. Троянівський (м. Люблін) та М. Чех (м. Варшава). Були також визначені головні завдання Братства: інтеграція української громади в Польщі на грунті релігійних і національних традицій та християнської суспільної науки, здійснення заходів з метою закріплення юридичної та суспільної суб’єктності Греко-Католицької Церкви в Польщі (до таких заходів належало звернення до Сейму ПНР з петицією в справі статусу Церкви), здійснення заходів з метою співпраці українських релігійних громад –

католицької і православної, поширення принципів релігійної толерантності і екуменізму, діяльність заради українсько-польського зближення, порозуміння і поєднання. Виконання цих завдань УХБ передбачалось через налагодження співпраці зі священиками, відповідними польськими і українськими організаціями за кордоном та Товариством "Православне братство" [219, 1].

Щодо початку процесу формування до остаточної реєстрації "Православного братства" – першої в Польщі світської організації, що об'єднувала православних мирян, головним чином представників білоруської і української меншин Білостоку, як і у випадку з УХБ, розпочався він також у 1983 р. Однак згодом дана ініціатива трансформувалася у проведення регулярних зустрічей православної інтелігенції[136], оскільки не отримала схвалення з боку єпископа Білостоцького і Гданського Савви, в тому числі згоди на діяльність Товариства не було надано Суспільно-адміністративним департаментом Воєводського правління в Білостоці та МВС Польщі.

У цій ситуації Засновницький комітет Товариства припинив діяльність до 1989 р. 3 березня того року Товариство "Православне братство" було занесене до реєстру товариств і спілок Воєводського правління в Білостоці [357]. Таким чином, православні миряни, серед яких були також представники української громади, хронологічно першими досягли перемоги в боротьбі за легалізацію своєї організації, діяльність якої спрямовувалась на м.ін. на здійснення пошуків шляху порозуміння і співпраці між різними визнаннями і релігіями.

Така численність і водночас неоднорідність українських форм національного життя в певній мірі була наслідком внесення суттєвих змін в справі відомчого підпорядкування організацій національних меншин [291]. 10 листопада 1989 р. під час зустрічі з представниками Білоруського, Єврейського, Литовського, Словацького й Українського суспільно-культурних товариств з однієї сторони та віце-міністром культури Стефаном Старчевським і

---

[136]Примітка:

До ініціативної групи Товариства належали: доктор Анатолій Одзієвич, Петро Ющук, Валенти Пацевіч, Антоні і Є. Міронович, Олександр Нікітін, Олександр Солов'янович та інші (Див. дет. Sołowianowicz A. Historia Stowarzyszenia "Bractwo Prawosławne św. św. Cyryla i Metodego" [Електронний ресурс] / A. Sołowianowicz. – Режим доступу: http://www.bractwocim.cerkiew.pl/historia. – Назва з екрану. – Доступ від 20.03.2014 р.).

директором Відділу у справах національних меншин Б. Бердиховською[137] з іншої було поінформовано їхніх керівників, що внаслідок радикалізації суспільно-політичного життя країни товариства національних меншин з 1 січня 1990 р. перейдуть під юрисдикцію МКіМ. Це рішення було прийняте з огляду на припинення з кінця грудня 1989 р. фінансування з державного бюджету статутної діяльності всіх організацій у Польщі, в тому числі і товариств національних меншин [129, 1].

Інформація про відхід національних товариств з-під опіки МВС була передана активу УСКТ 29 жовтня під час пленарного засідання ГП Товариства у Варшаві. Окрім цього, на засіданні прийнято ряд інших доленосних рішень, які мали вплинути на перетворення УСКТ в "нормальну цивілізовану організацію", що представляла і виражала б потреби та волю всієї української громадськості у Польщі. По-перше, було прийнято постанову про скликання позачергового надзвичайного з'їзду делегатів УСКТ з участю запрошених представників усього українського населення. З'їзд, який мав окреслити нову формулу діяльності організації, було заплановано на березень 1990 р. [166, 1].

Вимога невідкладного проведення такого формату зустрічі була висловлена відділенням Товариства в Кошаліні 22 жовтня, що чинило певний тиск на керівні структури організації. Зокрема, в Ухвалі пленуму Правління місцевого відділення УСКТ від 22 жовтня 1989 р. зазначалось про необхідність створення на базі Товариства нової організації – Спілки (Союзу) українців в Польщі [365, 441].

Наступним важливим рішенням пленарного засідання, яке підготувало б Товариство до нових суспільно-політичних реалій в Польщі, було обрання нового керівництва. Головою УСКТ став М. Вербовий, його заступниками – М. Кертичак та Ю. Рейт, секретарем обрано Марію Туцьку[138]. До складу

---

[137]Примітка:

Посаду радника у справах національних меншин при МКіМ, яку обійняла Б. Бердиховська, було створено 16 жовтня 1989 р. (Див. Ukraińcy w Polsce 1989−1993: Kalendarium. Dokumenty. Informacje, pod red. M. Czecha. – Warszawa: Związek Ukraińców w Polsce, 1993. – S. 16).

[138]Примітка:

Марія Туцька – народилася в 1960 р. в Пасленку, Ельблонзький повіт Вармінсько-Мазурського воєводства. Активістка УСКТ в Кракові і Лігниці. В 1998−2000 рр. була директором Загальноосвітнього ліцею ім. М. Шашкевича в Перемишлі. Нині – голова Перемишльського відділу ОУП.

Президії, крім них, увійшли: А. Вуйцік, Людмила Кобеляк, Г. Колодій, П. Кремінський, Р. Любинецький і В. Серкіз. Обрано також з'їздівську комісію у складі: Р. Галана, Л. Кобеляк, Є. Рижика та В. Шоста. Під час дискусій була винесена пропозиція скликати перед з'їздом форум, "круглий стіл" українців з участю представників різних груп, об'єднань української громади [166, 1].

Про поточні проблеми діяльності й підготовки до надзвичайного з'їзду УСКТ члени ГП УСКТ дебатували під час засідання Президії 2 грудня в Гданську. З першими пропозиціями відносно положень статуту майбутньої організації Президію ознайомив Р. Любинецький. Учасники засідання також заслухали доповіді керівників українських молодіжних організацій І. Щерби та П. Тими про найсуттєвіші проблеми їх діяльності і про форми співпраці з УСКТ. Головним підсумком зустрічі стало рішення Президії провести в грудні спільне засідання статутної і з'їздівської комісій з метою обговорення концепцій майбутнього формату організації [210, 1].

Перша з цих, як відмічено в тижневику "Наше слово", безпрецедентних зустрічей в історії післявоєнної Польщі представників української громади відбулася 16−17 грудня у Варшаві. За спільним столом першого форуму українців у Польщі зібралися лідери і активні діячі українських громадських, культурних, політичних, віросповідних, регіональних, творчих, наукових, економічних об'єднань та угруповань [164, 1]. Всього участь взяло близько 50 осіб. Головним питанням, яке розглядалося учасниками українського "круглого столу" була справа пошуку найбільш відповідних форм існування організації [86, 18]. В ході обговорень переважало три головних позиції. Перша: продовжити існування дотеперішньої організації, не відмовляючись навіть від назви. Друга: створити Конгрес українських організацій на зразок парламенту української громади, в якому були б представлені усі об'єднання українців. Третя: утворити на базі УСКТ нову організацію, яка спроможна була б представляти інтереси всього українського населення в Польщі. Найбільш дискусійною була саме остання пропозиція, тому вона й здобула найбільшу кількість прихильників. Ідею створення організації, яка інтегрувала б інтереси

різних ідеологій, світоглядів на основі українства, підтримали також представники обох церков – Греко-Католицької Церкви та ПАПЦ. Щодо назви майбутньої організації на розгляд “круглого столу” подавались наступні пропозиції: УСКТ, Союз українців Польщі, Українське національне товариство, Об’єднання українців Польщі, Товариство ім. св. Ольги і Володимира, Український фронт єдності, Український громадянський рух та інші [164, 1].

Тим часом в процесі підготовки до перетворення УСКТ в нову організацію восени 1989 р. було підготовлено документ декларативного характеру під назвою “Чи і чому потрібна нам нова (і яка) організація?”, автором якого був М. Чех [365, 442]. Незважаючи на важливість піднятих в документі питань, що стосувалися насамперед становища українського населення в політичній ситуації в Польщі, в “Нашому слові” він був опублікований лише на початку наступного 1990 р. В своєму документі М. Чех докладно проаналізував усі недоліки діяльності УСКТ протягом останніх десятиріч та обгрунтував свою пропозицію створення нової організації. Серед усіх найбільш прийнятних проектів (політичної партії, комітету українських організацій у Польщі, клубу парламентарної акції або руху українських громадянських комітетів) була виокремлена одна – організація громадсько-політично-культурного характеру – Союз українців Польщі. Приналежність до нього не виключала б приналежності до інших українських організацій, а його створення повинно було відбуватись на основі УСКТ, що дало б можливість використати вже існуючу базу проведення, наприклад, культурно-освітньої діяльності.

Союз мав би об’єднувати усіх громадсько-активних українців, незалежно від політичних поглядів, віросповідання і сфери зацікавлень. У своїй діяльності він брав би до уваги найосновніші вимоги і інтереси української громадськості. М. Чех щиро сподівався, що Союз українців зніме обмеження й статус виключності української громади в Польщі [220, 3].

На черзі стояло проведення другого форуму українців, який відбувся 20−21 січня 1990 р. у Варшаві. В ньому взяло участь 60 осіб. Основним завданням форуму була спроба визначити перспективу і програму дій нової організації.

Присутнім на зустрічі був також і депутат Сейму В. Мокрий, який представив позицію національного питання на парламентарному рівні. Одним із головних результатів другого “круглого столу” було схвалення проекту Статуту, який передбачав наступні положення: нова організація має бути спадкоємцем УСКТ, бути незалежною і самоврядною структурою, діяти з метою демократичного і справедливого забезпечення усіх прав українців. Заплановано, що повний текст проекту Статуту мав бути поданий до відома делегатів з’їзду, в тому числі якнайширшій громадськості на початку лютого [169, 1].

Окрім основоположного документу, на зустрічі обговорювались пропозиції щодо проведення надзвичайного з’їзду УСКТ. В результаті його було заплановано на 24−25 лютого. Форум українців також прийняв і схвалив два звернення до Сейму і Сенату Республіки Польща: перше – у справі ліквідації наслідків акції “Вісла” і друге – у справі відмови Сенатом прийняти пропозицію щодо надання преференцій для національних меншин під час виборів до органів місцевого самоврядування [86, 19].

З метою ознайомлення широких кіл української громадськості із практичними результатами роботи учасників “круглого столу” послання до Сейму було опубліковано в одному з чергових номерів “Нашого слова”. В цьому документі представники української меншини в Польщі виступили до Сейму із закликом засудити депортаційну операцію “Вісла”, внаслідок якої українське населення зазнало національної дискримінації. “Визнання рішення тодішнього уряду Польщі, яке було грубим порушенням гуманітарних принципів співжиття, несумісними з правовими як внутрішніми, так і міжнародними нормами було б проявом зрозуміння заподіяних українцям кривд та наріжним каменем у формуванні нових, дружніх, спертих на засади рівності і партнерства відносин, в тому числі сприяло б ідеї польсько-українського зближення”, – зазначалось в документі [69, 111-112].

В умовах прискореного перебігу трансформаційних процесів всередині головної організації українців Польщі перед її лідерами паралельно поставали питання менш важливого значення, але вимагали водночас і невідкладного

вирішення. Стосувалися вони насамперед можливості виникнення фінансових і видавничих проблем після переходу товариств національних меншин під підпорядкування до МКіМ. Ці питання були основною темою зустрічі, яка відбулася 27 грудня 1989 р., редакторів білоруської, єврейської, литовської, української, чеської і словацької газет з віце-міністром культури і мистецтва С. Старчевським. Редакцію українського тижневика на зустрічі представляли: головний редактор М. Вербовий, його заступник Р. Галан та заступник голови ГП УСКТ Ю. Рейт. Нагальність справи полягала в першу чергу в тому, що з 1 січня 1990 р. партійний видавничий концерн РСВ "Преса-книга-рух" припиняв дотувати періодичні видання національних меншин. МКіМ зі свого боку запропонувало, щоб функції видавця перейняли на себе суспільно-культурні товариства національних меншин, а воно дофінансовувало б їхні видавничі потреби. Однак в дійсності це означало те, що дане відомство приймало на себе відповідальність за кошти, пов'язані з технічним процесом підготовки, друку, випуску і розповсюдження газет, а також фінансового утримування редакційних колективів. Відкритими залишалися питання забезпечення редакцій робочими матеріалами й утримання їхніх приміщень [173, 1].

Таким чином, впровадження змін в фінансування суспільно-культурних товариств національних меншин створювало реальну загрозу ліквідації найважливіших форм їх діяльності. У зв'язку з цим 2 лютого 1990 р. представники товариств провели зустріч в Раді Міністрів, під час якої було висловлене прохання створити координуючий центр у справах національних меншин. Крім цього, наголошувалось, щоб до процесу розробки і підготовки проекту закону про національні меншини мали змогу долучатися і вони [96, 1].

У такій обстановці, яка додатково ускладнювалась перехідними процесами у внутрішньополітичному житті Польщі, репрезентативний орган української громади наблизився до надзвичайного, а заразом і останнього свого з'їзду. У ньому взяло участь понад 120 делегатів, що представляли організації і середовища української спільноти[139], а також гості з Польщі і з-за кордону [86,

[139]Примітка:

21]. Серед запрошених гостей на форум українців з Польщі, України та інших держав прибули: представники Сейму – Є. Вуттке і В. Мокрий, МКіМ – С. Старчевський і Б. Бердиховська, міністр праці і соціальної політики Я. Куронь, голова правління Гельсінського фонду з прав людини у Польщі Марек Новицький, посол СРСР в Польщі Валерій Виноградов. З України присутніми були представники: Народного руху України за перебудову (Віталій Дончик), Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном (Станіслав Лазебник і Сергій Марушевський), Товариства української мови ім. Т. Шевченка (Юрій Огульчавський), Спілки письменників України (Наталія Поклад). Вперше у з'їзді також взяли участь делегати від: Світового конгресу вільних українців, Українського центрально-громадського комітету у Франції, Центрального представництва української еміграції Німеччини, Союзу русинів-українців Чехословаччини та інших організацій [108, 1].

Перша частина з'їзду була присвячена організаційно-процедурним питанням та дискусії над проектом статуту організації. Відкрив з'їзд голова ГП УСКТ М. Вербовий. Президія з'їзду складалася з: М. Кертичака, Ю. Рейта, О. Гнатюка, Андрія Орехівського, Василя Панчака і В. Шоста. Обрано також секретаріат з'їзду у складі Наталії Кравчук, М. Туцької і Б. Тхіра. Прес-центр з'їзду обслуговували Р. Галан та М. Чех.

Найважливішими етапами другої частини надзвичайного з'їзду було схвалення нового Статуту організації і її назви. Під час дискусії до розгляду подано дві пропозиції: Союз українців Польщі та ОУП. В результаті голосування проти останньої назви висловилося 4 делегати. Таким чином, завершився 34-річний етап існування організації українців в Польщі під назвою УСКТ [178, 1]. Окрім Статуту, з'їзд затвердив також і низку інших важливих документів: "Програмна декларація", "До українців у Польщі", "До польської громадськості", "До Сейму Речі Посполитої Польської", "Програма ОУП", "До України", "До української діаспори" [86, 21].

На з'їзді присутніми були представники: Об'єднання лемків, Товариства лемків, ГКЛ, ЗРКСНМ при СПС, СУНМ, УХБ, Товариства "Православне братство", Фундації св. Володимира Хрестителя Київської Русі і Товариства "Український народний дім" в Перемишлі. (Див. Гості з'їзду // Наше слово. – 1990. – № 11. – С. 1.; Syrnyk J. Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (1956−1990) / J. Syrnyk. – Wrocław, 2008. – S. 443.).

В “Програмі ОУП” стверджено, що Об’єднання вважає себе незалежною і самоврядною, не підпорядкованою жодній громадській, політичній чи релігійній організації або державній установі. ОУП відкрите для всіх громадян української національності, незалежно від їх політичних, ідеологічних чи релігійних поглядів і переконань, як і незалежно від членства в інших суспільних організаціях. Передбачено також, що його головною метою є забезпечення на практиці політичних і громадських прав української національної меншини [46, 3].

Під час виборів до керівних органів влади Об’єднання було створено 35-особову Головну раду. Найбільше голосів отримали такі її члени: М. Чех (105 голосів із 121 можливих), М. Вербовий (104), І. Киризюк (102), В. Мокрий (100), С. Козак (99), М. Кертичак (96), М. Лесів і Є. Рижик (по 94) та інші. Кандидатурами на пост голови ОУП були: Ю. Рейт, М. Чех, М. Вербовий, С. Козак, С. Заброварний, Я. Грицковян і М. Кертичак. В результаті голосування головою організації українців в Польщі з’їзд обрав 40-річного Ю. Рейта. За його пропозицію було схвалено такий склад ГП: М. Вербовий та С. Козак – заступники, М. Кертичак – секретар, Петро Гладик, С. Заброварний, М. Лесів, Степан Мігус, Є. Рижик, М. Чех та І. Щерба [178, 4].

У власність ОУП перейшла спадщина УСКТ, яка включала в себе 7771 членів у 181 гуртках (деякі з них не функціонували (див.: Дод. В). Діяло 47 колективів, які об’єднували загалом близько 780 осіб. Періодично відбувалися Фестивалі української культури, Молодіжні ярмарки в Гданську, дитячі фестивалі в Кошаліні і огляди в Ельблонзі та ряд інших артистичних заходів. Щодо шкільництва, функціонувало 56 пунктів навчання української мови, одна початкова школа в Білому Борі, IV Загальноосвітній ліцей в Лігниці, українські класи в початковій школі в Банях Мазурських і в Загальноосвітньому ліцеї в Гурові-Ілавецькому. Разом українську мову вивчало 1432 учнів [307, 224-225].

Таким чином, активність усіх середовищ української громади в перехідний період в житті Польщі супроводжувалася перебігом визначальних процесів, що мають вплив на внутрішнє функціонування української меншини і до сьогодні.

Насамперед вагомим здобутком представників її інтелігенції стало прийняття рішення про термінове реформування насадженого комунізмом організаційного становища української громади. Внаслідок його успішної реалізації і підтримці з боку нової демократичної влади Польщі протягом другої половини 1989 р. організаційна структура української спільноти була представлена відразу кількома об'єднаннями й товариствами. Неефективність в цьому процесі головної організації українців – УСКТ – призвела до переконання, що принцип "одна меншина – одна організація" не дієвий в умовах активної громадсько-політичної діяльності національних меншин. Для представництва і забезпечення прав, інтересів і вимог усієї української громадськості в Польщі була створена нова структурна одиниця, яка, на відміну від попередньої, у своїй діяльності керується принципами демократії, справедливості та взаєморозуміння і пошани національної та особистої гідності всіх людей.

Висновки до розділу 4

Наприкінці 1980-х рр. на тлі наростання тенденцій до поступової трансформації комуністичного режиму в Польщі у демократичний українська громада намагалась якнайактивніше залучитися до перебігу цих процесів. Вона сподівалась таким чином змінити умови свого напівпідпільного життя в ПНР. Сприяли цьому, звісно, як внутрішні, так і зовнішні чинники. Ставлення українців до "сталінської моделі" свого існування набувало все більш радикального характеру. Зокрема, відкрито лунали заяви про необхідність і потребу переходу підпорядкування УСКТ з МВС до МКіМ.

Дискусії щодо проведення в країні "круглого столу" між представниками влади і опозицією були своєрідним поштовхом і сигналом для активістів національних меншин. Завдяки їхнім консолідованим діям проблематика національних меншин набула більшого значення в опозиційному середовищі, що змусило державно-партійно владу також шукати і встановлювати компроміси з меншинами. Здобутком переговорного процесу стало проведення позачергових виборів до парламенту ПНР. Оскільки потреба мати свого представника в польському парламенті для української спільноти була однією з

найголовніших, до обох палат парламенту українці висувалися і від УСКТ, і від “Солідарності”. Саме останній вдалось привести до перемоги В. Мокрого.

В цей період важливим досягненням українства також було створення низки самостійних і незалежних від прорежимного УСКТ організацій. Позитивним моментом в цьому процесі було те, що жодна з них не була спробою конкурувати з новоствореним ОУП, а, навпаки, їхньою метою було інтегрувати українців з різних регіонів, різних поколінь і різних світоглядів.

1989 р. був значущим для Греко-Католицької Церкви і її мирян в Польщі. Вперше після 1946 р. греко-католицька громада отримала єпископа. Розпочався нарешті процес в напрямку легалізації Церкви.

Кінець 1980-х рр. – це також початок перегляду минулого українсько-польських відносин. Українська громада зі свого боку намагалась докласти максимальних зусиль для взаємного примирення обох народів.

ВИСНОВКИ

Історіографія питання життя українців в ПНР протягом останнього десятиліття її існування характеризується насамперед наявністю узагальнюючих праць з історії українського населення в післявоєнній Польщі. Окремі сегменти проблеми (м.ін. релігійна ситуація, діяльність УСКТ, розпрацювання українських середовищ органами служби безпеки) порушувались польськими істориками, зокрема тими, що мають українське походження. Увагу вітчизняних науковців, у свою чергу, привертали здебільшого форми культурно-освітньої та суспільно-політичної діяльності українців у Польщі уже наприкінці 1980-х рр., а не протягом всього десятиріччя. Тому можна стверджувати, що порушені у дисертації питання не знайшли достатнього відображення в українській історичній науці.

Джерельна база дослідження представлена сукупністю актових і описово-статистичних матеріалів, що продукувались органами державної влади ПНР, організаційними структурами української громади, матеріалами періодичних друкованих видань, спогадами та інтерв’ю. Вагому роль серед використаних у

дослідженні джерел відіграли документи з архівів комуністичної служби безпеки у Польщі. Цінними також стали усні свідчення українців та періодичні джерела, особливо позацензурні. Специфіка джерел дозволила досягти поставлені в дисертаційному дослідженні мету та завдання.

Після закінчення Другої світової війни українці, отримавши у трактуванні Варшави статус внутрішніх ворогів польської держави, десятиліттями намагалися протистояти процесам насильницької асиміляції, що в подальшому, за задумом тодішньої польської партійної еліти, мала гарантувати зміну їх культурної і національної ідентичності. Життя українців протікало у чітко визначеному владою руслі, яка фактично протягом перших післявоєнних десятиліть не послаблювала свого “зашморгу” в сфері національної політики.

Період польської віднови 1980−1981 рр. суттєво похитнув монополію правлячих політичних сил у питанні визначення місця і статусу меншин в польському суспільстві і державі. Насамперед, це було викликане збільшенням зацікавленості до них зі сторони опозиційного і католицького середовищ. Увагою до проблем національних меншин, у тому числі української, вони намагались перш за все знайти і показати прорахунки влади ПНР у цьому питанні, розкритикувати дискримінаційну і несправедливу політику уряду щодо їхніх співгромадян непольського походження. Своє ставлення до меншин опозиціонери висловили в одному з програмних документів “Солідарності” – Ухвалі щодо національних меншин від 7 жовтня 1981 р. Зважаючи на негативні судження стосовно його змісту, він засвідчив, що поляки дійсно були далекі від розуміння тих реалій, в яких знаходились їхні співвітчизники.

Тому в умовах загальносуспільного обговорення очевидних проблем, назріла потреба в дискусії на тему існування меншин в ПНР, що через тотальне домінування пропаганди і цензури досі не викликало належного інтересу з боку польських інтелектуальних кіл. Взяти участь в такій дискусії вперше за весь час у історії післявоєнної Польщі отримали можливість представники самих меншин. Помітно активнішою діяльністю серед української громади виділялась постать В. Мокрого. Завдяки членству в “Солідарності” від самого початку її

виникнення, контактам в костельних кругах, а також керівництву краківським гуртком УСКТ він позиціонував себе як найактивніший представник радикально налаштованої меншості української громади.

З радикальними настроями на арені суспільно-політичної боротьби з комуністичним режимом впродовж цього часу з'явилось і молоде покоління українців, яке прагнуло насамперед ліквідувати почуття меншовартості і відчуження в польському середовищі. Молодь, а в переважній більшості це було студентство з різних академічних осередків, намагалась створити власну незалежну форму самоорганізації. Однак реалізовувати її "бунтівничі" прагнення влада не збиралась. Вагоме значення функціонування студентських організацій у короткостроковій перспективі мало те, що українці координували свої дії разом з литовськими і білоруськими колегами. Крім цього, незважаючи на поразку в справі реєстрації СУСвП, до введення воєнного стану їм вдалось опублікувати власні позацензурні часописи. Своєю діяльністю у видавничій галузі, яка пізніше значно розширилась, українці за зразком польської опозиції боролись з режимом, підваживши його монополію в інформаційному просторі.

У середовищі УСКТ радикальна позиція була репрезентована окремими його осередками. Зокрема, найактивнішу діяльність на початку 1980-х рр. проводили щецинський, кошалінський, перемишльський і ольштинський гуртки. Їхні представники, використовуючи напружену ситуацію в країні, готували петиції з постулатами про становище своєї громади в ПНР, адресуючи їх центральним органам влади. На відміну від регіональних структур УСКТ, його керівництво було налаштоване негативно до руху "Солідарності", декларуючи відданість народній владі Польщі та ідеалам соціалізму.

Українські греко-католики, в свою чергу, зайнявши нейтральну позицію щодо перебігу подій в країні в досліджуваний період, активізували діяльність в напрямку легалізації своєї Церкви і створення власної єпархії. Однак на будь-які звернення зі сторони греко-католиків про її трагічне становище ні польський уряд, ні римо-католицький єпископат не реагували, заперечуючи право на існування Греко-Католицької Церкви у Польщі. ПАПЦ, очільники якої

відчували прихильне ставлення з боку органів влади, декларувала негативне ставлення до діяльності опозиційних сил і змін суспільно-політичної ситуації в країні.

Початок 1980-х рр. у житті українців в Польщі позначився пожвавленням культурного руху серед молоді, зокрема підляської. Наслідком стало українське національне відродження на території північного Підляшшя, де автохтонне українське населення заперечувало стереотипи “православного поляка” чи “білоруса”. Впродовж наступних років тут організовувались гуртки УСКТ, організовувались молодіжні туристичні мандрівки та інші культурні заходи, до яких охоче заангажовувалась молода українська підляська інтелігенція.

Внаслідок введення воєнного стану у грудні 1981 р. усі ініціативи української громади були практично зведені нанівець. Відновивши після короткої перерви свою діяльність, УСКТ продовжувало виконувати свої статутні завдання. Проведення за рекомендацією польської влади керівництвом Товариства “чистки” серед своїх членів вплинуло на зростання критики і рівня недовіри до нього з боку рядових членів української громади. Посилився у цей період контроль служби безпеки над активними представниками української громади, у першу чергу, молоддю. Свою місію “опіки” над українцями МВС реалізовувало значною мірою за допомогою щільної сітки інформаторів серед представників ГП УСКТ, його регіональних структур, редакції “Нашого слова”, греко-католицького і православного духовенства та інших середовищ. Постійне тероризування і залякування української спільноти було одним із основних інструментів проведення польською владою обраної нею національної політики. Таким чином, віддаляючись від прорежимного УСКТ, українські осередки починали проводити підпільну діяльність, спрямовану на спробу функціонування поза уескатівськими структурами.

Напередодні відзначення Тисячоліття хрещення Русі рівень активності української громади помітно зріс. Зважаючи на те, що підготовка і проведення цієї події набули вагомого духовно-морального значення в житті українців у Польщі, більшість їхніх ініціатив мала релігійний характер. З метою

збереження і розвитку християнської і національної свідомості було започатковано щорічне проведення молодіжних релігійних таборів поблизу Гданська, виник сарептський рух, який продовжує існувати й дотепер. Важливим досягненням українських греко-католиків у Польщі стала можливість висвячування архієпископом М. Марусином греко-католицьких священиків, тоді як раніше вони висвячувались як священники римо-католицькі.

Певні зрушення після скасування воєнного стану відбулись в українському молодіжному середовищі. Потреба створення власного національно-культурного простору реалізовувалась у діяльності різноманітних форм самоорганізації українського студентства – від створення панк-рокових гуртів до проведення наукових семінарів, дискусій, зустрічей, активізації видавничої діяльності.

На тлі зростаючого невдоволення громади, викликаного бездіяльністю керівних органів УСКТ у період здійснення пошуку компромісу між владою і опозицією, більшість його членів зрозуміли потребу реформування Товариства. Прихильниками змін у функціонуванні УСКТ і виробленні нової стратегії дій, спрямованої на включення українців у суспільно-політичне життя країни, були представники як молодого, так і старшого покоління. Порушивши статутні положення щодо обрання членів Президії ГП УСКТ, всупереч розпорядженням МВС, вони увійшли до особового складу цього органу. Провладні лідери, які були нездатні налагодити відносини з новою політичною силою, яку являла собою “Солідарність”, поступово почали втрачати контроль над ситуацією в уескатівському середовищі. Після сопотського фестивалю в липні 1989 р. рівень недовіри до тодішніх очільників досяг свого апогею. Зміна керівництва значно пришвидшила вироблення нової формули організованого функціонування українців у Польщі, інтегруючи водночас різні їхні осередки.

Динамічний перебіг подій в країні змушував водночас українців шукати альтернативні способи реалізації своїх прав. Напередодні проведення “круглого столу” були підготовлені листи-звернення до Л. Валенси, В. Ярузельського,

Сейму ПНР, Ради Міністрів та інших органів державної влади, в яких висвітлювалось становище національних меншин, їхні вимоги і пропозиції. Польська влада, яка стояла перед загрозою кінця існування комуністичного режиму, усі постулати українців відхилила. Опозиційні кола “Солідарності”, в свою чергу, позитивно відреагували на проблеми національних меншин. Слід також підкреслити, що до втілення цих кроків жодні політичні проекти у справі меншин не були розроблені опозиціонерами. Свою діяльність вони інтенсифікували на межі 1988−1989 рр., коли декілька її впливових лідерів (Я. Куронь, Б. Бердиховська, З. Буяк, Б. Скарадзінський та інші) ініціювали створення спеціалізованого органу, який згодом став структурним підрозділом польського парламенту.

Після перемоги “Солідарності” на виборах і обрання депутатом Сейму В. Мокрого українська громада вперше у післявоєнній Польщі долучилась до участі в політичному житті країни. Маючи свого представника в парламенті, тепер основні зусилля українців спрямовувались на визнання польською владою їхнього примусового виселення в рамках акції “Вісла” незаконним. Важливим для майбутнього налагодження українсько-польських відносин, яке входило до переліку пріоритетних завдань створеної сеймової Комісії національних і етнічних меншин, також була розробка і прийняття ухвали про національні меншини і, відповідно, внесення положення про їхні права до Конституції Польщі.

Наприкінці 1980-х рр. всередині української громади відбулись істотні інституційні перетворення. Це стало наслідком зміни однієї із ключових засад функціонування національних меншин у добу ПНР – скасування обмежень на реєстрацію їх товариств і об’єднань. У результаті виникло декілька нових українських незалежних організацій, в тому числі легалізували свою діяльність ті, що функціонували раніше, зокрема УХБ. Однак найбільший вплив затвердження цих правових положень мало на лемківську спільноту, частина якої одна з перших створила окрему організацію – Товариство лемків зі штаб-квартирою у Лігниці. Таким чином, їхні “сепаратистські прагнення”, що

підтримувались частиною польських громадських і культурних діячів, було реалізовано. Інша ж частина лемків, навпаки, виступає за інтеграцію з українською громадою і за збереження своєї національної ідентичності.

Отже, події 1980−1990 рр. в ПНР викликали кардинальні зміни в становищі української національної меншини. Протягом цього періоду вона нарешті почала утверджуватись поза рамками культурно-освітнього простору існування. Завдяки активній діяльності українських осередків вони досягнули самостійності в реалізації своїх прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДЖЕРЕЛА

1. Архівні

1.1. Державні архіви

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

O. 1587. Urząd do Spraw Wyznań w Warszawie.

Z. 131. Wydział Wyznania Nierzymskokatolickiego

1. Sygn. 392. Informacja dotycząca funkcjonowania Kościoła Prawosławnego w Polsce (1980). – 155 k.

Z. 132. Do spraw Kościołów i Związków Wyznaniowych Nierzymskokatolickich

2. Sygn. 165. Kościół grecko-katolicki w Polsce: działalność, objekty sakralne, duchowieństwo. Notatki, memoriały, broszury, korespondencja, fotografie (1983 – 1988). – 350 k.

3. Sygn. 217. Tysiąclecie Chrztu Rusi. Przygotowania i przebieg obchodów w Polsce (1985 – 1988). – 214 k.

Archiwum Instututu Pamięci Narodowej w Rzeszowie

Z. Wydział III KWMO w Przemyślu

4. Sygn. 034/131. Sprawa operacyjnego sprawdzenia kryptonim “Czwórka” (03.10.1980−22.06.1982). Materiały dot. Stech Jarosław, imię ojca: Jan, ur. 28.02.1932 r. – 160 k.

Z. Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Krośnie [1975] 1983−1990

5. Sygn. 038/64. T. 1. Sprawa objektowa kryptonim “Góral” dot. kontroli operacyjnej mniejszośći ukraińskiej i łemkowskiej na terenie woj. krośnieńskiego. – 227 k.

1.2. Приватні архіви

Приватний архів Олега Гнатюка, м. Гданськ

6. Лист патріарха і кардинала Й. Сліпого до Високоповажних членів Суспільної Церковної Ради ПУКЦ в Польщі від 28.05.1984 р.

7. Лист членів Суспільної Церковної Ради при Помісній Українській Католицькій Церкві в Польщі до патріарха Помісної Української Католицької Церкви, кардинала Йосифа Сліпого, 1984 р.

Приватний архів Ігоря Галагіди, м. Гданськ

8. Листок мирян. – Гданськ-Краків, 1983. – № 1. – 9 с.

9. Листок мирян. – Гданськ-Краків, 1984. – № 2. – 13 с.

Приватний архів Ярослава Сирника, м. Вроцлав

10. Бюлетень СУНМ. – Гданськ, 1989. – № 1. – С. 4.

11. Звернення організаційного комітету СУНМ у справі збору підписів на підтримку введення української мови до програми польського радіо та телебачення.

12. Ідейна декларація Союзу української незалежної молоді.

13. Ластівки України. – Люблін, 1981. – № 1. – С. 1.

14. Протокол з конференції української молоді по питаннях співробітництва, Розлуч, 7−8.02.1990 р.

15. Deklaracja Ideowa Związku Ukraińskiej Młodzieży Niezależnej.

16. Informacja dotycząca powstania Grupy inicjatywnej Związku Ukraińskiej Młodzieży Niezależnej przygotowana przez Piotra Tymę i Piotra Pawliszczę.

17. Informacja dotycząca przewodzenia i Ogólnopolskiego Przeglądu Kultury Studentów Mniejszości Narodowych // Документи Загальнопольської ради культури студентів національних меншостей СПС. Для організаційного користування в українських Студентських груп активності СПС.

18. Pismo Uczelnianego Sądu Koleżeńskiego ZSP WSP w Olsztynie do przedstawicielów Ukraińskiej Sekcji Kulturalnej w sprawie rejestracji Sekcji przy Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie, 21.02.1984 r. // Документи Загальнопольської ради культури студентів національних меншостей СПС. Для організаційного користування в українських Студентських груп активності СПС.

19. Pismo Zarządu Ogólnopolskiej Rady Kultury Studentów Mniejszości Narodowych ZSP do Rektora Uniwersytetu Gdańskiego, podpisane przez I. Szczerbę, Warszawa, 25.05.1989 r.

20. Statut Ogólnopolskiej Rady Kultury Studentów Mniejszości Narodowych ZSP przy Krajowej Radzie kultury Zrzeszenia Studentów Polskich // Документи Загальнопольської ради культури студентів національних меншостей СПС. Для організаційного користування в українських Студентських груп активності СПС.

21. Syrnyk J. O ukraińską reprezentację w Sejmie PRL (стаття в друці).

1.3. Аудіоматеріали

22. Інтерв'ю з М. Чехом (м. Варшава, 16.10.2013 р.) // Особистий архів автора.

23. Інтерв'ю з Є. Місилом (м. Варшава, 16.10.2013 р.) // Особистий архів автора.

24. Інтерв'ю з о. П. Бараном (м. Білий Бір, 25.10.2013 р.) // Особистий архів автора.

25. Інтерв'ю з О. Гнатюком (м. Гданськ, 14.11.2013 р.) // Особистий архів автора.

26. Інтерв'ю з Е. Кремінською (м. Гданськ, 14.11.2013 р.) // Особистий архів автора.

27. Інтерв'ю з Р. Дроздом (м. Слупськ, 15.11.2013 р.) // Особистий архів автора.

28. Інтерв'ю з А. Вуйціком (м. Слупськ, 15.11.2013 р.) // Особистий архів автора.

29. Інтерв'ю з М. Вербовим (м. Варшава, 18.12.2013 р.) // Особистий архів автора.

30. Інтерв'ю з Ю. Рейтом (м. Варшава, 18.12.2013 р.) // Особистий архів автора.

31. Інтерв'ю з П. Тимою (м. Варшава, 24.01.2014 р.) // Особистий архів автора.

32. Інтерв'ю з о. Б. Дроздом (м. Вроцлав, 28.01.2014 р.) // Особистий архів автора.

33. Інтерв'ю з о. Я. Мадзеляном [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bractwosarepta.pl/uk/bractwo-sarepta-3/o-bractwie/2013-11-12-14-10-30. – Назва з екрану. – Доступ з: 17.02.2014 р.

2. Опубліковані

2.1. Правоустановчі документи, протоколи, кореспонденція

34. Бесіда [Електронний ресурс]. – Криниця, 1989. – № 1. – Режим доступу: http://www.stowarzyszenielemkow.pl/new/modules/publisher/item.php ? itemid=279. – Назва з екрану. – Доступ з: 17.03.2014 р.

35. Доповідь Президії ГП Товариства, виголошена Євгеном Коханом – головою УСКТ, на III пленумі ГП УСКТ // Наше слово. –1981. – № 32. – С. 4.

36. Звернення в справі статусу Греко-Католицької Церкви в Польщі // Зустрічі. – 1990. – № 5-6. – С. 206-208.

37. Звернення Громадського комітету мирян Греко-Католицької Церкви у Польщі до примаса Польщі, кардинала Юзефа Ґлемпа, від 26 квітня 1981 року // Zbiór dokumentów z historii Cerkwi Greckokatolickiej w Polsce, pod red. M. Czecha. – Warszawa: Tyrsa, 1992. – S. 34-36.

38. Звернення групи мирян до Конференції Єпископату Польщі від 6 березня 1984 року // Zbiór dokumentów z historii Cerkwi Greckokatolickiej w Polsce, pod red. M. Czecha. – Warszawa: Tyrsa, 1992. – S. 37-44.

39. Звітна доповідь ГП УСКТ на VII крайовому з'їзді Товариства // Наше слово. – 1980. – № 27. – С. 4.

40. Звітна доповідь ГП УСКТ на VIII З'їзді Товариства // Наше слово. – 1984. – № 21. – С. 3-4.

41. Звітна доповідь ГП УСКТ на IX Крайовому З'їзді делегатів УСКТ // Наше слово. – 1988. – № 25. – С. 3-5.

42. Лист ЗРКСНМ СПС до Сейму ПНР // Зустрічі. – 1989. – № 19. – С. 15-19.

43. Лист ЗРКСНМ СПС до учасників "круглого столу" // Зустрічі. – 1989. – № 19. – С. 14.

44. Недавнє минуле, сьогодення і найближчі завдання УСКТ. Доповідь Президії ГП УСКТ на IV пленарного засідання Головного правління // Наше слово. – 1982. – № 13. – С. 4-5.

45. Постанова IX З'їзду УСКТ // Наше слово. – 1988. – № 32. – С. 4.

46. Програма Об'єднання українців у Польщі // Наше слово. – 1990. – № 14. – С. 3-5.

47. Рапорт Українського суспільно-культурного товариства – Українці в Народній Польщі // Наше слово. – 1989. – № 19. – С. 1,3-5.

48. 30 років УСКТ. Ювілейна доповідь, виголошена головою Товариства Є. Коханом на врочистому Пленарному засіданні Головного Правління УСКТ // Наше слово. – 1986. – № 28. – С. 1, 3.

49. 1947 luty 20, Warszawa – Sprawozdanie zastępcy szefa Sztabu Generalnego WP gen. bryg. Stefana Mossora z inspekcji Wojewódzkich Komitetów Bezpieczeństwa w Katowicach, Krakowie, Rzeszowie i Lublinie dla przewodniczącego Państwowej Komisji Bezpieczeństwa marszałka Polski Michała Żymierskiego // E. Misiło. Akcja "Wisła". Dokumenty i materiały. – Warszawa, 2013. – S. 231-233.

50. 1957 luty, Warszawa – Notatka ZG UTSK dla Komisji KC PZPR ds. Narodowościowych o aktualnej sytuacji wśród ludności ukraińskiej // R. Drozd. Ukraińcy w Polsce 1944−1989. Walka o tozsamosc (Dokumenty i materialy) / R. Drozd, I. Hałagida. – Warszawa: Burchard Edition, 1999. – S. 94-101.

51. 1960 styczeń 10, Warszawa. – Wystąpienia wiceministra spraw wewnętrznych Z. Szneka na II Zjeździe UTSK // R. Drozd. Ukraińcy w Polsce 1944−1989. Walka o tozsamość (Dokumenty i materiały) / R. Drozd, I. Hałagida. – Warszawa: Burchard Edition, 1999. – S. 135-139.

52. 1980 listopad 29, Warszawa. – Pismo ZG UTSK do Rady Legislacyjnej przy Radzie Ministrów w sprawie cenzury // R. Drozd. Ukraińcy w Polsce 1944−1989. Walka o tozsamość (Dokumenty i materiały) / R. Drozd, I. Hałagida. – Warszawa: Burchard Edition, 1999. – S. 261-262.

53. 1980 wrzesień 10, Warszawa. – Pismo ZG UTSK do MSW w sprawie organizacji VII Centralnego Przeglądu Zespołów Artystycznych UTSK // R. Drozd. Ukraińcy w Polsce 1944−1989. Walka o tozsamość (Dokumenty i materiały) / R. Drozd, I. Hałagida. – Warszawa: Burchard Edition, 1999. – S. 260-261.

54. 1981 marzec 9, Warszawa. – Pismo ZG UTSK do Ministerstwa Kultury i Sztuki w sprawie powołania muzeum ukraińskiego // R. Drozd. Ukraińcy w Polsce 1944−1989. Walka o tozsamość (Dokumenty i materiały) / R. Drozd, I. Hałagida. – Warszawa: Burchard Edition, 1999. – S. 263-264.

55. 1981 lipiec 29, Warszawa. – Pismo Ministerstwa Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki do Pełnomocnych członków założycielów Zrzeszenia Studentów Ukraińskich odmawijące rejestracji Zrzeszenia // R. Drozd. Ukraińcy w

Polsce 1944−1989. Walka o tozsamość (Dokumenty i materiały) / R. Drozd, I. Hałagida. – Warszawa: Burchard Edition, 1999. – S. 267-268.

56. 1981 wrzesień 6, Warszawa. – List otwarty E. Kochana, A. Starucha, M. Werbowego, A. Hnatiuka i S. Demczuka do członka Biura Politycznego KC PZPR tow. Albina Siwaka // R. Drozd. Ukraińcy w Polsce 1944−1989. Walka o tozsamość (Dokumenty i materiały) / R. Drozd, I. Hałagida. – Warszawa: Burchard Edition, 1999. – S. 268-271.

57. 1982 luty 27, Warszawa. – List Otwarty Prezydium Zarządu Głównego Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego // R. Drozd. Ukraińcy w Polsce 1944−1989. Walka o tozsamość (Dokumenty i materiały) / R. Drozd, I. Hałagida. – Warszawa, 1999. – S. 273-276.

58. 1982 luty 4, Warszawa. – Pismo Prezydium ZG UTSK do przewodniczącego Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego, Prezesa Rady Ministrów gen. armii Wojciecha Jaruzelskiego wyrażające poparcie dla tez wygłoszonych w przemywieniu sejmowym // R. Drozd. Ukraińcy w Polsce 1944−1989. Walka o tozsamość (Dokumenty i materiały) / R. Drozd, I. Hałagida. – Warszawa, 1999. – S. 272-273.

59. 1983 maja 14, Warszawa. – Pismo Prezydium ZG UTSK do I sekretarza KC PZPR W. Jaruzelskiego w sprawie trudności w druku “Naszego Słowa” // R. Drozd. Ukraińcy w Polsce 1944−1989. Walka o tozsamość (Dokumenty i materiały) / R. Drozd, I. Hałagida. – Warszawa, 1999. – S. 278-280.

60. 1984 styczeń 23, Warszawa. – Pismo ZG UTSK do Prezydium Narodowej Rady Kultury w sprawie zabytków materialnej sztuki ukraińskiej w Polsce // R. Drozd. Ukraińcy w Polsce 1944−1989. Walka o tozsamość (Dokumenty i materiały) / R. Drozd, I. Hałagida. – Warszawa, 1999. – S. 280-282.

61. 1988, październik, Warszawa, Kraków, Lublin. – List grupy intelektualistów reprezentujących mniejszości narodowe do Lecha Wałensy i Sześćdziesiątki // R. Drozd. Ukraińcy w Polsce 1944−1989. Walka o tożsamość (Dokumenty i materiały) / R. Drozd, I. Hałagida. – Warszawa: Burchard Edition, 1999. – S. 290-292.

62. 1989 listopad 21, Bielanka k. Gorlic – Pismo grupy mieszkańców Łemkowszczyzny do Senackiej Komisji Praworządności i Praw Człowieka w sprawie położenia ludności ukraińskiej // Ukraińcy w Polsce 1989−1993: Kalendarium. Dokumenty. Informacje, pod red. M. Czecha. – Warszawa: Związek Ukraińców w Polsce, 1993. – S. 102-104.

63. 1989 maj 26, Gorlice – List Komitetu Łemkowskiego do kandydatów na posłów i senatorów w woj. Nowosądeckim z listy Komitetu Obywatelskiego // Ukraińcy w Polsce 1989−1993: Kalendarium. Dokumenty. Informacje, pod red. M. Czecha. – Warszawa: Związek Ukraińców w Polsce, 1993. – S. 85-86.

64. 1989 maj 20, Warszawa. – List otwarty grupy inteligencji ukraińskiej do Ukraińców w Polsce // Ukraińcy w Polsce 1989−1993: Kalendarium. Dokumenty. Informacje, pod red. M. Czecha. – Warszawa: Związek Ukraińców w Polsce, 1993. – S. 83-84.

65. 1989 maj, Gorlice – Pismo Zarządu Sekcji ds. Rozwoju Regionalnej Kultury Łemkowskiej przy UTSK Do Kandydatów na Senatorów i Posłów do Senatu i Sejmu PRL kandydujących z woj. Nowosądeckiego z ramienia “Solidarności” z postulatami społeczności ukraińskiej // Ukraińcy w Polsce 1989−1993: Kalendarium. Dokumenty. Informacje, pod red. M. Czecha. – Warszawa: Związek Ukraińców w Polsce, 1993. – S. 82-83.

66. 1989 maj, Warszawa – Materiał informacyjny Zespołu Promocji Wyborczej Komitetu Obywatelskiego “Solidarność” pt. “O mniejszości ukraińskiej w Polsce” // Ukraińcy w Polsce 1989−1993: Kalendarium. Dokumenty. Informacje, pod red. M. Czecha. – Warszawa: Związek Ukraińców w Polsce, 1993. – S. 77-80.

67. 1989 styczeń 27, Warszawa – Projekt stanowiska Komitetu Obywatelskiego przy przewodniczącym NSZZ “Solidarność” pt. “O potrzebach mniejszości narodowych w Polsce” opracowany przez Komisję do spraw Mniejszości Narodowych // Ukraińcy w Polsce 1989−1993: Kalendarium. Dokumenty. Informacje, pod red. M. Czecha. – Warszawa: Związek Ukraińców w Polsce, 1993. – S. 75-76.

68. 1989 wrzesień 11, Krosno – Oświadczenie Wojewódzkiego Komitetu Obywatelskiego “Solidarność” o stosunkach polsko-ukraińskich // Ukraińcy w Polsce 1989−1993: Kalendarium. Dokumenty. Informacje, pod red. M. Czecha. – Warszawa: Związek Ukraińców w Polsce, 1993. – S. 101-102.

69. 1990 luty 25, Warszawa – Pismo I Zjazdu ZUwP do Sejmu RP w sprawie likwidacji skutków akcji “Wisła” // Ukraińcy w Polsce 1989−1993: Kalendarium. Dokumenty. Informacje, pod red. M. Czecha. – Warszawa: Związek Ukraińców w Polsce, 1993. – S. 111-112.

70. 27 stycznia 1978, Gdańsk. – Pismo Ukraińców-grekokatolików do miejscowego księdza prawosławnego z prośbą o pomoc w ratowaniu zabytkowych cerkwi w Polsce // R. Drozd. Ukraińcy w Polsce 1944−1989. Walka o tożsamość (Dokumenty i materialy) / R. Drozd, I. Hałagida. – Warszawa: Burchard Edition, 1999. – S. 253-255.

71. Deklaracja Komitetu Założycielskiego Zrzeszenia Studentów w Polsce od 27.05.1981 r. // Апатриди. – Варшава-Гданськ-Краків-Ольштин-Щецин-Вроцлав-Люблін, 1981. – № 1. – С. 8.

72. Drozd R. Ukraińcy w Polsce 1944−1989. Walka o tożsamość (Dokumenty i materialy) / R. Drozd, I. Hałagida. – Warszawa: Burchard Edition, 1999. – 303 s.

73. Głos w sprawie mniejszości // Tygodnik Powszechny. – 1988. – № 44. – S. 8.

74. List do wyborców w sprawie mniejszości narodowych, Warszawa, 27.04.1989 r. // Zustriczi. – 1990. – № 1. – S. 18.

75. List Komitetu Obywatelskiego “Solidarność” w Przemyślu do wyborców – grekokatolików! // Zustriczi. – 1990. – № 1. – S. 23.

76. List otwarty do mych Braci prawosławnych do społeczności Białorusinów i Ukraińców w Polsce, Warszawa, 2 maja 1989 r. // Zustriczi. – 1990. – № 1. – S. 22.

77. Pismo aktywu Koła Miejskiego UTSK w Szczecinie do Zarządu Głównego Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich od 10.03.1981 r. // Ukraińcy w Polsce wobec Solidarności. – Warszawa: Głos, 1985. – S. 52-57.

78. Pismo Koła UTSK w Koszalinie do Obywatela Stanisława Gucwa, Marszałka Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w Warszawie od 15.12.1980 r. // Ukraińcy w Polsce wobec Solidarności. – Warszawa: Głos, 1985. – S. 46-49.

79. Pismo Koła UTSK w Szczecinie do Instytutu Historii PAN od 10.12.1980 r. // Ukraińcy w Polsce wobec Solidarności. – Warszawa: Głos, 1985. – S. 42-46.

80. Prus E. Ludność ukraińska w Polsce – przeszłość i terazniejszość (Ekspertyza) / E. Prus. – Legnica, 1985. – mps.

81. Przemówienie radiowo-telewizyjne I sekretarza KC PZPR Edwarda Gierka // Trybuna robotnicza. – 1970. – № 302. – S. 1-2.

82. Statut Stowarzyszenia Łemków [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stowarzyszenielemkow.pl/new/modules/publisher/item.php?itemid=12. – Назва з екрану. – Доступ з: 17.03.2014 р.

83. Statut Zjednoczenia Łemków [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lemkounion.republika.pl/dokumenty%20organizacji/statut.pdf. – Назва з екрану. – Доступ з: 24.03.2014 р.

84. Uchwała Biura Politycznego KC PZPR w sprawie środków zmierzających do poprawy sytuacji gospodarczej ludności ukraińskiej w Polsce i do wzmożenia wśród niej pracy politycznej // R. Drozd, I. Hałagida. Ukraińcy w Polsce 1944−1989. Walka o tożsamość (Dokumenty i materiały). – Warszawa, 1999. – S. 65-68.

85. Uchwała w sprawie mniejszości narodowych // Ukraińcy w Polsce wobec Solidarności. – Warszawa: Głos, 1985. – S. 60-61.

86. Ukraińcy w Polsce 1989−1993: Kalendarium. Dokumenty. Informacje, pod red. M. Czecha. – Warszawa: Związek Ukraińców w Polsce, 1993. – 318 s.

87. Ukraińcy w Polsce wobec Solidarności. – Warszawa: Głos, 1985. – 63 s.

88. Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Documents %20and%20Settings/User/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE %D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD %D1%82%D1%8B/Downloads/D20050141Lj.pdf. – Назва з екрану. – Доступ з: 19.03.2014 р.

89. Visnyk. Biuletyń informacyjny Ogólnopolskiego Komitetu Koordynacyjnego Ukraińskich Organizacji Studenckich // Ukraińcy w Polsce wobec Solidarności. – Warszawa: Głos, 1985. – S. 61-63.

90. Wniosek o rejestrację Zrzeszenia Studentów Ukraińskich w Polsce, 27.05.1981 r. // Апатриди. – Варшава-Гданськ-Краків-Ольштин-Щецин-Вроцлав-Люблін, 1981. – № 1. – С. 9.

91. Z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR // Zustriczi. – 1990. – № 1. – S. 26.

2.2. Матеріали періодичних видань

92. Анкета: Як нас бачать? // Основи. – 1989. – № 4. – С. 13-18.

93. Білобірська школа буде ремонтована // Наше слово. – 1980. – № 49. – С. 1.

94. Біля воріт парламенту // Наше слово. – 1989. – № 21. – С. 1.

95. В Лігницькому ліцеї та українському класі Гуровоілавецького – комплект учнів // Наше слово. – 1982. – № 20. – С. 1.

96. В Раді Міністрів // Наше слово. – 1990. – № 7. – С. 1.

97. Важливо те, що є тепер – розмова з Андрієм Копчею // Зустрічі. – 1989. – № 19. – С. 50-57.

98. Виїзне засідання Президії ГП УСКТ // Наше слово. – 1983. – № 15. – С. 1.

99. Відкритий лист польському поетові Єжи Гарасимовичу від Івана Шишова // Наше слово. – 1989. – № 49. – С. 5.

100. Відновлення діяльності Товариства і редакції // Наше слово. – 1982. – № 1. – С. 1.

101. Вітаємо на святі! // Наше слово. – 1989. – № 27. – С. 1.

102. Владика М. Марусин знову відвідував Польщу // Свобода. – 1987. – № 146. – С. 1.

103. Гаврилюк Ю. Вихід на політичну сцену / Ю. Гаврилюк // Основи. – 1989. – № 4. – С. 2-5.

104. Гаврилюк Ю. Не тільки числа (з виборів на Підляшші) / Ю. Гаврилюк // Наше слово. – 1989. – № 35. – С. 3.

105. Галан Р. Організаційне сьогодення УСКТ / Р. Галан // Наше слово. – 1985. – № 43. – С. 1-2.

106. Галан Р. Частка спільної долі / Р. Галан // Український календар. – 1987. – С. 42-45.

107. Гнатюк О. Братство св. Володимира в Польщі / О. Гнатюк // Зустрічі. – 1990. – № 5-6. – С. 54-57.

108. Гості з'їзду // Наше слово. – 1990. – № 11. – С. 1.

109. Греко-католицький церковний календар. Ювілей хрещення Руси-України (988−1988). – Варшава, 1988. – 160 с.

110. Громадський комітет будови інтернату // Наше слово. – 1983. – № 26. – С. 1.

111. Гук Б. Озираючись за себе – українство в Польщі на зламі 1988/1989 років / Б. Гук // Зустрічі. – 1989. – № 19. – С. 2-12.

112. Гуртожиток – відкрито // Наше слово. – 1989. – № 27. – С.1.

113. Делегація ГП Товариства у міністра Б. Фарона // Наше слово. – 1985. – № 22. – С. 1.

114. Дзеркало // Зустрічі. – 1986. – № 1. – С. 7.

115. Дійсність. На форумі Президії ГП УСКТ // Наше слово. – 1989. – № 1. – С. 1.

116. Діяти спільно, широким фронтом // Наше слово. – 1980. – № 44. – С. 1.

117. До українського шкільництва розважливо // Наше слово. – 1982. – № 13. – С. 1.

118. Дробник В. Українська меншість у післявоєнній Польщі / В. Дробник // Сучасність. – 1986. – № 10. – С. 70-83.

119. "Журавлі" заспівали Україні // Наше слово. – 1989. – № 17. – С. 1.

120. З думкою про збереження // Наше слово. – 1987. – № 11. – С. 1.

121. З життя українського студентства. Гданськ // Зустрічі. – 1984. – № 2. – С. 3.

122. З Ярмаркового калейдоскопу // Наше слово. – 1982. – № 42. – С. 1.

123. Зарічний Я. Свято роду у Сопоті / Я. Зарічний // Наше слово. – 1989. – № 36. – С. 4.

124. Засідання Загальнопольської Ради Культури Студентів Національних Меншостей // Зустрічі. – 1984. – № 2. – С. 2.

125. Звернення батьків до міністра // Наше слово. – 1981. – № 46. – С. 1.

126. Зінич І. Незадовільний стан українського шкільництва / І. Зінич // Наше слово. – 1981. – № 47. – С. 5.

127. Зінич І. Цифри, що змушують задуматися / І. Зінич // Наше слово. – 1982. – № 7. – С. 5.

128. IX З'їзд УСКТ – відбувся // Наше слово. – 1988. – № 25. – С. 1.

129. Зміна мецената // Наше слово. – 1989. – № 49. – С. 1.

130. Знову з вами // Наше слово. – 1982. – № 1. – С. 1.

131. "Зустрічі" // Наше слово. – 1989. – № 40. – С. 5.

132. Зустріч у ЦК ПОРП // Наше слово. – 1981. – № 50. – С. 1.

133. Зустріч у ЦК ПОРП // Наше слово. – 1982. – № 10. – С. 1.

134. Зустріч у ЦК ПОРП // Наше слово. – 1982. – № 30. – С. 1.

135. Зюлковський М. Греко-католики у відносинах з польською громадськістю / М. Зюлковський // Зустрічі. – 1990. – № 5-6. – С. 31-39.

136. Ігнатюк І. Моя зустріч з Північним Підляшшям / І. Ігнатюк // Наше слово. – 1982. – № 34. – С. 4-5.

137. Ігнатюк І. Соціалізм гарантує розвиток національних меншостей ПНР / І. Ігнатюк // Наше слово. – 1982. – № 3. – С. 1.

138. Ігнатюк Ю. Вибори'89 / Ю. Ігнатюк // Основи. – 1989. – № 4. – С. 5-6.

139. Історичність змін // Наше слово. – 1989. – № 19. – С. 1.

140. Календар і збірки поезій вже в дорозі до читача // Наше слово. – 1982. – № 1. – С. 1.

141. Ковальський М. Вихід з мрії (з виборчої кампанії д-ра Володимира Мокрого) // Наше слово. – 1989. – № 35. – С. 3.

142. Ковчег української пісні // Наше слово. – 1989. – № 27. – С. 1.

143. Кохан Є. На порозі нового 1983 року / Є. Кохан // Наше слово. – 1983. – № 1. – С. 1.

144. Кравчук Н. У Володаві – гурток УСКТ / Н. Кравчук // Наше слово. – 1985. – № 26. – С. 1, 5.

145. Красовський І. Кого гріє, а кого припікає полум'я Лемківської "Ватри"? / І. Красовський // Наше слово. – 1989. – № 37. – С. 1, 6.

146. Кузяк Ф. "Лемковині" треба прийти з допомогою! / Ф. Кузяк // Наше слово. – 1982. – № 11. – С. 6.

147. Левицький М. Проблема з підручниками / М. Левицький // Наше слово. – 1984. – № 7. – С. 1.

148. Левицький М. Реставрація пам'яток малої сакральної архітектури / М. Левицький // Наше слово. – 1987. – № 8. – С. 1, 4.

149. Левицький М. Чому так діється? / М. Левицький // Наше слово. – 1983. – № 49. – С. 1.

150. Мазурек Б. Протест, протест, протест… / Б. Мазурек // Бюлетень СУНМ. – Гданськ, 1989. – № 1. – С. 2.

151. Мартинюк Б. Досить панахид / Б. Мартинюк // Наше слово. – 1982. – № 20. – С. 1, 4.

152. Мартинюк Б. Передвіщення кращого / Б. Мартинюк // Наше слово. – 1985. – № 1. – С. 5.

153. Мартинюк Б. Реставрація пам'яток народного каменярства в Нижньому Бескиді й на Розточчі / Б. Мартинюк // Наше слово. – 1988. – № 9. – С. 1, 5.

154. Мацієвич Б. В центрі уваги IX фестиваль / Б. Мацієвич // Наше слово. – 1989. – № 2. – С. 1, 4.

155. Мацієвич Б. Кваліфіковані кадри – необхідні / Б. Мацієвич // Наше слово. – 1982. – № 30. – С. 1.

156. Мацієвич Б. Хай вам щастить! / Б. Мацієвич // Наше слово. – 1982. – № 25. – С. 1,4.

157. Ми і переміна // Наше слово. – 1989. – № 28. – С. 1, 4.

158. Михальчишин Я. Через Україну “Журавлі” летять / Я. Михальчишин // Наше слово. – 1989. – № 23. – С. 4.

159. Мігус С. Вчителям під розвагу / С. Мігус // Наше слово. – 1980. – № 52. – С. 4.

160. Мігус С. Її звуть: наша пані / С. Мігус // Наше слово. – 1980. – № 23. – С. 1.

161. Мігус С. Питання одне – відповіді різні / С. Мігус // Наше слово. – 1982. – № 8. – С. 1.

162. Мігус С. Удосконалять чи не удосконалять навчання / С. Мігус // Наше слово. – 1982. – № 3. – С. 1.

163. Мігус С. Хто допоможе, як не свої!? / С. Мігус // Наше слово. – 1982. – № 10. – С. 1, 4.

164. На грунті українства // Наше слово. – 1990. – № 2. – С. 1.

165. На ниві навчання рідного // Наше слово. – 1985. – № 32. – С. 1.

166. На перехідному етапі. З IV Пленуму ГП УСКТ // Наше слово. – 1989. – № 47. – С. 1.

167. Навколо питань навчання української мови // Наше слово. – 1980. – № 44. – С. 5.

168. Навчання мови – запорука завтрашнього дня // Наше слово. – 1980. – № 22. – С. 1.

169. Надзвичайний з’їзд – 24-25 лютого // Наше слово. – 1990. – № 5. – С. 1.

170. Національні товариства в ЦК ПОРП // Наше слово. – 1989. – № 25. – С. 1, 4.

171. Наше слово. – 1981. – № 25.

172. Наше слово. – 1983. – № 1.

173. Необхідна концепція // Наше слово. – 1990. – № 3. – С. 1, 5.

174. Нова газета в Польщі // Сучасність. – 1985. – С. 113-114.

175. Новим повіяло? // Наше слово. – 1989. – № 42. – С. 1.

176. Нові правила прийому у вищі школи // Наше слово. – 1983. – № 8. – С. 1.

177. О. Іван Мартиняк – єпископом // Наше слово. – 1989. – № 33. – С. 1.

178. Об'єднання // Наше слово. – 1990. – № 11. – С. 1, 4.

179. Оголошення про набір на українську філологію Варшавського університету // Наше слово. – 1980. – № 22. – С. 8.

180. Особовий склад керівних органів Українського суспільно-культурного товариства // Наше слово. – 1988. – № 28. – С. 3.

181. Особовий склад Президії ГП УСКТ // Наше слово. – 1984. – № 22. – С. 3.

182. Охорона пам'яток – справа нашої честі і моралі // Наше слово. – 1983. – № 5. – С. 1, 4.

183. Перша хіротонія // Наше слово. – 1989. – № 41. – С. 1, 7.

184. Підсумки фестивалю // Наше слово. – 1989. – № 41. – С. 1.

185. IV Пленум ГП УСКТ // Наше слово. – 1982. – № 13. – С. 1.

186. Повазник П. Свято культури лемків / П. Повазник // Наше слово. – 1989. – № 30. – С. 5-6.

187. Потреба послідовності // Наше слово. – 1987. – № 50. – С. 1.

188. Про онову в Польщі // Сучасність. – 1981. – № 9. – С. 55-64.

189. Про шкільництво в Міністерстві // Наше слово. – 1989. – № 10. – С. 1, 4.

190. Прокоп М. Погром революції в Польщі / М. Прокоп // Сучасність. – 1982. – № 1-2. – С. 131-148.

191. Проща Папи Іоанна Павла II // Наше слово. – 1983. – № 27. – С. 1, 3.

192. Пушкар Б. Українська католицька церква в Польщі та її перспективи / Б. Пушкар // Сучасність. – 1985. – № 3. – С. 88-96.

193. Рапорт. На Пленумі ГП УСКТ // Наше слово. – 1989. – № 12. – С. 1.

194. Ревакович Р. Два роки в хорі “Журавлі” / Р. Ревакович // Наше слово. – 1989. – № 33. – С. 5.

195. Розмова в Радіокомітеті // Наше слово. – 1983. – № 10. – С. 1.

196. Розмова з редактором Шкільного і педагогічного видавництва // Наше слово. – 1980. – № 35. – С. 1.

197. Розмови // Наше слово. – 1989. – № 44. – С. 1.

198. Розмови в Міністерстві освіти і виховання // Наше слово. – 1982. – № 17. – С. 1.

199. Розпочався новий навчальний рік // Наше слово. – 1980. – № 34. – С. 1.

200. Розпочалося навчання у вищих школах // Наше слово. – 1982. – № 32. – С. 1.

201. Симптоми внутрішньої мобілізації // Наше слово. – 1989. – № 52. – С. 1, 4.

202. Становище української меншини в Польщі // Сучасність. – 1973. – № 3. – С. 108-115.

203. Статус // Наше слово. – 1989. – № 2. – С. 1.

204. Степан А. Охорона пам’яток / А. Степан // Зустрічі. – 1986. – № 2. – С. 11-12.

205. Тадеуш Мазовецький – прем’єром // Наше слово. – 1989. – № 38. – С. 1.

206. Тима П. Друже!!! / П. Тима // Бюлетень СУНМ. – Гданськ, 1989. – № 1. – С. 1.

207. Тимчасове вирішення друку “Нашого слова” // Наше слово. – 1982. – № 4. – С. 1.

208. Турботливо про майбутнє // Наше слово. – 1988. – № 28. – С. 1.

209. У Білому Борі з’ясовано багато питань // Наше слово. – 1980. – № 5. – С. 1.

210. У вирі подій часу. З Президії ГП УСКТ // Наше слово. – 1989. – № 52. – С. 1.

211. IX уескатівське свято – відбулося // Наше слово. – 1985. – № 22. – С. 1.

212. У Сопоті зустрічаємось 9 і 10 липня // Наше слово. – 1983. – № 26. – С. 1.

213. Українські барви сопотського літа // Наше слово. – 1983. – № 30. – С. 1.

214. Фестиваль – веління серця // Наше слово. – 1987. – № 30. – С. 1.

215. VIII Центральний огляд художніх колективів УСКТ – в Сопоті // Наше слово. – 1983. – № 19. – С. 1.

216. VIII Центральний – уже в історії // Наше слово. – Варшава, 1983. – № 29. – С. 1.

217. Чекаючи на нове // Зустрічі. – 1986. – № 1. – С. 13.

218. Чех М. Організаційне функціонування Українського християнського братства св. Володимира / М. Чех // Свічадо: Часопис християнської молоді. – 1990. – № 8. – С. 20-23.

219. Чех М. Українське християнське братство / М. Чех // Наше слово. – 1989. – № 50. – С. 1.

220. Чех М. Чи і чому потрібна нам нова (і яка) організація? / М. Чех // Наше слово. – 1990. – № 1. – С. 1, 3-4.

221. Чук Б. На бескидських шляхах / Б. Чук // Наше слово. – 1982. – № 30. – С. 5.

222. Шкільні питання // Наше слово. – 1984. – № 4. – С. 1.

223. Школа теорії і практики // Наше слово. – 1980. – № 40. – С. 1.

224. Щерба І. Плюралістично / І. Щерба // Зустрічі. – 1987. – № 12. – С. 4.

225. Щиро вітаємо на нашому святі! // Наше слово. – 1985. – № 21. – С. 1.

226. “Ярмарок’85” відбувся // Наше слово. – 1985. – № 43. – С. 1.

227. Berdychowska B. Poseł / B. Berdychowska // Zustriczi. – 1990. – № 1. – S. 11-17.

228. Działam na rzecz mniejszości narodowych i współpracy narodów – wywiad z Jackiem Kuroniem // Zustriczi. – 1990. – № 1. – S. 4-10.

229. Gwary wschodniosłowiański Białostocczyzny // Krąg. – Bielsk-Lublin, 1990. – № 6-8. – S. 17.

230. Kamiński A.S. W kręgu moralnej i politycznej ślepoty: Ukraina i Ukraińcy w oczach Polaków / A.S. Kamiński // Сучасність. – 1985. – № 1-2. – С. 7-19.

231. Kozłowski M. Łemkowie / M. Kozłowski // Tygodnik Solidarność. – 1981. – № 20. – S. 11.

232. Kroh A. Rekolekcje łemkowskie / A. Kroh // Tygodnik Powszeczny. – 1981. – № 43. – S. 4.

233. Kuzio T. Między młotem a kowadłem – ukraińska mniejszość narodowa w Polsce / T. Kuzio // Kontakt. – 1985. – № 1. – S. 68-72.

234. 1000 lat temu naród ukraiński poznał prawdziwego Boga… – rozmowa z Jego Ekscelencją Adamem, prawosławnym biskupem przemysko-nowosądeckim // Zustriczi. – 1988. – № 1-6. – S. 20-21.

235. Mokry W. Dziesiejsza droga rusina do Polski / W. Mokry // Tygodnik Powszeczny. – 1981. – № 46. – S. 1-2.

236. Mokry W. Dziesiejsza droga rusina do Polski / W. Mokry // Tygodnik Powszeczny. – 1981. – № 47. – S. 2-3.

237. Nie jesteśmy ukraińskim Piemontem // ABC. – 1986. – № 4. – S. 9-22.

238. Olszański T.A. Wokół łemkowskich Watr i spraw / T.A. Olszański // Magury. – 1988. – S. 74-94.

239. Po pierwszym numerze – z listów do redakcji // Zustriczi. – 1988. – № 1-6. – S. 106-112.

240. Potocki A. Organizacja życia religijnego w dzisiejszej Polsce południowo-wschodniej / A. Potocki // Kultura i Społeczeństwo. – 1984. – № 3. – S. 217-238.

241. Przywrócić ludziom ich prawa – rozmowa z Michałem Dońskim // Zustriczi. – 1990. – № 1. – S. 27-39.

242. Rosiński K. Ruch ukraiński nad Bugiem i Narwią / K. Rosiński // Kurier Podlaski. – 1989. – № 15. – S. 6.

243. Ryżyk E. Młody ukraiński ruch na Podlasiu / E. Ryżyk // Zustriczi. – 1988. – № 1-6. – S. 27-30.

244. “Solidarność” a Ukraińcy i inne mniejszości w Polsce. Z Romanem Łabą rozmawia Bohdan Strumiński // Polacy i Ukraińcy. Trudny dialog. – Wrocław, 1987. – S. 20-27.

245. Ukraińcy w powojennej Polsce // Obóz. – 1981. – № 3. – S. 34-46.

246. Z nadzieją idąc w drugie tysiąclecie – rozmowa z o. Teodozjuszem Jankowem // Zustriczi. – 1988. – № 1-6. – S. 22-25.

247. Zabrowarny S. Opinie Ukraińców w Polsce na temat sytuacji swojej grupy narodowościowej / S. Zabrowarny // Zustriczi. – 1988. – № 1-6. – S. 10-19.

248. Zabrowarny S. Opinie Ukraińców w Polsce na temat sytuacji swojej grupy narodowościowej / S. Zabrowarny // Zustriczi. – 1990. – № 1. – S. 40-57.

249. Zofia S. Sytuacja Ukraińców w PRL / S. Zofia // Kultura. – 1984. – № 6. – S. 83-86.

2.3.Мемуари та спогади

250. Сопот’89 у спогадах Ярослава Сирника / Я. Сирник // Наше слово. – 2012. – № 36. – С. 7.

251. Mokry W. Polsko-ukraińskie dylematy / W. Mokry // “Ale nam się wydarzyło”. Wybory 4 czerwca 1989 roku na Ziemi Lubuskiejwe wspomnieniach parlamentarzystów i opracowaniach, pod red. M. Rusakiewicza, D. A. Rymara. – Gorzów Wlkp., 2014. – S. 226-253.

ЛІТЕРАТУРА

252. Алексійчук О. Центр духовності, культури й освіти / О. Алексійчук // Український альманах. – 2006. – С. 78-80.

253. Белорусский депутат польського Сейма доказал, что не работал на спецслужбы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://euroradio.fm/ru/belorusskiy-deputat-polskogo-seyma-dokazal-chto-ne-rabotal-na-specsluzhby. – Назва з екрану. Доступ з 09.03.2014 р.

254. Важливіші концерти та події в історії Чоловічого хору “Журавлі” // Український чоловічий хор “Журавлі” (1972−2012), під ред. П. Пеленського. – Варшава, 2012. – С. 28-32.

255. Вербовий М. Перші кроки становлення.1956-1961 – “Наше слово” – тижневик, пресовий орган Головного правління Українського суспільно-культурного товариства / М. Вербовий // Український альманах. – 2006. – С. 34-47.

256. Гарасим І. Нарис вибраних аспектів історії Греко-католицької Церкви в Польщі (1945-1985) / І. Гарасим // Зустрічі. – 1990. – № 5-6. – С. 20-30.

257. Дрозд Р. Українське суспільно-культурне товариство у Польщі в 1956−1990 рр. / Р. Дрозд // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2006−2007. – № 15. – С. 802 – 811.

258. Заміряне на Русинів: меджінародный семінар о русиньскых меншинах у выходосередній Европі / під ред. Т. Трієр. – Копенгаген: Данськый інштітут культуры, 1999. – 89 с.

259. За рівні права і повернення лісів // Наше слово. – 1990. – № 7. – С. 6.

260. Зашкільняк Л. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк. – Львів: ЛНУ ім. Франка, 2002. – 752 с.

261. Згромадження сестер св. Йосифа – Обручника Пречистої Діви Марії (сестри Йосифітки) // Вісник Києво-Галицького Верховного Архиєпископства. – 2011. – № 16. – С. 49-51.

262. Іваник М. І не вдома, і не на чужині… Еміграція українців з Польщі у 80-х роках ХХ століття / М. Іваник // Український альманах. – 2011. – С. 226-232.

263. Кабачій Р. Україна очима українців Польщі і Словаччини [Електронний ресурс] / Р. Кабачій. – Режим доступу: http://lemky.com/cultur/literature/168-ukrayina-ochima-ukrayinciv-polshhi-i-slovachchini.html. – Назва з екрану. Доступ з 28.02.2014 р.

264. Кирилич В.П. Українці в Польщі: проблема збереження етнонаціональної ідентичності як чинник українсько-польських відносин:

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 “Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку” / В.П. Кирилич. – Київ, 2001. – 20 с.

265. Клайзнер А. Сегментація української меншини у країнах Центрально-Східної Європи (Польща, Словаччина, Угорщина Румунія) / А. Клайзнер // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4 (5). – С. 103-109.

266. Корбич Г. Україністика у вищих школах Польщі / Г. Корбич // Український альманах. – 1998. – С. 256-260.

267. Лемкы в новій організації // Наше слово. – 1990. – № 23. – С. 6.

268. Лесів М. Душпастирська та культурно-освітня діяльність о. Мирослава Ріпецького на Мазурах в 1947-1974 рр. у світлі його кореспонденції / М. Лесів // Український альманах. – 2007. – С. 253-263.

269. Лоза П. Кандидат, який вмів перемогти / П. Лоза // Наше слово. – 2011. – № 39. – С. 4.

270. Маркушевський П. З “Журавлів” на світові естради / П. Маркушевський // Український альманах. – 2003. – С. 71-75.

271. Парнікоза І. Краків для українця: від занепаду до відродження (1945-2013) [Електронний ресурс] / І. Парнікоза. – Режим доступу: http://h.ua/story/363367/. – Назва з екрану. – Доступ з: 27.03.2014 р.

272. Поїздник І. Позиція Греко-католицької церкви щодо виселення українців з Польщі в 1944 – 1946 рр. / І. Поїздник // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. – 2009. – № 12. – С. 313-320.

273. Рейт Ю. Журавлина пісня – погляд у минуле. Ч. ІІ / Ю. Рейт // Наше слово. – 2012. – № 36. – С. 6-7.

274. ХХ років Стоваришыня Лемків (хроніка) [Електронний ресурс] // Лемківській річник. – Крениця-Ліґниця, 2009. – Режим доступу: http://www.stowarzyszenielemkow.pl/new/modules/publisher/item.php?itemid=140. – Назва з екрану. – Доступ з: 27.03.2014 р.

275. Рудий Г. Періодика України 1917−1920 рр. як історичне джерело / Г. Рудий // Бібліотечний вісник. – 2008. – № 1. – С. 29-35.

276. Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. – Тернопіль, 1997. – 440 с.

277. Сирник М. Стан навчання української мови у Польщі після виселення 1947 року / М. Сирник // Українознавство. – 2005. – № 4. – С. 122-128.

278. Сирник М. Українське шкільництво на Кошалінщині 1952−2005 / М. Сирник // Рідна мова. – 2007. – № 8. – С. 62-90.

279. Сирник Я. “Бистри” і “Сан” – операції комуністичної польської Служби безпеки проти Левка Ґаля / Я. Сирник // Український альманах. – 2006. – С. 125-128.

280. Сирник Я. Власті комуністичної Польщі та лемківське питання / Я. Сирник // Український журнал. – 2009. – № 1. – С. 24-25.

281. Сирник Я. Наша школа. 50 років Лігницького ліцею / Я. Сирник // Рідна мова. – 2007. – № 8. – S. 34-61.

282. Скляні хати // Наше слово. – 2012. – № 35. – С. 2.

283. Слабіг А. Стеження за українським населенням на Західному Примор’ї (за матеріалами документів органів безпеки) / А. Слабіг // Український альманах. – 2008. – С. 198-211.

284. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь (1569−1999) / Т. Снайдер. – К.: Дух і літера, 2012. – 464 с.

285. Современные международные отношения: учебник; под ред. А.В. Торкунова. – Москва: РОССПЭН, 1999. – 584 с.

286. Стецюк Н.М. Національно-культурна діяльність українців у Польщі (1947−1989): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 “Всесвітня історія” / Н.М. Стецюк. – Львів, 2012. – 20 с.

287. Стороняк Р. Будівничий повоєнних структур УГКЦ у Польщі / Р. Стороняк // Український альманах. – 2007. – С. 264-290.

288. Томсон А. Чотири зміни парадигм в усній історії / А. Томсон // Схід/Захід. – 2008. – Вип. 11−12. – С. 7-24.

289. Трухан М. Негативний стереотип українця в польській післявоєнній літературі / М. Трухан. – Львів, 1992. – 256 с.

290. Трухан М. Українці в Польщі після Другої світової війни (1944−1984) / М. Трухан. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто: Наукове тов-во ім. Шевченка, 1990. – 403 с.

291. Українці Польщі [Електронний ресурс] // Громада – часопис українців Угорщини. – Будапешт, 2012. – № 2. – Режим доступу: http://www.hromada.hu/2012/nom_118/cvit/pol.html. – Назва з екрану. – Доступ з: 24.03.2014 р.

292. Фундація св. Володимира Хрестителя Київської Русі у Кракові [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nestor.cracow.pl/ Wydawnictwo/ukraine.htm. – Назва з екрану. – Доступ з: 24.03.2014 р.

293. Фундація Святого Володимира // Між сусідами. Альманах Фундації Святого Володимира Хрестителя Київської Русі. – 1992. – Вип. 2. – С. 98.

294. Чушак Х. Немає вільної Польщі без вільної України: Україна та українці у політичній думці польської опозиції (1976−1989) / Х. Чушак. – Львів: ПАІС, 2011. – 302 с.

295. Чушак Х.Я. Україна та українці в концепціях польської опозиції 1976−1989 років: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.04 “Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку” / Х.Я. Чушак. – Львів, 2007. – 18 с.

296. Швидюк С. М. Інституційні процеси в етнонаціональній сфері Республіки Польща (на прикладі української національної меншини): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / С.М. Швидюк. – Чернівці, 2006. – 20 с.

297. Швидюк С. Зростання суспільно-політичної активності української меншини в Польщі у період конструктивної кризи кінця 1980-х років / С. Швидюк // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Зб. наук. статей. – 2005. – Т. 10−11. – С. 376-382.

298. Яворницька О. Спроби створення молодіжної контркультури в “українському ґето”. Українська контркультура у Польщі у 80-х роках /

О. Яворницька // Незалежний культурологічний часопис “Ї”. – 2002. – № 24. – С. 57-66.

299. Albin J. Próby odbudowy łemkowskich tradycji kulturowych na Podkarpaciu / J. Albin // Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. – Vol. LIV-LV. – 1999−2000. – S. 271-282.

300. Berdychowska B. Ukraińcy a “Solidarność” / B. Berdychowska // Więź. –2003. – № 1. – S. 86-96.

301. Biłas I. Likwidacja greckokatolickiej diecezji przemyskiej oraz tragiczne losy jej ordynariusza biskupa Jozafata Kocyłowskiego w kontekście polityki wyznaniowej ZSRR / I. Biłas // Polska-Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa. – Przemyśl, 1996. – T. 3. – S. 277-290.

302. Budyta-Budzyńska M. Mniejszości narodowe – bogactwo czy problem?: instytucjonalizacja mniejszości narodowych w Polsce w latach 1989-2002 / M. Budyta-Budzyńska. – Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 2003. – 345 s.

303. Czech M. Kwestia ukraińska w III Rzeczi Pospolitej / M. Chech // Ukraińcy w Polsce 1989−1993: Kalendarium. Dokumenty. Informacje, pod red. M. Czecha. – Warszawa: Związek Ukraińców w Polsce, 1993. – S. 268-289.

304. Chech M. O tożsamość grekokatolików / M. Chech // Zbiór dokumentów z historii Cerkwi Greckokatolickiej w Polsce, pod red. M. Czecha. – Warszawa: Tyrsa, 1992. – S. 7-28.

305. Drobysz R. Muzealnicza pasja poety [Електронний ресурс] / R. Drobysz // Gazeta Krakowska. – Режим доступу: http://lemko.org/gazeta/gk/stefanowski. html. – Назва з екрану. – Доступ з: 28.03.2014 р.

306. Drozd R. Akcja misyjna Kościoła prawosławnego wśród grekokatolików w Polsce w latach 1951−1989 / R. Drozd // Dzieje Najnowsze. – 2003. – R. XXXV. – Z. 4. – S. 75-88.

307. Drozd R. Dzieje ukraińców w Polsce w latach 1921−1989 / R. Drozd, B. Halczak. – Warszawa: Tyrsa, 2010. – 236 s.

308. Drozd R. Polityka narodowościowa władz komunistycznych w Polsce wobec Ukraińców w latach 1944−1989 / R. Drozd, I. Hałagida // Ukraińcy w Polsce 1944−1989. Walka o tożsamość (Dokumenty i materiały), oprac. R. Drozd, I. Hałagida. – Warszawa: Burchard Edition, 1999. – S. 7-28.

309. Drozd R. Polityka narodowościowa władz komunistycznych wobec ludności ukraińskiej w Polsce (1944−1989) / R. Drozd // Litopys. Studia i materiały Ukraińskiego Towarzystwa Historycznego w Polsce, red. J. Syrnyk. – 2011. – № 1 (1). – S. 55-103.

310. Drozd R. Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944−1989 / R. Drozd. –Warszawa: Tyrsa, 2001. – 380 s.

311. Drozd R. Postulaty mniejszości ukraińskiej wysuwane pod adresem władz polskich w latach 1956−1989 / R. Drozd // Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918−1989). T. III. – Słupsk, 2007. – S. 141-167.

312. Drozd R. Powojenne wysiedlenia Łemków polskich w latach 1944−1950 / R. Drozd // Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa, red. S. Dudra, B. Halczak, A. Ksenicz, J. Starzyński. – Legnica-Zielona Góra, 2007. – S. 131-142.

313. Drozd R. Szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1944−1989 – próba periodyzacji / R. Drozd // Rocznik Lubuski. – 2004. – T. 30. – S. 25-37.

314. Drozd R. Ukraińcy w Polsce w okresie przełomów politycznych 1944−1981 / R. Drozd // Mniejszości narodowe w Polsce, pod red. P. Madajczyka. – Warszawa, 1998. – S.180-244.

315. Drozd R. Ukraińska mniejszość narodowa wobec przemian politycznych w Polsce w latach 1980−1989 / R. Drozd // Słupskie Studia Historyczne. – 1999. – № 7. – S. 175-185.

316. Drozd R. Władze wobec Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1944−1989 [Електронний ресурс] / R. Drozd. – Режим доступу: http://uitp.net.pl/index.php/opracowania/43-wladze-wobec-kosciola-greckokatolickiego. – Назва з екрану. – Доступ з: 17.02.2014 р.

317. Drozd R. Ukraińcy w Polsce wobec swojej przeszłości (1947–2005) / R. Drozd. – Słupsk-Warszawa, 2013. – 416 s.

318. Dudra S. Łemkowie w III Rzeczypospolitej / S. Dudra // Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa. – Zielona Góra-Słupsk, 2009. – T. II. – S. 39-52.

319. Dudra S. Łemkowie wobec przemian politycznych 1956 roku w Polsce / S. Dudra // Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa, red. S. Dudra, B. Halczak, A. Ksenicz., J. Starzyński. – Legnica-Zielona Góra, 2007. – S. 143-156.

320. Dudra S. Łemkowie: Deportacja i osadnictwo ludności łemkowskiej na Środkowym Nadodrzu w latach 1947−1960 / S. Dudra. – Głogów, 1999. – 199 s.

321. Gil A. Deportacja Ukraińców z Polski w latach 1944−1946 jako problem we współczesnych relacjach polsko-ukraińskich / A. Gil. – Lublin, 2004. – 30 s.

322. Halczak B. “Mała” i “duża” ojczyzna łemków / B. Halczak // Rocznik Lubuski. – 2009. – T. 35. – Cz. 1. – S. 251 – 261.

323. Hałagida I. Działania aparatu bezpieczeństwa PRl wobec greckokatolickiego kapłana ks. mitrata Stefana Dziubiny / I. Hałagida // Aparat bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec mniejszości narodowych i etnicznych oraz cudzoziemców: studia, pod red. J. Syrnyka. – Warszawa: IPN, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2009. – S. 203-258.

324. Hałagida I. “Konieczność totalnego i permanentnogo przeciwdziałania”. Wytyczne Służby Bezpieczeństwa dotyczące mniejszości ukraińskiej w Polsce z początku lat siedemdziesiątych / I. Hałagida // Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918−1989), pod red. R. Drozda. – Słupsk, 2007. – T. III. – S. 255-268.

325. Hałagida I. Kościół greckokatolicki w Polsce w ostatniej dekadzie PRL (zarys problematyki) / I. Hałagida // Перемиські Архиєпархіяльні Відомості, ред. Є. Попович. – Przemyśl, 2009. – S. 260-273.

326. Hałagida I. Między Warszawą, Watykanem i Moskwą: Dzieje Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1944−1970 / I. Hałagida. – Warszawa: Bazyliada, 2013. – 517 s.

327. Hałagida I. Słowo wstępne / I. Hałagida // Działania komunistycznych organów bezpieczeństwa przeciwko duchoweństwu greckokatolickiemu w Polsce (1944−1956) (dokumenty); oprac. I. Hałagida. – Warszawa: Bazyliada. – 2012. – S. 15-17.

328. Hytrek-Hryciuk J. Mniejszości narodowe w Polsce wobec fenomenu "Solidarności" / J. Hytrek-Hryciuk, J. Syrnyk // NSZZ "Solidarność" (1980−1989): Wokół „Solidarności", red. Ł. Kamiński, G. Waligóra. – Warszawa, 2010. – T. 7. – S. 461-509.

329. Iwanicki M. Ukraińcy, Białorusini, Litwini i Niemcy w Polsce w latach 1918−1990 / M. Iwanicki. – Siedlce: Wyd-wo Uczelniane Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej, 1993. – 205 s.

330. Jawornicka A. Mniejszość ukraińska na Ziemi Lubuskiej w systemie mono- i policentrycznym / A. Jawornicka // Rocznik Lubuski. – 2003. – T. XXIX. – Cz. 1. – S. 259-279.

331. Kamiński Ł. Dekada "Solidarności" / Ł. Kamiński // Biuletyn IPN. – 2010. – № 9-10. – S. 2-13.

332. Kmita M. Propaganda antyukraińska i kształtowanie negatywnego stereotypu Ukraińca w czasach PRL / M. Kmita // Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji "Wisła" 1947 roku, pod red. W. Mokrego. – Kraków, 1997. – S. 59-73.

333. Łemkowska watra na obczyźnie w Michałowie [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stowarzyszenielemkow.pl/new/modules/publisher/item.php?itemid=26. – Назва з екрану. – Доступ з 18.03.2014 р.

334. Łodziński S. Równość i różnica: mniejszości narodowe w porządku demokratycznym w Polsce po 1989 roku / S. Łodziński. – Warszawa: SCHOLAR, 2005. – 320 s.

335. Michaliszyn A. Działalność Kościoła greckokatolickiego w latach 1957−1996 [Електронний ресурс] / A. Michaliszyn. – Режим доступу: http://grekokatolicy.pl/artykuly/historia/1957-1996.html. – Назва з екрану. – Доступ з: 31.01. 2014.

336. Michna E. Łemkowie. Grupa etniczna czy naród? / E. Michna. – Kraków: Nomos, 1995. – 147 s.

337. Michna E. Łemkowskie organizacje społeczne – współczesna działalność na rzecz podtrzymania i rozwoju kultury / E. Michna // Łemkowie, pod red. B. Machul-Telus. – Warszawa: Wyd-wo Sejmowe, 2013. – S. 197-223.

338. Mironowicz A. Kościół prawosławny w Polsce / A. Mironowicz. – Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne, 2006. – 917 s.

339. Mironowicz E. Polityka narodowościowa PRL / E. Mironowicz. – Białystok, 2000. – 284 s.

340. Mironowicz E. Problem łemkowski w polityce władz PRL / E. Mironowicz // Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa, red. S. Dudra, B. Halczak, A. Ksenicz., J. Starzyński. – Legnica-Zielona Góra, 2007. – S. 249-258.

341. Mironowicz E. Założenia i cele polityki narodowościowej Polski Ludowej / E. Mironowicz // Internacjonalizm czy...? Działania organów bezpieczeństwa państw komunistycznych wobec mniejszości narodowych (1944–1989), red. J. Hytrek-Hryciuk, G. Strauchold, J. Syrnyk. – Warszawa-Wrocław, 2011. – S. 29-50.

342. Misiło E. “Rozwiązać ostatecznie problem ukraiński w Polsce...” / E. Misiło // Akcja „Wisła”. Dokumenty i materiały; oprac. E. Misiło. – Warszawa, 2013. – S. 35-53.

343. Misiło E. Polska polityka narodowościowa wobec Ukraińców 1944−1947 / E. Misiło // Polska – Polacy – Mniejszości narodowe, red. E. Grześkowiak-Łuczyk. – Wrocław – Warszawa – Kraków. – 1992. – S. 391-412.

344. Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918–1989 / [A. Dziurok, M. Gałęzowski, Ł. Kamiński, F. Musiał]. – Warszawa, 2010. – 508 s.

345. Olejnik L. Polityka narodowościowa Poski w latach 1944−1960 / L. Olejnik. – Łódź: Wyd-wo Uniwersytetu Łódzkiego. – 2003. – 641 s.

346. Pelc P. Położenie prawne Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1945−1989 / P. Pelc // Więź. – 1992. – №7. – S. 107−121.

347. Pisuliński J. Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USRR 1944–1946 / J. Pisuliński // Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej. – 2001. – № 8. – S. 37-42.

348. Podlaski K. Białorusini, Litwini, Ukraińcy / K. Podlaski. – Londyn: Puls Publications, 1985. – 109 s.

349. Pogorzała E. Mniejszości narodowe i etniczne w polityce oświatowej państwa polskiego w latach 1944−1966 / E. Pogorzała. – Zamość, 2009. – 447 s.

350. Przeszłość należy do historyków. O stosunkach polsko-ukraińskich w PRL z historykiem Igorem Hałagidą rozmawia Barbara Polak // Biuletyń Instytutu Pamięci Narodowej. – 2001. – № 8. – S. 4-16.

351. Pudło K. Łemkowie proces wrastania w środowisko Dolnego Śląska 1947−1985 / K. Pudło. – Wrocław, 1987. – 197 s.

352. Słabig A. “Potencjalnie wrogi element...”. Obraz Ukraińców w dokumentach komunistycznego aparatu bezpieczeństwa w Polsce po II wojnie światowej / A. Słabig // Polska – Ukraina. Dziedzictwo i współczesność, pod red. R. Drozda, T. Sucharskiego. – Słupsk, 2012. – S. 91-110.

353. Słabig A. Aparat bezpieczeństwa wobec mniejszości narodowych na Pomorzu Zachodnim w latach 1945−1989 / A. Słabig. – Szczecin, 2008. – 426 s.

354. Słabig A. Inwigilacja ludnosci ukrainskiej na Pomorzu Zachodnim w latach 1947-1989 na podstawie dokumentów organów bezpieczeństwa / A. Słabig // Aparat bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec mniejszości narodowych i etnicznych oraz cudzoziemców: studia, pod red. J. Syrnyka. – Warszawa: IPN, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2009. – S. 180-202.

355. Słabig A. Pozostać czy wyemigrować? Autochtoni i Ukraińcy w województwie Pilskim w latach 1975−1989 w dokumentach służby bezpieczeństwa / A. Słabig // Zapiski Historyczne. – 2013. – T. LXXVIII. – Z. 2. – S. 59-97.

356. Słabig A. Służba bezpieczeństwa a Michał Kowalski. Przyczynek do problemu inwigilacji ukraińskich działaczy społecznych na ziemi Lubuskiej / A. Słabig // Słupskie Studia Historyczne. – 2012. – № 18. – S. 243-265.

357. Sołowianowicz A. Historia Stowarzyszenia “Bractwo Prawosławne św. św. Cyryla i Metodego” [Електронний ресурс] / A. Sołowianowicz. – Режим доступу: http://www.bractwocim.cerkiew.pl/historia. – Назва з екрану. – Доступ від 20.03.2014 р.

358. Stegner T. Gdańsk – miejsce polsko-ukraińskiej współpracy / T. Stegner // Polska – Ukraina. Ludzie pojednania: Ukraińcy na Pomorzu w XX wieku, pod red. T. Stegnera. – Gdańsk, 2002. – S. 100-108.

359. Stola D. Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949–1989 / D. Stola. – Warszawa, 2010. – 535 s.

360. Syrnyk J. “Szkoła pod specjalnym nadzorem” – inwigilacja IV Liceum Ogólnokształcącego w Legnicy przez komunistyczną Służbę Bezpieczeństwa / J. Syrnyk // Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918−1989), pod red. R. Drozda. – Słupsk, 2007. – T. III. – S. 269-279.

361. Syrnyk J. Kwestia łemkowska w działalności Służby Bezpieczeństwa / J. Syrnyk // Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa, red. S. Dudra, B. Halczak, A. Ksenicz., J. Starzyński. – Legnica-Zielona Góra, 2007. – S. 281-304.

362. Syrnyk J. Ludność ukraińska wobec kryzysów politycznych w Polsce Ludowej (1960−1981) / J. Syrnyk // Україна – Європа – Світ. – 2008. – Вип. 1. – С. 93-100.

363. Syrnyk J. Sprawa objektowa “Ortodox” na terenie województwa legnickiego – przyczynek do badań nad rozpracowaniem Cerkwi greckokatolickiej przez aparat bezpieczeństwa PRL / J. Syrnyk // Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918−1989), pod red. R. Drozda. – Słupsk, 2007. – T. III. – S. 215-230.

364. Syrnyk J. Ukraiński ruch młodzieżowy w Polsce w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku / J. Syrnyk // Pamięć i Sprawiedliwość. – 2011. – № 1 (17). – S. 191–210.

365. Syrnyk J. Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (1956-1990) / J. Syrnyk. – Wrocław, 2008. – 515 s.

366. Syrnyk J. UTSK wobec kwestii regionalizmu łemkowskiego / J. Syrnyk // Рідна мова. – 2007. – № 7 . – S. 23−45.

367. Szczepański T. Mniejszości narodowe w myśli politycznej opozycji polskiej w latach 1980−1989 / T. Szczepański. – Toruń: Wyd-wo Adam Marszałek, 2008. – 272 s.

368. Tomaszewski J. Mniejszości narodowe w Polsce XX wieku / J. Tomaszewski. – Warszawa, 1991. – 57 s.

369. Wojewoda Z. Zarys historii Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1944−1989 / Z. Wojewoda. – Kraków: Nomos, 1994. – 125 s.

370. Wołosiuk L. Przebieg i skutki akcji “Wisła” / L. Wołosiuk // Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji “Wisła” 1947 roku, red. W. Mokry. – Kraków, 1997. – S. 23-35.

371. Wysocki J. Ukraińcy na Lubelszczyźnie w latach 1944−1989 / J. Wysocki. – Lublin: IPN, 2011. – 357 s.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ У ПОЛЬЩІ У 1980-х РР.

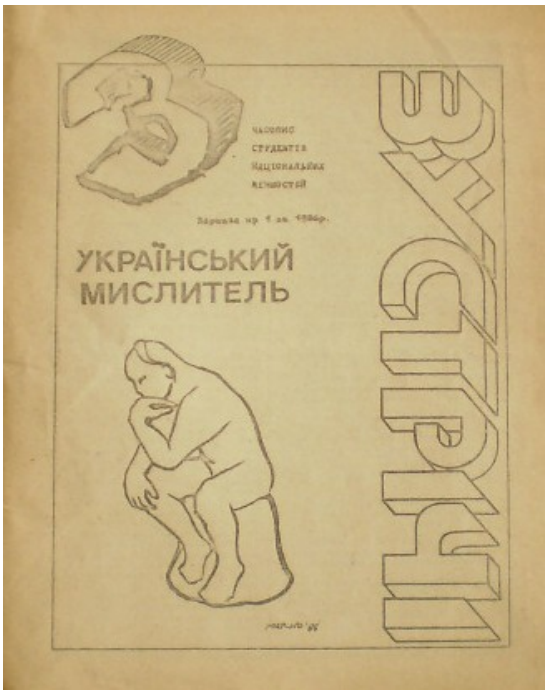

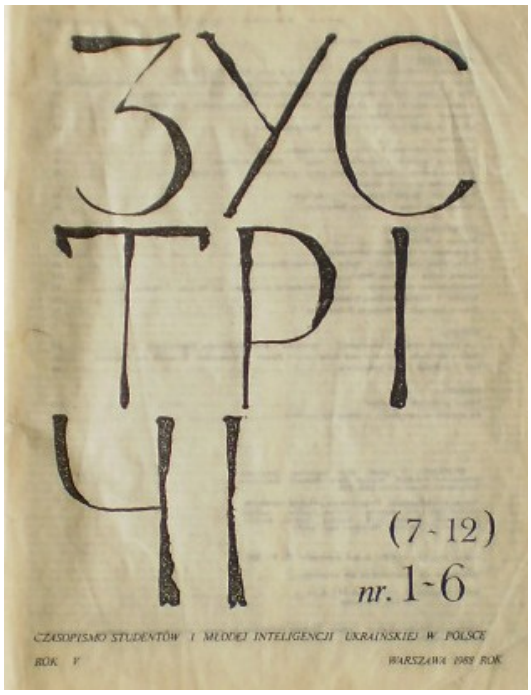

Джерело: Приватний архів Я. Сирника

ДОДАТОК Б

СХЕМА РОЗТАШУВАННЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ ПАРАФІЙ У ПОЛЬЩІ У 1980-х РР.

Джерело: Греко-католицький церковний календар. – Варшава, 1987. – С. 74-75.

ДОДАТОК В

СХЕМА РОЗТАШУВАННЯ ГУРТКІВ УСКТ НА ПОЧАТКУ 1990 Р.

Джерело: Syrnyk J. Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (1956–1990). – Wrocław, 2008. – S. 473-482.